

МАТЕРІАЛИ
ДРУКУЮТЬСЯ
УКРАЇНСЬКОЮ,
АНГЛІЙСЬКОЮ
ТА ПОЛЬСЬКОЮ
МОВАМИ

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА СОЦІАЛЬНА РОБОТА № 2 (6), 2025

заснований у 2023 році

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор –

ЦЮПРИК Андрій, доктор пед. наук, доцент

Заступники головного редактора

ГОНТАР Зоряна, кандидат наук з держ. упр., доцен

ЛОГВИНЕНКО Вікторія, кандидат філос. наук, доцент

Члени редакційної колегії

БАЛДИНЮК Олена, кандидат пед. наук, доцент;

ГРИЦАНЮК Віта, кандидат політ. наук, доцент;

ДЯКОНА Антоніна, доктор наук, професор;

КОБКО Євген, доктор юр. наук, професор;

КОВАЛЬЧУК Віктор, кандидат наук з держ. упр., доцент;

КОСТИШИН Емілія, кандидат іст. наук, доцент;

ЛАЗОР Оксана, доктор наук з держ. упр., професор;

ЛАЗОР Олег, доктор наук з держ. упр., професор;

ОСЕТРОВА Оксана, доктор філос. наук, професор;

ПАСІЧНИК Василь, доктор наук з держ. упр., доцент;

ПЛАТАШ Лариса, кандидат пед. наук, доцент;

ЮНИК Ірина, кандидат наук з держ. упр., доцент;

ЯРЕМЕНКО Олександр, кандидат наук з держ. упр., доцент.

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

ЗАСНОВНИК І ВИДАВЕЦЬ

Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності (ЛДУ БЖД)

ЗАРЕЄСТРОВАНО

Національною радою України з питань телебачення
і радіомовлення: Рішення № 414 від 22.02.2024
Ідентифікатор медіа: R30-02802

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Львівський державний університет безпеки
життєдіяльності (вул. Клепарівська, буд. 35, м. Львів, 79007, адреса електронної
пошти: ldubzh.lviv@dsns.gov.ua, телефон: (032) 233 32 40).

Збірник внесено до переліку наукових фахових видань України
як друковане періодичне видання категорії «Б» Наказ МОН України № 920
від 26 червня 2024 року (додаток 6)

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради ЛДУ БЖД
(Протокол № 4 від 26.11.2025 р.)

Літературний редактор

Падик Г.М.

Відповідальний редактор

Нагірняк М.Я.

Комп'ютерна верстка

Фесенко Н.В.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

ЛДУ БЖД, вул. Клепарівська, 35, м. Львів, 79007

Контактний телефон:

(099) 60 66 532

E-mail:

ldubgd.soc@gmail.com

Збірник наукових праць «Публічне управління та соціальна робота» видається
з 2023 року. Запланована періодичність – 2 рази на рік. Тематична спрямованість:
проблеми соціальної роботи, публічного управління, історії соціальної роботи та
публічного управління.

Здано в набір 14.11.2025. Підписано до друку 26.12.2025.
Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 14,42. Зам. № 1225/1026. Наклад 150 прим.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Цифровий друк.
Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

З. Г. Гонтар, Є. В. Кобко, О. В. Ніцевич
АДАПТИВНІСТЬ СИСТЕМИ
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО
СТАНУ: МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СТІЙКОСТІ

5

Г. О. Кузьменко
МОДЕЛІ ПРИЙНЯТТЯ
УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ У
СФЕРІ ОСВІТИ В УМОВАХ ЗАГРОЗ
НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

10

М. М. Обіход, В. В. Лис
ОСНОВНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ
ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СІМЕЙНОГО
ВИХОВАННЯ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ

16

Є. І. Таран
ЗМІНИ БЕЗПЕКОВОГО
СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ ПІД
ВПЛИВОМ ГЛОБАЛЬНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ

25

**В. А. Цопа, С. І. Чеберячко,
І. І. Хожило, О. В. Дерюгін, Т. О. Білько**
СОЦІАЛЬНА ТРИВОЖНІСТЬ
ПРАЦІВНИКІВ В ОРГАНІЗАЦІЇ:
АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ТА
ПРОФІЛАКТИКИ

31

СОЦІАЛЬНА РОБОТА

О. В. Бутиліна, І. А. Євдокимова
ПІДВИЩЕННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ
ПЕРСОНАЛУ СОЦІАЛЬНОЇ СЛУЖБИ
В КОНТЕКСТІ КАДРОВОГО
МЕНЕДЖМЕНТУ

41

Р. Г. Великий, В. М. Логвиненко
РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ
РЕАБІЛІТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ

47

Т. М. Демиденко
КВЕСТ ЯК ФОРМА ВОЛОНТЕРСЬКОЇ
ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ СЕРЕД МОЛОДІ

53

PUBLIC MANAGEMENT

Z. H. Hontar, Ye. V. Kobko, O. V. Nitsevykh
ADAPTABILITY OF UKRAINE'S
PUBLIC ADMINISTRATION
SYSTEM UNDER MARTIAL LAW:
MECHANISMS FOR ENSURING
RESILIENCE

H. O. Kuzmenko
MODELS OF MANAGEMENT
DECISION-MAKING IN THE SPHERE
OF EDUCATION IN THE CONDITIONS
OF NATIONAL SECURITY THREATS

M. M. Obikhod, V. V. Lys
MAIN ASPECTS OF STATE POLICY IN
THE SPHERE OF FAMILY EDUCATION
AND SOCIALIZATION

Ye. I. Taran
CHANGES IN UKRAINE'S
SECURITY ENVIRONMENT UNDER
THE INFLUENCE OF GLOBAL
TRANSFORMATIONS

**V. A. Tsopa, S. I. Cheberyachko,
I. I. Khozhylo, O. V. Deryugin, T. O. Bilko**
SOCIAL ANXIETY OF EMPLOYEES IN
AN ORGANIZATION: ASPECTS
OF MANAGEMENT
AND PREVENTION

SOCIAL WORK

O. V. Butylina, I. A. Yevdokymova
INCREASING THE RESILIENCE OF
SOCIAL SERVICE STAFF IN THE
CONTEXT OF HUMAN RESOURCE
MANAGEMENT

R. H. Velykyi, V. M. Lohvynenko
RELIGIOUS TOURISM AS A TOOL FOR
PSYCHOSOCIAL REHABILITATION
OF WAR VETERANS

T. M. Demydenko
QUEST AS A FORM OF VOLUNTEER
INFORMATION AND EDUCATIONAL
ACTIVITY AMONG YOUTH

ЗМІСТ

**О. В. Жарун, С. Ю. Соколюк,
І. І. Чернега**

ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАПРЯМИ
РОЗВИТКУ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ
ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ
В УКРАЇНІ

О. Г. Коломієць, С. Г. Озіран
СОЦІАЛЬНА ДІАГНОСТИКА У
СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ З ВРАЗЛИВИМИ
КАТЕГОРІЯМИ СТУДЕНТІВ ФАХОВОЇ
ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

З. М. Комаринська, О. В. Козак
РОЛЬ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
У СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНІХ
ФАХІВЦІВ СФЕРИ СОЦІАЛЬНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

А. Ф. Лозинський, Р. В. Лаврецький
ЗМІНА СОЦІАЛЬНО-ЦІННІСНИХ
ОРІЄНТИРІВ І ФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ
УКРАЇНСЬКИХ ВОЯКІВ У РОКИ
ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

О. Г. Романов
ПРОТИДІЯ КІБЕРБУЛІНГУ
ПІДЛІТКІВ: ОСОБИСТІСНІ
ОСОБЛИВОСТІ, КЛЮЧОВІ
КОМПОНЕНТИ, КРИТЕРІЇ, РІВНІ
ВИМІРУ

Т. М. Тарасенко
ГРОМАДО-ОРІЄНТОВАНЕ
СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК
ПОТЕНЦІАЛ І РЕСУРС РОЗВИТКУ
СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Н. В. Тілікіна
ПОТРЕБИ МАРГІНАЛЬНИХ ГРУП
НАСЕЛЕННЯ ПРИФРОНТОВИХ
ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ У
ГУМАНІТАРНІЙ ДОПОМОЗІ:
СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

А. Я. Цюприк
ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ
ПСИХОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ
В ПІДГОТОВЦІ СОЦІАЛЬНИХ
ПРАЦІВНИКІВ

CONTENTS

**O. V. Zharun, S. Yu. Sokoliuk,
I. I. Cherneha**

TRENDS AND DIRECTIONS IN THE
DEVELOPMENT OF EMPLOYMENT
FOR PEOPLE WITH DISABILITIES IN
UKRAINE

O. H. Kolomiets, S. H. Oziran
SOCIAL DIAGNOSTICS IN SOCIAL
WORK WITH VULNERABLE GROUPS
OF STUDENTS IN PROFESSIONAL
PRE-HIGHER EDUCATION

Z. M. Komarynska, O. W. Kozak
THE ROLE OF PRACTICAL TRAINING
IN THE DEVELOPMENT OF FUTURE
SOCIAL SECURITY
PROFESSIONALS

A. F. Lozynskyi, R. V. Lavretskyi
CHANGES IN SOCIAL AND VALUE
ORIENTATIONS AND THE FORMATION
OF NATIONAL CONSCIOUSNESS
AMONG UKRAINIAN SOLDIERS
DURING THE FIRST WORLD WAR

O. H. Romanov
COUNTERACTING TEEN
CYBERBULLYING: PERSONALITY
TRAITS, KEY COMPONENTS,
CRITERIA, AND MEASUREMENT
LEVELS

T. M. Tarasenko
COMMUNITY-ORIENTED SOCIAL
ENTREPRENEURSHIP AS A
POTENTIAL AND RESOURCE FOR THE
DEVELOPMENT OF SOCIAL WORK

N. V. Tilikina
NEEDS OF MARGINALIZED
POPULATION GROUPS IN THE
FRONTLINE TERRITORIES OF UKRAINE
FOR HUMANITARIAN ASSISTANCE:
A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE

A. Ya. Tsiupryk
HISTORICAL ASPECTS OF
THE DEVELOPMENT OF THE
PSYCHOLOGICAL APPROACH IN THE
TRAINING OF SOCIAL WORKERS

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-2-1>

З. Г. Гонтар¹, Є. В. Кобко², О. В. Ніцевич³

¹Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
м. Львів, Україна

^{2,3}Національна академія внутрішніх справ
м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1712-7457> – Гонтар З. Г.

<https://orcid.org/0000-0002-3121-0823> – Кобко Є. В.

<https://orcid.org/0009-0004-2346-6812> – Ніцевич О. В.

zoryana_3@ukr.net

АДАПТИВНІСТЬ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ

У статті здійснено всебічний аналіз особливостей функціонування системи публічного управління України під час повномасштабного воєнного стану. Досліджено проблему адаптації державних інституцій до надзвичайно складних умов, зумовлених збройною агресією, та висвітлено механізми, що забезпечили безперервність надання публічних послуг і координацію дій між органами державної влади, військово-цивільними адміністраціями й активними учасниками громадянського суспільства, зокрема волонтерськими та громадськими організаціями. У ході роботи здійснено систематизацію ключових управлінських рішень, практик і інноваційних підходів, які сприяли збереженню функціональної стійкості та оперативної ефективності державного апарату в умовах постійних загроз.

Особливу увагу приділено аналізу ролі та практичного досвіду децентралізації, що забезпечила можливість оперативного реагування місцевих органів влади на актуальні виклики в регіонах. Наголошено на ключовому значенні цифрових технологій, які стали фундаментальним елементом підтримання життєздатності держави, а також висвітлено механізми співпраці з міжнародними партнерами, що виступили важливим чинником стабілізації внутрішньої ситуації та отримання зовнішньої допомоги.

Наукова новизна представленого матеріалу полягає у первинному концептуалізуванні та систематизації унікального досвіду України, який може слугувати цінним прикладом для інших держав, що стикаються з аналогічними викликами. Окрім цього, він потенційно корисний для розробки новітніх моделей кризового управління. У статті запропоновано конкретні рекомендації щодо зміцнення інституційної стійкості держави, впровадження інноваційних управлінських практик у контексті тривалого конфлікту та підготовки державної адміністративної системи до післявоєнного відновлення країни. Запропонований підхід закладає основу для довгострокової стійкості країни та її поступальної трансформації.

Ключові слова: державне управління, воєнний стан, адаптивність, публічна адміністрація, кризовий менеджмент, електронне урядування.

Z. H. Hontar¹, Ye. V. Kobko², O. V. Nitsevych²

¹Lviv State University of Life Safety, Lviv, Ukraine

²National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

ADAPTABILITY OF UKRAINE'S PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM UNDER MARTIAL LAW: MECHANISMS FOR ENSURING RESILIENCE

The article provides a comprehensive analysis of the peculiarities of Ukraine's public administration system functioning during full-scale martial law. The problem of state institutions' adaptation to extremely complex

conditions caused by armed aggression is examined, and mechanisms that ensured continuity of public service delivery and coordination of actions between state authorities, military-civilian administrations, and active participants of civil society, particularly volunteer and public organizations, are highlighted. The work systematizes key management decisions, practices, and innovative approaches that contributed to maintaining functional stability and operational efficiency of the state apparatus under constant threats.

Special attention is paid to analyzing the role and practical experience of decentralization, which enabled rapid response of local authorities to current challenges in the regions. The key importance of digital technologies, which became a fundamental element of maintaining state viability, is emphasized, and mechanisms of cooperation with international partners, which served as an important factor in stabilizing the internal situation and obtaining external assistance, are highlighted.

The scientific novelty of the presented material lies in the primary conceptualization and systematization of Ukraine's unique experience, which can serve as a valuable example for other states facing similar challenges. Additionally, it is potentially useful for developing new models of crisis management. The article proposes specific recommendations for strengthening institutional state resilience, implementing innovative management practices in the context of prolonged conflict, and preparing the state administrative system for post-war reconstruction of the country. The proposed approach lays the foundation for long-term country resilience and its progressive transformation.

Key words: public administration, martial law, adaptability, public administration, crisis management, e-governance.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 року стало найсерйознішим випробуванням для системи державного управління України. В умовах воєнної агресії, руйнування інфраструктури, масової внутрішньої та зовнішньої міграції державний апарат був змушений адаптуватися до безпрецедентних викликів. Завданням стало не лише забезпечення обороноздатності країни, а й збереження функціональності всіх державних інституцій – від органів центральної влади до місцевого самоврядування. Порушення традиційних управлінських зв'язків, необхідність оперативного прийняття рішень та координації зусиль усіх суб'єктів – від військових до цивільних – вимагали інноваційних підходів у публічному управлінні. Ця проблема є актуальною не лише для України, але й для міжнародної спільноти, оскільки досвід України може слугувати моделлю для розробки кризових стратегій в інших країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із цієї проблематики. До початку повномасштабного вторгнення дослідження з питань державного управління в умовах збройного конфлікту були зосереджені переважно на аналізі постконфліктного відновлення та реформування. Українські та іноземні науковці вивчали моделі державного управління в нестабільних регіонах, але досвід функціонування цивільної адміністрації в умовах безпосередніх бойових дій залишався не досить вивченим. Роботи, що присвячені досвіду Ізраїлю, деяких країн Близького Сходу та Балкан, можуть бути лише частково релевантними, оскільки масштаби та характер загроз в Україні є безпрецедентними.

Останніми роками з'явилися публікації, що описують окремі аспекти: волонтерський рух, цифрові інновації, гуманітарне реагування. Однак комплексний аналіз взаємодії всіх елементів системи публічного управління в умовах війни ще не був проведений.

Г. І. Ковальчук досліджує особливості державної політики протидії соціальним конфліктам на основі розвитку співробітництва громад з використанням мережевого управління. О. П. Кошова досліджує роль діджиталізації як інструмента для збереження функціональності державного управління під час бойових дій. А. М. Кучук у своїх дослідженнях акцентує увагу на значенні виконавчої влади в умовах воєнного часу, важливості збереження балансу між захистом прав людини та гарантуванням безпеки, а також наголошує на необхідності вдосконалення механізмів контролю за діяльністю влади і на адаптації національного законодавства до вимог міжнародних стандартів. Б. С. Ватченко фокусується на дослідженні теоретико-методологічних та практичних засад антикризового управління підприємством в умовах війни. А. В. Сірко досліджував взаємодію волонтерів з органами влади та військовими структурами, а також механізми надання юридичної та медичної допомоги волонтерам.

Виділення не вирішених раніше частин проблеми, якій присвячується стаття. Попри зростання кількості публікацій, не досить висвітлюються такі ключові аспекти: координація – як була організована взаємодія між військовими, цивільними та волонтерськими структурами; децентралізація – функціонування органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану та використання ними наданих повноважень;

інформаційна політика – роль державних комунікацій у зміцненні суспільної єдності та протидії російській дезінформації; кадрове забезпечення – трансформація кадрової політики в умовах масової міграції та процесів мобілізації.

Ці питання вимагають глибокого аналізу, щоб оцінити ефективність української моделі та виявити її сильні та слабкі сторони.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою представленої роботи є систематизація та комплексний аналіз управлінського досвіду України в умовах впровадження воєнного стану. Для реалізації дослідницької мети було окреслено низку завдань, серед яких: детальне вивчення механізмів адаптації системи публічного управління до кризових ситуацій, спричинених військовими конфліктами; оцінювання ефективності застосування цифрових технологій і інструментів у державному управлінні; аналіз особливостей взаємодії органів державної влади із громадянами, а також із інститутами громадянського суспільства; формулювання рекомендацій для посилення стійкості та адаптивності державної адміністративної системи у контексті сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах воєнного стану системи публічного управління України стикаються з необхідністю швидкого реагування на виклики, які становлять загрозу державній безпеці, економічній стабільності та соціальній інтеграції. Адаптивність такої системи, що передбачає її здатність трансформуватися відповідно до динамічних змін зовнішнього середовища, є критично важливою для забезпечення ефективного функціонування держави в екстремальних умовах. Основним завданням є розробка та впровадження механізмів, які сприяють підвищенню стійкості управлінських структур. У цьому контексті важливими є оптимізація організаційних процесів, інтеграція цифрових технологій у державне управління, а також забезпечення належного рівня кадрової компетентності. Крім того, критичною залишається необхідність формування нових моделей взаємодії між державними інститутами, громадами та бізнесом, які здатні оперативно реагувати на кризові ситуації. Особливої уваги потребує аналіз наявних ризиків та визначення стратегій їх мінімізації. Це включає розвиток механізмів прогнозування, систем раннього сповіщення про загрози та впровадження комплексних заходів безпеки. Сталість системи публічного управління залежатиме не лише від наявності відповідних ресурсів, але і від ефективної координації між усіма рівнями управління.

Українське державне управління продемонструвало високий ступінь гнучкості. Було швидко створено військово-цивільні адміністрації (ВЦА), які поєднали функції управління та оборони. Законодавчі зміни дозволили оперативно перерозподіляти повноваження та ресурси. Багато управлінських процесів, що раніше були громіздкими, спростилися. Ця гнучкість забезпечила безперебійне функціонування критичної інфраструктури та надання базових послуг населенню.

В умовах повномасштабного вторгнення публічне управління України демонструє надзвичайну адаптивність, що є критичною для забезпечення стійкості держави. Цей процес адаптації включає як внутрішні зміни, так і тісну взаємодію із зовнішніми факторами та громадським сектором.

Одним із ключових механізмів, що забезпечують стійкість державного апарату, є діджиталізація [2]. Завдяки впровадженню цифрових інструментів державні послуги залишалися доступними навіть в умовах активних бойових дій. Цифрова трансформація дозволила уникнути повного паралічу адміністративних функцій та забезпечила безперервність управління.

Успіх у протистоянні агресії багато в чому залежить від синергії між державою та суспільством. Українська влада активно залучала волонтерські та громадські організації до вирішення гуманітарних проблем, логістики та збору коштів. Така взаємодія знизила навантаження на державний бюджет і дозволила оперативно реагувати на потреби людей.

Адаптивність також ґрунтується на адміністративно-правових аспектах функціонування публічного управління [3]. Законодавчі зміни та оперативні рішення дозволяли швидко реагувати на нові виклики, що виникали внаслідок воєнного стану. Це забезпечувало правові основи для ефективного кризового менеджменту [4], що став невід'ємною частиною роботи державного сектору. Завдяки цьому були розроблені нові підходи до управління та координації, спрямовані на оперативне вирішення проблем.

Важливою складовою частиною адаптивності є взаємодія з громадянським суспільством, зокрема з волонтерськими та громадськими організаціями [5]. Участь волонтерів у наданні гуманітарної допомоги, забезпеченні потреб армії та підтримці переселенців значно посилила спроможність держави. Ця співпраця стала ключовим механізмом забезпечення стійкості та надання послуг населенню, демонструючи, як взаємодія влади і громадян зміцнює державу в умовах кризи.

Отже, адаптивність українського публічного управління в умовах воєнного стану базується на поєднанні цифровізації, адміністративно-правових змін, ефективного кризового менеджменту та тісної співпраці з громадянським суспільством. Цей комплексний підхід дозволяє не лише забезпечувати стійкість, але й закласти основи для післявоєнної відбудови та подальшого розвитку.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Досвід України демонструє, що в умовах воєнного стану державне управління може залишатися ефективним завдяки гнучкості, використанню цифрових технологій та синергії з громадянським суспільством. Ключовими елементами успіху стали швидка адаптація, оперативне прийняття рішень та високий рівень довіри між владою і громадянами.

З огляду на динамічний розвиток ситуації здійснення подальших наукових досліджень постає як надзвичайно актуальне завдання. Важливо зосередити увагу на таких ключових напрямках, як: поглиблений аналіз процесу відновлення державного управління на деокупованих територіях, включаючи дослідження адаптації механізмів публічного управління до унікальних умов цих регіонів. Особливу увагу слід приділити вирішенню специфічних викликів, пов'язаних із відновленням критичної інфраструктури, забезпеченням громадських послуг та впровадженням механізмів правопорядку. Не менш важливим є дослідження впливу військових конфліктів на трансформацію соціальної політики і розвиток системи соціальної роботи з акцентом на вивчення підтримки внутрішньо переміщених осіб, ветеранів та членів їхніх родин. Це дозволить оцінити масштаби змін у соціальній сфері та забезпечити розробку ефективних стратегій реагування. Крім того, доцільно здійснити порівняльний аналіз досвіду України та інших країн, які протистоять гібридним загрозам. Дослідження українського контексту стійкості перед обличчям безпрецедентних викликів виявляє низку фундаментальних уроків, які можуть слугувати цінним орієнтиром для інших держав, що прагнуть зміцнити свою національну стійкість. Цей аналіз не лише підкреслює надзвичайну здатність України до адаптації та опору, але й пропонує практичні рекомендації для підвищення державної спроможності протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам.

Список літератури:

1. Ковальчук Г. І. Особливості державної політики протидії соціальним конфліктам на основі розвитку співробітництва громад з використанням

мережевого управління та смарт-спеціалізації територій. *Аспекти публічного управління* : науковий журнал. Том 11. № 1. 2023. С. 86.

2. Кошова О. П. Сучасні технології моніторингу мережевої безпеки: роль *siem wazux* у виявленні та реагуванні на загрози. *Таврійський науковий вісник. Серія : Технічні науки*. Випуск 1. 2025. С. 67–75.

3. Кучук А. М. Адміністративні органи в умовах воєнного стану: управлінський та правовий аспекти. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія : Право, публічне управління та адміністрування* – фаховий електронний науково-практичний журнал з права, публічного управління та адміністрування. № 14. 2024.

4. Ватченко Б. С. Антикризове управління підприємством в умовах війни / Б. С. Ватченко, Р. С. Шаранов. *Економічний простір*. 2022. № 182. С. 38–43.

5. Сірко В. С. Волонтерство під час війни в Україні: права та гарантії. *Південноукраїнський правничий часопис. Серія : Правове забезпечення адміністративної реформи*. № 2. 2023. С. 124–129.

6. Коваленко І. С. Децентралізація в умовах воєнного стану: виклики та можливості. *Публічне урядування*, 21(4), 2023. 112–125.

7. Мельник О. А. Досвід впровадження антикризового менеджменту в системі державного управління. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*, 34(2), 2022. 56–68.

8. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*, (30), 1996. ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр>.

9. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*, (28), 2015. ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19>.

10. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/64/2022>.

11. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання допомоги населенню, яке постраждало внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.05.2022 № 579. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/579-2022-п>.

12. Міністерство цифрової трансформації України. Цифрова держава: стійкість та інновації в умовах війни. Київ. 2023. URL: <https://thedigital.gov.ua/news>.

13. Центр Разумкова. Українське суспільство в умовах війни: аналітичний звіт. 2023. Київ : Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/ukr>.

References:

1. Kovalchuk, H. I. (2023). Features of state policy for countering social conflicts based on the development of community cooperation using network

management and smart specialization of territories. *Aspects of Public Administration. Scientific Journal – Aspects of Public Administration. Scientific Journal*, 11(1), 86 [in Ukrainian].

2. Koshova, O. P. (2025). Modern network security monitoring technologies: the role of SIEM Wazuh in threat detection and response. *Tavriyskyi Naukovyi Visnyk. Seriya: Tekhnichni Nauky – Tavriyskyi Scientific Bulletin. Series: Technical Sciences*, (1), 67–75 [in Ukrainian].

3. Kuchuk, A. M. (2024). Administrative bodies under martial law: managerial and legal aspects. *Problems of Modern Transformations. Series: Law, Public Administration and Management – Professional Electronic Scientific and Practical Journal of Law, Public Administration and Management*, (14) [in Ukrainian].

4. Vatchenko, B. S., & Sharanov, R. S. (2022). Anti-crisis enterprise management in wartime. *Ekonomichnyi Prostir – Economic Space*, (182), 38–43 [in Ukrainian].

5. Sirko, V. S. (2023). Volunteering during the war in Ukraine: rights and guarantees. *Pivdenoukraiynskyi Pravnychyi Chasopys. Seriya: Pravove Zabezpechennia Administratyvnoi Reformy – South Ukrainian Legal Journal. Series: Legal Support of Administrative Reform*, (2), 124–129 [in Ukrainian].

6. Kovalenko, I. S. (2023). Decentralization under martial law: challenges and opportunities. *Publichne Uriaduvannia – Public Governance*, 21(4), 112–125 [in Ukrainian].

7. Melnyk, O. A. (2022). Experience of implementing anti-crisis management in the system of public administration. *Visnyk Natsionalnoi Akademii Derzhavnoho Upravlinnia pry Prezidentovi*

Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, 34(2), 56–68 [in Ukrainian].

8. Constitution of Ukraine. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Gazette of the Verkhovna Rada of Ukraine*, (30), Article 141. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр> [in Ukrainian].

9. On the Legal Regime of Martial Law: Law of Ukraine No. 389-VIII. (2015, May 12). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Gazette of the Verkhovna Rada of Ukraine*, (28), Article 250. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19> [in Ukrainian].

10. On the Introduction of Martial Law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine No. 64/2022. (2022, February 24). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/64/2022> [in Ukrainian].

11. On the Approval of the Procedure for the Use of Funds Provided in the State Budget for Assistance to the Population Affected by the Armed Aggression of the Russian Federation: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 579. (2022, May 10). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/579-2022-п> [in Ukrainian].

12. Ministry of Digital Transformation of Ukraine. (2023). *Tsifrova derzhava: stiikist ta innovatsii v chas viiny* [Digital state: resilience and innovations in wartime]. Kyiv. Retrieved from: <https://thedigital.gov.ua/news> [in Ukrainian].

13. Razumkov Centre. (2023). *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny: analitychnyi zvit* [Ukrainian society in wartime: analytical report]. Kyiv: Razumkov Centre. Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/ukr> [in Ukrainian].

З. Г. Гонтар, Є. В. Кобко, О. В. Ніцевич

Оглядова стаття

Стаття надійшла до редакції 15.09.2025

Стаття прийнята 06.10.2025

Статтю опубліковано 26.12.2025

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-2-2>

Г. О. Кузьменко

*Приватне акціонерне товариство
«ВНЗ “Міжрегіональна Академія управління персоналом”,
м. Київ, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0672-7633> – Кузьменко Г. О.
 ann.kuzmenko96@gmail.com

МОДЕЛІ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ У СФЕРІ ОСВІТИ В УМОВАХ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

У запропонованій статті розглянуто проблему формування ефективних моделей прийняття управлінських рішень у сфері освіти в умовах загроз національній безпеці. Акцентовано увагу на тому, що система освіти виступає не лише соціальним інститутом, а і стратегічним ресурсом державної стійкості, здатним забезпечувати безперервність навчального процесу, психологічну рівновагу і суспільну консолідацію у період воєнних та енергетичних викликів. Підкреслено, що сучасні загрози – воєнна агресія, інформаційний тиск, кіберризики та енергетична нестабільність – вимагають від освітніх управлінців переходу до моделей управління, які поєднують раціональність аналітики, швидкість реагування, гуманітарні принципи та цифрові технології.

У роботі здійснено систематизацію основних управлінських моделей, що функціонують у сфері освіти під час кризових ситуацій, зокрема раціональної, адаптивної, ситуаційної, колегіальної, цифрово-аналітичної та гуманітарно-ціннісної. Показано, що їх ефективність визначається здатністю освітніх закладів оперативно реагувати на загрози, приймати гнучкі рішення, використовувати аналітичні дані та підтримувати психологічну стійкість педагогічних колективів. Важливу роль у цьому процесі відіграють цифрові платформи, аналітичні дашборди, системи моніторингу ризиків та кризові комунікаційні мережі, які забезпечують координацію дій між органами влади, громадами й освітніми установами.

Результати дослідження засвідчують, що ефективне управління освітою в умовах національних загроз ґрунтується на синергії стратегічного планування, аналітичного мислення й морально-психологічної відповідальності. Запропоновано розглядати сучасні моделі прийняття управлінських рішень як інструмент формування системи освітньої безпеки держави, що забезпечує стабільність, безперервність і гуманітарну витривалість українського суспільства.

Ключові слова: освіта, управлінські рішення, моделі управління, національна безпека, адаптивність, ситуаційна модель, цифровізація, аналітичні інструменти, гуманітарна стійкість, освітня політика.

Н. О. Kuzmenko

*Private Joint-Stock Company
“HEI “Interregional Academy of Personnel Management”,
Kyiv, Ukraine*

MODELS OF MANAGEMENT DECISION-MAKING IN THE SPHERE OF EDUCATION IN THE CONDITIONS OF NATIONAL SECURITY THREATS

The proposed article considers the problem of forming effective models of managerial decision-making in the field of education in conditions of threats to national security. Attention is focused on the fact that the education system is not only a social institution, but also a strategic resource of state stability, capable of ensuring

the continuity of the educational process, psychological balance and social consolidation during the period of military and energy challenges. It is emphasized that modern threats – military aggression, information pressure, cyber risks and energy instability – require educational managers to transition to management models that combine the rationality of analytics, speed of response, humanitarian principles and digital technologies. The work systematizes the main management models that operate in the field of education during crisis situations, in particular rational, adaptive, situational, collegial, digital-analytical and humanitarian-value. It is shown that their effectiveness is determined by the ability of educational institutions to respond promptly to threats, make flexible decisions, use analytical data and maintain the psychological resilience of teaching staff. An important role in this process is played by digital platforms, analytical dashboards, risk monitoring systems and crisis communication networks, which ensure coordination of actions between authorities, communities and educational institutions.

The results of the study show that effective management of education in conditions of national threats is based on the synergy of strategic planning, analytical thinking and moral and psychological responsibility. It is proposed to consider modern models of managerial decision-making as a tool for forming a system of educational security of the state, which ensures stability, continuity and humanitarian endurance of Ukrainian society.

Key words: education, managerial decisions, management models, national security, adaptability, situational model, digitalization, analytical tools, humanitarian resilience, educational policy.

Постановка проблеми. У сучасних умовах воєнних дій, гібридних загроз, енергетичної нестабільності та інформаційного тиску система освіти постає як стратегічний елемент національної безпеки. Від ефективності управлінських рішень у цій сфері залежить не лише безперервність навчального процесу, а і стійкість суспільства, рівень довіри до держави та готовність громад до кризових викликів. У процесі реформування й децентралізації освіти особливої актуальності набуває питання вибору оптимальних моделей управління, які забезпечують гнучкість, оперативність і безпечність функціонування освітніх закладів у період воєнних і соціально-економічних потрясінь. Управлінські моделі в освітній галузі мають трансформуватися у відповідь на загрози національній безпеці, поєднуючи аналітичну раціональність, цифрові рішення та гуманітарні принципи стійкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика прийняття управлінських рішень у сфері освіти набула особливої уваги у сучасній науковій думці, що зумовлено необхідністю підвищення стійкості освітніх систем у кризових умовах. У наукових працях висвітлено різні аспекти такої проблеми – від аналітичних і ситуаційних моделей до цифрових та психологічних чинників, які визначають ефективність управління. Значний внесок у розроблення теоретичних і прикладних засад теми зробили такі дослідники, як Г. Білянін, В. Довженко, Ф. Гече, П. Горват, Ю. Імре, Н. Костенюк, О. Косигіна, І. Миронюк, О. Мулеса, К. Ніколаєв, О. Пастовенський, О. Поляк, Л. Симоненко, І. Шоробура, В. Якобчук, С. Чуб. Їхні роботи присвячені аналізу раціональних, адаптивних, ситуаційних і цифрово-аналітичних моделей управління,

вивченню психологічних аспектів прийняття рішень, а також взаємозв'язку між управлінськими моделями та державною політикою безпеки. Узагальнення наукових підходів свідчить, що ефективне освітнє управління в умовах загроз національній безпеці має ґрунтуватися на поєднанні аналітичного мислення, гнучкості рішень і здатності до колективного реагування на кризові виклики.

Метою статті є теоретичне обґрунтування і систематизація моделей прийняття управлінських рішень у сфері освіти в умовах загроз національній безпеці, а також виявлення їхніх ключових характеристик, практичних можливостей застосування і взаємозв'язку з державною політикою безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Сучасні загрози національній безпеці – воєнна агресія, енергетичні атаки, кіберзагрози та масові інформаційні маніпуляції – докорінно змінюють умови функціонування освітньої системи України. Освіта, як стратегічний складник державної стійкості, нині має не лише забезпечувати навчальний процес, а й підтримувати психологічну рівновагу, формувати критичне мислення та зміцнювати соціальну згуртованість громад. В умовах воєнного стану та нестабільності саме управлінські рішення в освітній сфері набувають стратегічного виміру, оскільки від них залежить безпека дітей, педагогів і збереження самого процесу навчання.

Під управлінською моделлю у сфері освіти доцільно розуміти структуровану систему взаємопов'язаних дій, що визначають логіку формування, аналізу та реалізації управлінських рішень у ситуаціях невизначеності й ризику. На думку Г. Біляніна та О. Поляк, ефективність

освітнього менеджменту в умовах реформування та децентралізації визначається здатністю керівників оперативно адаптуватися до зовнішніх викликів, раціонально поєднуючи аналітичні методи з елементами прогностичного мислення. Дослідники наголошують, що управлінець сучасного типу має діяти в межах адаптивної моделі, у якій кожне управлінське рішення формується як результат безперервного моніторингу ризиків, системного аналізу отриманих даних, постійного зворотного зв'язку з педагогічним колективом і гнучкого коригування стратегії відповідно до змін зовнішнього середовища [1, с. 37].

Водночас розвиток концепцій управлінських моделей у кризових умовах вимагає розширення їхнього аналітичного потенціалу та застосування інформаційно-технологічних рішень. У цьому контексті О. Мулеса, І. Миронюк, Ф. Гече, П. Горват та Ю. Імре підкреслюють, що за умов високої невизначеності, зумовленої воєнними діями й інформаційними загрозами, найефективніше функціонують інформаційно-аналітичні моделі управління. Їх сутність полягає у використанні даних у реальному часі для оперативного прийняття рішень щодо стану освітніх об'єктів, рівня безпеки чи психологічного добробуту педагогів. Такі моделі реалізуються через цифрові платформи на кшталт «Дія.Освіта» та муніципальні дашборди, які забезпечують координацію між освітніми установами, органами місцевої влади та державними службами у кризових ситуаціях [4, с. 75].

Не можна проігнорувати той момент, що у період енергетичної нестабільності, коли Росія цілеспрямовано атакує українські ТЕЦ, а школи знову стикаються з відключеннями електроенергії, управлінські рішення в освіті потребують поєднання стратегічного планування та кризового реагування. У багатьох громадах директори змушені оперативно ухвалювати рішення про перехід на змішане або асинхронне навчання, забезпечення пунктів обігріву для дітей, організацію харчування без гарячої кухні. Такі приклади свідчать про застосування ситуаційних і гібридних моделей управління, де інтуїція поєднується з аналітикою, а гнучкість – із відповідальністю за безпеку.

Додатково, слід звернути увагу на думку таких учених, як О. Пастовенський та О. Косигіна, які зазначають, що управлінські рішення в освіті нині мають прийматися в межах ситуаційної моделі, яка враховує локальний контекст, наявні ресурси громади та ступінь загрози. Вони наголошують, що у кризових умовах саме ситуаційний підхід дозволяє забезпечити ефективність

навіть за мінімальних ресурсів. Наприклад, коли відключення електроенергії унеможливило приготування гарячих обідів, адміністрація школи координує взаємодію з волонтерами, місцевими пекарнями чи приватними підприємцями, створюючи тимчасові ланцюги підтримки, такий підхід формує модель «управління стійкістю» [6, с. 22].

Психологічний аспект управління в умовах загроз розкриває Н. Костенюк, яка підкреслює важливість урахування емоційної стабільності керівників і педагогів у процесі прийняття рішень. За її висновками, гуманітарно-ціннісна модель управління дозволяє підвищити рівень довіри в колективах і мінімізувати наслідки паніки чи стресу, особливо під час повітряних тривог [3, с. 25]. Керівник, здатний зберігати спокій і комунікувати впевнено, стає ключовим фактором психологічної безпеки освітнього середовища.

Не менш важливим є цифрово-аналітичний напрям управління, на якому акцентує І. Шоробура. Дослідниця розглядає його як ключовий чинник модернізації управлінських процесів у сфері освіти, наголошуючи, що використання цифрових технологій дозволяє підвищити точність прогнозування ризиків, оптимізувати управлінські рішення та забезпечити ефективну комунікацію між різними рівнями освітньої системи [10, с. 172]. Її підхід відображає тенденцію переходу від традиційних адміністративних методів до аналітичного управління, заснованого на даних і цифровій взаємодії.

Схожу позицію поділяє С. Чуб, який підкреслює, що цифровізація управлінських процесів у сфері освіти має не лише технологічне, а й безпекове значення. Науковець зазначає, що в умовах зростання загроз національній безпеці освітні заклади перетворюються на мікросистеми управління ризиками, де рішення ухвалюються на основі достовірних даних – від температурних показників у захисних укриттях до рівня енергоспоживання, працездатності мереж зв'язку та логістики евакуаційних маршрутів [9, с. 299]. Такий підхід забезпечує не лише оперативність реагування, а й підвищує стійкість системи освіти до кризових ситуацій. З огляду на різноманітність підходів доцільно узагальнити класифікацію моделей прийняття управлінських рішень у сфері освіти в умовах загроз національній безпеці, представлену в табл. 1. Вона систематизує основні концептуальні підходи, запропоновані українськими науковцями, та відображає їх практичну реалізацію в освітніх громадах.

**Класифікація моделей прийняття управлінських рішень у сфері освіти
в умовах загроз національній безпеці**

№	Модель управління	Основна характеристика	Приклад практичного застосування
1	Раціональна	Ґрунтується на аналізі альтернатив і логічній послідовності дій.	Розроблення планів евакуації та безпечних маршрутів для учнів.
2	Адаптивна	Передбачає зміну рішень залежно від розвитку ситуації.	Перехід до змішаного навчання під час повітряних тривог.
3	Ситуаційна	Орієнтована на локальні ресурси, специфіку громади та рівень загроз.	Забезпечення альтернативного харчування під час відключень електроенергії.
4	Колегіальна (партисипативна)	Ухвалення рішень колективно, через педагогічні ради, батьківські збори.	Організація безпечних укриттів і навчальних розкладів.
5	Цифрово-аналітична	Базується на використанні електронних баз, дашбордів, аналітичних панелей.	Впровадження «Дія.Освіта» для моніторингу стану шкіл.
6	Гуманітарно-ціннісна	Акцентує на психологічній стійкості, етиці та довірі в колективі.	Проведення кризових супервізій для педагогів.

Джерело: узагальнено автором на основі праць [1; 3; 4; 6; 9; 10].

Загалом, як видно з табл. 1, кожна з моделей відображає певний рівень управлінської зрілості освітніх інституцій. Раціональні моделі забезпечують стабільність і передбачуваність, тоді як адаптивні та ситуаційні – швидкість реагування та гнучкість у кризових умовах. Колегіальні сприяють формуванню демократичного стилю управління, заснованого на довірі, спільній відповідальності й горизонтальних комунікаціях. Цифрово-аналітичні створюють умови для прогнозування ризиків, стратегічного планування та об'єктивного аналізу даних, що особливо актуально у період гібридних загроз і кіберризиків. Водночас гуманітарно-ціннісна модель дозволяє зберігати людяність і психологічну стійкість у ситуаціях, коли освітня система функціонує під тиском воєнних, соціальних чи енергетичних викликів.

Науковці В. Довженко, В. Якобчук та Л. Симоненко підкреслюють, що ефективність управлінських рішень у кризових обставинах визначається рівнем готовності керівників діяти у невизначеності, коли необхідно поєднувати аналітичні моделі з оперативним реагуванням і морально-психологічною підтримкою персоналу [2, с. 8]. Такі підходи особливо важливі для освітньої сфери, де рішення часто мають не лише адміністративний, а і соціальний вимір. Їхні ідеї перегукуються з висновками К. Ніколаєва та С. Чуба, які наголошують на доцільності інтеграції освітнього управління у загальнодержавну політику безпеки, адже стабільність освіти є фундаментом інформаційної, гуманітарної та культурної безпеки держави [5, с. 109].

Розвиток таких моделей є не лише управлінським завданням, а й елементом державної політики у сфері національної безпеки.

Зокрема, стратегічні документи, як-от Стратегія національної безпеки України [7] та Концепція «Нова українська школа» [8], акцентують на важливості підготовки управлінських кадрів, здатних діяти в умовах криз, швидко адаптувати управлінські алгоритми та підтримувати стійкість освітніх мереж. В умовах постійних повітряних тривог, загроз обстрілів чи енергетичних відключень рішення адміністрацій закладів освіти часто поєднують елементи різних моделей – аналітичного аналізу ризиків, інтуїтивного прогнозування й оперативної взаємодії з місцевими службами цивільного захисту.

Таким чином, система моделей прийняття управлінських рішень у сфері освіти нині поступово перетворюється на складну архітектуру освітньої безпеки, де управлінець виступає не просто адміністратором, а координатором між державою, громадою та освітнім середовищем. Його функція полягає не лише у реагуванні на загрози, а й у формуванні стратегії передбачення ризиків, психологічної підтримки колективу та відновлення освітнього процесу після кризових подій. Саме завдяки синергії аналітичного мислення, емоційної зрілості й цифрових інструментів формується нова культура управління освітою як складника національної безпеки України, що забезпечує не лише безперервність навчання, а і стабільність державності в умовах сучасних викликів.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи результати дослідження, слід наголосити, що моделі прийняття управлінських рішень у сфері освіти в умовах загроз національній безпеці виступають основою забезпечення стабільності, безперервності та адаптивності освітнього процесу. Їх ефективність полягає у здатності інтегру-

вати раціональні, ситуаційні, цифрово-аналітичні та гуманітарно-ціннісні підходи, що дозволяє не лише зберігати функціональність освітньої системи в кризових умовах, а й підвищувати її стійкість до зовнішніх викликів. Раціональні моделі гарантують послідовність рішень, адаптивні забезпечують швидкість реагування, колегіальні зміцнюють горизонтальні комунікації, а гуманітарно-ціннісні формують довіру та психологічну стабільність колективів.

З огляду на актуальні виклики воєнного стану та енергетичної нестабільності доцільним є подальший розвиток управлінських моделей, узгоджених зі Стратегією національної безпеки України та Концепцією «Нова українська школа». Доречним є створення при територіальних громадах кризових аналітичних центрів освіти, здатних забезпечувати координацію дій між управліннями, педагогами, службами цивільного захисту й громадськістю. Такий підхід сприятиме формуванню нової культури управління освітою, заснованої на доказовій аналітиці, цифрових технологіях і гуманітарних принципах, що забезпечують освітню стійкість як невід’ємний складник національної безпеки держави.

Список літератури:

1. Білянin Г. І., Поляк О. В. Моделі прийняття управлінських рішень освітніми менеджерами в умовах реформування та децентралізації. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки»*. Вип. № 12(41). 2020. С. 30–43. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/visnyk_PO/12_41_2020/Bulletin_12_41_Pedagogika_Bilianin_Poliak.pdf.

2. Довженко В. А., Якобчук В. П., Симоненко Л. І. Особливості прийняття та ефективність владних управлінських рішень в умовах загрози національній безпеці. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. Вип. № 5. 2023. С. 1–16. URL: <https://nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/1531/1541>.

3. Костенюк Н. Психологічні особливості прийняття управлінських рішень у сфері національної безпеки. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. Вип. № 30. 2023. С. 20–27. URL: <http://taais.oridu.odessa.ua/article/view/294757>.

4. Мулеса О. Ю., Миронюк І. С., Гече Ф. Е., Горват П. П., Імре Ю. Ю. Моделі прийняття управлінських рішень з організації освітнього процесу в умовах високого рівня невизначеності. *Український журнал інформаційних технологій*. Т. 4. Вип. № 2. 2022. С. 74–79. URL: <https://dSPACE.uzhnu.edu.ua/server/api/core/>

[bitstreams/3260369a-5d94-4f40-8c6b-0fcfe31db73b/content](https://dSPACE.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3260369a-5d94-4f40-8c6b-0fcfe31db73b/content).

5. Ніколаєв К. Д., Чуб С. В. Особливості прийняття управлінських рішень у сфері національної безпеки. *Серія : Публічне управління і адміністрування*. Вип. № 1 (79). 2023. С. 106–111. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2023/16.pdf.

6. Пастовенський О. В., Косигіна О. В. Особливості розроблення управлінських рішень в умовах розвитку освітніх систем. *Імідж сучасного педагога*. Вип. № 3 (210). 2023. С. 18–26.

7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/392/2020?utm_source=chatgpt.com#Text.

8. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 № 988-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-p#Text>.

9. Чуб С. В. Особливості державно-управлінських рішень в сфері національної безпеки: зарубіжні моделі. *Право та державне управління*. Вип. № 1. 2023. С. 297–303. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2023/44.pdf.

10. Шоробура І. М. Моделі прийняття управлінських рішень: зарубіжний досвід. *Педагогічний альманах*. Вип. № 50, 2021. С. 168–176. URL: <https://pedalmanac.site/index.php/main/article/view/320/255>.

References:

1. Bilianin, H. I., & Poliak, O. V. (2020). Modeli pryiniattia upravlynskykh rishen osvitymy menedzheramy v umovakh reformuvannia ta detsentralizatsii [Models of managerial decision-making by educational managers under reform and decentralization]. *Visnyk pisladyplomnoi osvity. Seriya: Pedagogichni nauky – Bulletin of Postgraduate Education. Pedagogical Sciences Series*, 12(41), 30–43. Retrieved from: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/visnyk_PO/12_41_2020/Bulletin_12_41_Pedagogika_Bilianin_Poliak.pdf [in Ukrainian].

2. Dovzhenko, V. A., Yakobchuk, V. P., & Symonenko, L. I. (2023). Osoblyvosti pryiniattia ta efektyvnist vladnykh upravlynskykh rishen v umovakh zahrozy natsionalnii bezpetsi [Peculiarities and effectiveness of public managerial decisions under national security threats]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public Administration:*

Improvement and Development, 5, 1–16. Retrieved from: <https://nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/1531/1541> [in Ukrainian].

3. Kosteniuk, N. (2023). Psykholohichni osoblyvosti pryiniattia upravlinskykh rishen u sferi natsionalnoi bezpeky [Psychological characteristics of managerial decision-making in the field of national security]. *Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia – Theoretical and Applied Issues of State-Building*, 30, 20–27. Retrieved from: <http://taais.oridu.odessa.ua/article/view/294757> [in Ukrainian].

4. Mulesa, O. Yu., Myroniuk, I. S., Heche, F. E., Horvat, P. P., & Imre, Yu. Yu. (2022). Modeli pryiniattia upravlinskykh rishen z orhanizatsii osvithnoho protsesu v umovakh vysokogo rivnia nevyznachenosti [Models of managerial decision-making for organizing the educational process under high uncertainty]. *Ukrainskyi zhurnal informatsiinykh tekhnolohii – Ukrainian Journal of Information Technology*, 4(2), 74–79. Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3260369a-5d94-4f40-8c6b-0fcfe31db73b/content> [in Ukrainian].

5. Nikolaiev, K. D., & Chub, S. V. (2023). Osoblyvosti pryiniattia upravlinskykh rishen u sferi natsionalnoi bezpeky [Peculiarities of managerial decision-making in the field of national security]. *Publichne upravlinnia i administruvannia – Public Administration and Management*, 1(79), 106–111. Retrieved from: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2023/16.pdf [in Ukrainian].

6. Pastovenskyi, O. V., & Kosyhina, O. V. (2023). Osoblyvosti rozroblennia upravlinskykh rishen v

umovakh rozvytku osvitnikh system [Features of developing managerial decisions in the context of educational system development]. *Imidzh suchasnoho pedahoha – Image of a Modern Teacher*, 3(210), 18–26 [in Ukrainian].

7. Prorishennia Radynatsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku “Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy”: Ukaz Prezydenta Ukrainy No. 392/2020. (2020, September 14). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/392/2020> [in Ukrainian].

8. Pro skhvalennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia zahalnoi serednoi osvity “Nova ukrainska shkola” na period do 2029 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy No. 988-r. (2016, December 14). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-p> [in Ukrainian].

9. Chub, S. V. (2023). Osoblyvosti derzhavno-upravlinskykh rishen v sferi natsionalnoi bezpeky: zarubizhni modeli [Peculiarities of public-administration decisions in national security: foreign models]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia – Law and Public Administration*, 1, 297–303. Retrieved from: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2023/44.pdf [in Ukrainian].

10. Shorobura, I. M. (2021). Modeli pryiniattia upravlinskykh rishen: zarubizhnyi dosvid [Models of managerial decision-making: foreign experience]. *Pedahohichniy almanakh – Pedagogical Almanac*, 50, 168–176. Retrieved from: <https://pedalmanac.site/index.php/main/article/view/320/255> [in Ukrainian].

Г. О. Кузьменко

Практична стаття

Стаття надійшла до редакції 25.09.2025

Стаття прийнята 12.10.2025

Статтю опубліковано 26.12.2025

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-2-3>

М. М. Обіход¹, В. В. Лис²

¹ Національний університет «Львівська політехніка»,
м. Львів, Україна

² Львівська обласна державна адміністрація,
м. Львів, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5381-808X> – Обіход М. М.

<https://orcid.org/0000-0002-9201-5140> – Лис В. В.

Lviv_kosak@ukr.net

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Статтю присвячено комплексному аналізу змісту, структури та ключових напрямів державної політики у сфері сімейного виховання та соціалізації дітей і молоді в Україні. У роботі обґрунтовано значення сім'ї як провідного соціального інституту, що забезпечує відтворення населення, формування ціннісних орієнтацій, соціальну адаптацію й розвиток особистості. Показано, що ефективність виховної функції сім'ї безпосередньо залежить від узгодженості державної, освітньої та соціальної політики, а також від здатності інституцій реагувати на сучасні соціокультурні трансформації.

Визначено основні виклики сімейного виховання, пов'язані з економічною нестабільністю, зміною культурно-ціннісних норм, інформаційним перенавантаженням, кризою батьківських компетентностей і демографічними тенденціями. Розкрито вплив воєнних дій на сім'ї з дітьми та особливості забезпечення їхньої соціалізації в умовах міграційних процесів, порушення звичних моделей взаємодії та підвищених ризиків соціальної вразливості.

Проаналізовано нормативно-правове забезпечення реалізації державної сімейної політики, визначено компетенції органів державної влади та роль освітніх, наукових, соціальних і медійних інституцій у формуванні сприятливого соціалізаційного простору. Підкреслено важливість впровадження міжвідомчих підходів, розбудови партнерства між сім'єю та закладами освіти, а також інтеграції соціалізаційного компонента у зміст освітніх програм. Зроблено висновок, що модернізація державної політики у сфері сімейного виховання має ґрунтуватися на системності, науковій обґрунтованості та орієнтації на підвищення якості життя сімей, зміцнення їхнього виховного потенціалу й гармонійний розвиток особистості.

Ключові слова: державна сімейна політика, сімейне виховання, соціалізація, інститут сім'ї, освітнє середовище, батьківські компетентності, інформаційний вплив, міжвідомча взаємодія, партнерство сім'ї й школи, розвиток особистості.

М. М. Obikhod¹, V. V. Lys²

¹Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

²Lviv Regional State Administration, Lviv, Ukraine

MAIN ASPECTS OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF FAMILY EDUCATION AND SOCIALIZATION

The article is devoted to a comprehensive analysis of the content, structure, and key areas of state policy in the field of family education and socialization of children and youth in Ukraine. The work substantiates the importance of the family as a leading social institution that ensures population reproduction, the formation of value orientations, social adaptation, and personality development. It is shown that the effectiveness of the educational function of the family directly depends on the coherence of state, educational and social policies, as well as on the ability of institutions to respond to modern socio-cultural transformations.

The main challenges of family upbringing are identified, related to economic instability, changing cultural and value norms, information overload, a crisis of parental competencies, and demographic trends. The impact of military actions on families with children and the features of ensuring their socialization in the context of migration processes, disruption of usual interaction patterns, and increased risks of social vulnerability are revealed.

The regulatory and legal support for the implementation of state family policy is analyzed, the competencies of state authorities and the role of educational, scientific, social and media institutions in the formation of a favorable socialization space are determined. The importance of implementing interdisciplinary approaches, building partnerships between families and educational institutions, and integrating the socialization component into the content of educational programs is emphasized. It is concluded that the modernization of state policy in the field of family education should be based on systematicity, scientific validity and orientation towards improving the quality of life of families, strengthening their educational potential and harmonious development of the personality.

Key words: state family policy, family education, socialization, family institution, educational environment, parental competencies, information influence, interagency interaction, family-school partnership, personal development.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна та її сьогодняшня гостра фаза, істотно загострила наявні проблеми у сфері сімейного виховання та соціалізації дітей і молоді, водночас виявивши нові соціально-педагогічні виклики. Повномасштабні бойові дії спричинили масштабні переміщення населення, втрату стабільного сімейного середовища, зростання кількості неповних родин, підвищення рівня психологічної травматизації дітей та батьків.

За цих умов традиційні моделі сімейного виховання виявилися недостатніми для ефективної підтримки розвитку дитини, а існуючі механізми державної сімейної та освітньої політики потребують суттєвого оновлення. Водночас роль освітніх інституцій як компенсаторного середовища значно зросла, що актуалізує потребу в інтеграції соціалізаційного, психоемоційного та виховного компонентів у навчальному процесі. Таким чином, виникає необхідність комплексного наукового осмислення трансформаційних процесів у сімейному вихованні, визначення ефективних стратегій підтримки родин та формування нових підходів до соціалізації дітей в умовах війни та повоєнного відновлення.

Аналіз останніх досліджень. Питання сутності, змісту, напрямів та ролі державної сімейної політики досить широко представлено у працях вітчизняних дослідників, серед яких С. Вакуленко, Г. Кришталь, Л. Кулачок, Л. Мельничук, А. Мішин, С. Ничипоренко, Ю. Підлісний, І. Семенець-Орлова, Л. Слюсар, І. Чеховська. Наукові напрацювання цих авторів становлять вагомий теоретичний й методологічний фундамент для вивчення механізмів формування та реалізації державної сімейної політики. Разом із тим, попри значний дослідницький доробок, слід констатувати відсутність у вітчизняній науці цілісного, системного й міждисциплінарного аналізу державної сімейної політики в її сучас-

ному розумінні. Наявні дослідження здебільшого зосереджені на окремих аспектах проблеми, що зумовлює необхідність її комплексного наукового опрацювання.

Актуальність удосконалення механізмів реалізації державної сімейної політики, важливість уточнення її принципів, напрямів і інструментів, а також теоретична та практична значущість цього напрямку в умовах суспільних трансформацій зумовили вибір теми дослідження та визначили його мету і завдання.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в часи повномасштабної агресії РФ проти нашої держави основним завданням реалізації державної сімейної політики як і до війни лишається підтримка та зміцнення інституту сім'ї в нових реаліях. Хоча сімейна політика є складовою частиною соціальної політики, вона охоплює комплекс механізмів, заходів і методів оцінювання, спрямованих на забезпечення й контроль правових, кадрових, економічних, інформаційних, наукових та навіть пропагандистських аспектів. Усі ці інструменти мають сприяти покращенню умов життя українських родин і підвищенню його якості. Головна мета державної сімейної політики – створення необхідних умов, за яких сім'я зможе повноцінно реалізувати свої функції і забезпечити високий рівень благополуччя родини. Як соціальний інститут сім'я постає складною й багатоаспектною соціальною системою, що характеризується стабільною структурою подружніх, батьківських і родинних відносин, інституційно впорядкованих для виконання соціально значущих функцій. До специфічних функцій сім'ї, які відрізняють її від інших суспільних інститутів, належать репродуктивна, екзистенціальна та соціалізаційна – формування особистості та передання соціокультурних норм і цінностей. Зазначені функції є об'єктивно необхідними для підтримання життєздатності

та сталого розвитку як окремої індивідуальної одиниці, так і соціуму загалом, оскільки вони забезпечують задоволення ключових соціальних потреб та сприяють відтворенню демографічного, духовного, культурного, морального й освітнього потенціалу суспільства. Державна сімейна політика ґрунтується на принципі взаємозумовленості «політика сім'ї – політика держави». В умовах війни і надалі проходить розвиток і становлення громадянського суспільства який не можливо призупинити, саме це можна визначити однією зі стратегічних цілей державного управління. Збереження інституту сім'ї, при цьому особливого значення набувають процеси виховання та соціалізації, які на початкових етапах реалізуються в сімейному середовищі. З огляду на це держава постійно виявляє підвищений інтерес до контролю та регулювання відповідних процесів. Водночас пряме втручання у сферу сімейних відносин є суттєво обмеженим, що зумовлює необхідність застосування механізмів опосередкованого впливу.

До найбільш масштабних інструментів такого непрямого регулювання належать освітні платформи та освітні середовища в їх різноманітних організаційних формах [2].

Сучасна освітня платформа на всіх рівнях продовжує зберігати ознаки уніфікованості. У процесі трансформації в навчально-виховний комплекс поступово нівелюється первинне призначення освітньої діяльності, центральною цінністю якої має бути формування освітнього процесу як цілісної системи принципів. До базових із них належать індивідуалізація та диференціація, гуманітаризація та інтенсифікація, гуманізація й демократизація освіти, а також опора на національні традиції, тощо. Основною метою освітнього процесу в Україні залишається формування цілісної, національно свідомої особистості у різноманітних сферах людської активності – свідомого громадянина та повноправного члена демократичного суспільства, якому притаманні повага до себе та інших, розуміння прав і обов'язків, активна громадянська позиція та інші соціально значущі якості.

Вирішальну роль у становленні зазначених характеристик та соціальних компетентностей відіграє середовище – сукупність умов і впливів, що оточують дитину з раннього віку та визначають формування її світогляду, ціннісних орієнтацій і поведінкових моделей. Особистість соціалізується в середовищі, і найпотужнішими чинниками цього процесу виступають найближче соціальне оточення: сім'я, однолітки, дитячі колективи та інші групи, а також широкий спектр

соціальних інститутів і структур, відповідальних за виховну функцію [8].

Водночас соціалізація як педагогічне явище у процесі розроблення навчальних планів переважно залишається сферою виховної роботи, а не складником власне навчального процесу. У межах традиційної моделі освіти соціалізаційний компонент посідає підпорядковане становище, поступаючись домінуванню академічної підготовки як ключового елемента. Такий підхід призвів до недостатнього формування низки важливих умінь і компетентностей у випускників, а також до обмеженого розвитку їхніх соціальних здібностей. За подібних умов молоді фахівці стикаються зі значними труднощами під час адаптації до сучасних соціально-економічних реалій, демонструють недостатній потенціал самореалізації в соціумі, а подекуди – схильність до девіантних форм поведінки. У зв'язку з цим питання наукового осмислення та логічного реформування зазначеної сфери набувають особливої актуальності. Розв'язання цієї проблеми передбачає необхідність глибокого перегляду традиційних підходів до процесу соціалізації дітей різних вікових груп з урахуванням завдань підготовки висококваліфікованих фахівців, особливо в сьогоденній ситуації воєнного стану.

Процес активної трансформації, що розпочався у 2017 році, і демонстрував певні результати. На загальнодержавному рівні здійснюється оновлення нормативно-правових актів та концептуальних документів, спрямованих на модернізацію системи освіти в Україні: зокрема, Закон України «Про освіту», Державний стандарт загальної середньої освіти та Концепція «Нова українська школа» (НУШ). Ці документи встановлюють вимоги та основні принципи для розроблення освітніх програм закладами освіти, що охоплюють навчальне навантаження, очікувані результати, зміст, форми навчання та систему забезпечення якості [14].

Міністерством освіти у співпраці з фахівцями освітніх установ була розроблена Програма розвитку, метою якої є не лише підвищення рівня та якості освітніх послуг, а й забезпечення комплексних соціально-педагогічних умов для формування гармонійної особистості відповідно до вікових особливостей школярів. На рівні дошкільної освіти з 2014 року успішно впроваджуються базова державна програма «Я у світі» та з 2013 року експериментальна програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку, концептуальним підґрунтям яких є ідея ранньої соціалізації дитини. Зростає також роль позашкільних навчальних закладів, що забез-

печують можливості для всебічного розвитку та реалізації творчого потенціалу дитини. Водночас нормативно-правове регулювання діяльності таких закладів ускладнене, а тому на сучасному етапі участь держави переважно обмежується функціями фінансової підтримки та інституційного сприяння згідно Закону України «Про позашкільну освіту». [8].

У межах освітніх реформ було з 2018 року впроваджена «Концепція розвитку громадянської освіти в Україні». Згідно з концептуальними положеннями, сформована готовність учня передбачає досягнення не лише основної цілі освітнього процесу – оволодіння знаннями, – а й набуття комплексу ключових характеристик, зокрема: здатності виконувати роль «я – учень» із подальшою трансформацією в «я – успішний фахівець»; опанування компетентностей у сфері правової свідомості, включно з обізнаністю щодо прав та обов'язків у різних сферах життєдіяльності; формування стійкої системи ціннісних орієнтацій [1].

На концептуальному рівні перед державою постає завдання забезпечення такої освітньої платформи, яка сприятиме формуванню в особистості з раннього дитинства усвідомлення власної значущості, важливості соціального чинника та набуття досвіду соціальної взаємодії крізь призму ціннісних ставлень. Модернізація національної системи освітніх послуг в умовах глибинних трансформацій суспільства актуалізує необхідність переосмислення чинної освітньої моделі та зосередження уваги на ключових проблемах, що стримують її розвиток і перешкоджають формуванню нової якісної освіти, здатної відповідати сучасним викликам.

Серед найбільш суттєвих стримувальних чинників на сьогодні це воєнний стан в державі та відсутність цілісної системи виховання, яка б забезпечувала духовний, моральний, фізичний розвиток та ефективну соціалізацію дітей і молоді. Наприклад, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки, акцентувала увагу на пріоритетних напрямках державної освітньої політики. Серед ключових положень визначено формування ефективної системи національного виховання, розвитку та соціалізації дітей і молоді. Реалізація цієї мети передбачає модернізацію традиційних методів і принципів розроблення навчальних програм, створення нових національних проєктів, а також удосконалення механізмів взаємодії між органами управління, громадськістю та громадськими організаціями, діяльність яких пов'язана з розвитком, навчанням, вихованням і соціалізацією підростаючого покоління [16].

Нова Національна стратегія освіти і науки до 2030 року тільки розробляється. [15].

Поряд із необхідністю інтеграції соціалізаційного компонента в освітній процес актуальним постає питання переосмислення ролі сімейного виховання в системі освіти України. У ході парламентських слухань неодноразово порушувалося питання щодо стану, проблем та можливих шляхів зміцнення інституту сім'ї в умовах соціально-економічних трансформацій, зокрема через механізми, що можуть забезпечити освітні інституції.

Також, нерідко спостерігається недостатній контакт батьків із дитиною, що зумовлюється оперуванням застарілими моделями виховання, успадкованими з власного дитячого досвіду. Додатковим чинником виступає інтенсифікований темп сучасного життя, який вимагає постійної мобільності та значно зменшує час, що батьки можуть присвятити вихованню та взаємодії з дітьми [1].

Необхідність зміни пріоритетів і методів виховання значно ускладнює батькам виконання виховної функції. Традиційні уявлення про «щасливу» модель сім'ї, позитивні риси громадянина та акцент на таких якостях, як скромність і слухняність, вступають у суперечність із сучасними суспільними вимогами, що диктують необхідність конкуренції та формування протилежного спектра особистісних характеристик. Сучасні тенденції свідчать про зростаючу орієнтацію суспільства на ринкові механізми у сфері виробництва та посилення процесів комп'ютеризації.

У цьому контексті батьки дедалі частіше орієнтують дітей на здобуття професій, що відповідають актуальним соціально-економічним викликам. Така орієнтація зумовлює формування оновлених виховних ідеалів, трансформацію виховних методів та переосмислення очікуваних результатів розвитку особистості. Комплекс морально-етичних і соціокультурних проблем – зниження рівня культурно-освітнього потенціалу населення, нуклеаризація сім'ї, зміна виховних норм і моделей поведінки, переоцінка системи суспільних цінностей, послаблення родинних зв'язків і зменшення їхньої значущості для індивіда, скорочення можливостей безпосередньої сімейної комунікації, звуження батьківського контролю, трансформація традиційних уявлень про сім'ю, зменшення її кількісного складу та зниження авторитету батьків – істотно ускладнюють реалізацію виховної функції української сім'ї.

Оскільки інститут сім'ї виконує функцію проміжної ланки між суспільством та індивідом, рівень суспільного розвитку безпосередньо корелює зі станом сімейного виховання та ефектив-

ністю реалізації його соціалізаційного потенціалу, саме рівень розвитку суспільства безпосередньо відображається на характері сімейних відносин, що, у свою чергу, визначально впливає на формування соціальної позиції індивіда. Відтак становлення особистості розпочинається з гармонійного функціонування сім'ї. Саме сімейний інститут, формуючи наступні покоління та забезпечуючи поступальний розвиток як окремих соціальних груп, так і держави загалом, виступає фундаментальною основою суспільного поступу.

Однак статистичні дані періоду до 2020 року та сьогоdnішній воєнний стан свідчать про погіршення соціально-економічних умов життя українських сімей, що проявляється у спадній динаміці основних макроекономічних показників. До системних проблем сучасної України належать низький рівень народжуваності, що в свою чергу впливає на демографічний потенціал держави. Наприклад, наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років оновлення поколінь в Україні забезпечувалося приблизно наполовину. У 2010–2012 роках цей показник зріс до двох третин, у 2017–2018 роках – до трьох п'ятих, а зараз становить трохи більше ніж половину (у 2020 році – 0,580). Ще промовистішою є демографічна ситуація, якщо розглянути співвідношення народжених до померлих (коефіцієнт життєвості): станом на 2020 рік в Україні на кожні сто померлих припадало лише близько 47,5 народжених [9].

Високі показники розлучень, також є певним тригером щодо розвитку сім'ї в Україні, наприклад за даними соціально-демографічного дослідження «Молодь України: портрет життя та ціннісні орієнтації» (2010 р.), 22 % опитаних молодих чоловіків і 12 % молодих жінок зазначили, що мають партнера, з яким їх пов'язують постійні близькі інтимні стосунки. Понад 8% із них повідомили, що фактично живуть разом, але не вважають свої стосунки шлюбом [13]. За результатами опитувань молоді 2017–2019 років, 13–15 % осіб віком 25–34 років проживають разом із партнером без офіційної реєстрації стосунків. Найчастіше таке співжиття розглядається як своєрідний «випробувальний етап», після якого пара вирішує, чи переходити до шлюбу, чи розійтися. Якщо стосунки стабільні й партнери вже планують народження дитини, то шлюб зазвичай реєструють, оскільки, за переконанням більшості українців, для дитини краще, коли батьки перебувають у офіційно зареєстрованому шлюбі. Негативні наслідки розпаду шлюбу – у будь-якій його формі – позначаються на житті всіх членів родини, але найбільшою проблемою є руйнування сім'ї, у якій виховуються

неповнолітні діти, адже це призводить до руйнування звичного для дитини середовища. [13].

Починаючи з 2014 року на динаміку демографічних показників почав впливати воєннополітичний чинник: унаслідок анексії АР Крим та окупації частини Донецької й Луганської областей зменшилася територія, що контролюється Україною, а відтак і обсяг населення, щодо якого отримують статистичну інформацію. В умовах воєннополітичної та соціальної нестабільності кількість розлучень у країні різко скоротилася: у 2014 році було зареєстровано майже на 20 % менше розлучень, ніж у попередньому році (без урахування даних по АР Крим). Складна ситуація змушувала пари «відкладати» оформлення розлучення, а інколи й утримуватися від нього, уникаючи конфліктів. Якщо у 2014–2017 роках в Україні щороку реєстрували приблизно 130–129 тис. розлучень, то вже у 2018 році відбувся «сплеск» — 154 тис. розлучень, тобто на 19,6 % більше, ніж у попередньому році. Відповідно зріс і загальний коефіцієнт розлучуваності – за даними Держслужби статистики, з 3,3 до 3,9 ‰. Найімовірніше, було зареєстровано розлучення, відкладені раніше, а також це могло стати наслідком ускладненої ситуації у сім'ях, де чоловіки повернулися із зони бойових дій. У 2019 році кількість розлучень зменшилася до 138 тис., що все ж залишалося дещо більше, ніж у 2014–2017 роках [9].

Окремої уваги потребує проблема міграції сімей із дітьми та молоддю в умовах воєнних дій. Найінтенсивніші міграційні процеси відбувалися у перші місяці війни, попри часткове повернення населення після звільнення окремих територій, цей показник залишається незначним порівняно з масштабами виїзду за кордон. Така ситуація є закономірною, адже в умовах кризових явищ сім'я як стійкий і традиційний соціальний інститут відіграє ключову роль у механізмах самозбереження населення. В умовах війни та спричиненої нею соціально-економічної дезорганізації сім'я забезпечує підтримку та стабілізацію життєдіяльності: родинна солідарність, взаємодопомога, турбота, взаємообмін діяльністю й ресурсами сприяють адаптації до нових умов і нерідко забезпечують збереження життя членів родини. У цей період активізується перевірений історичним досвідом сімейний механізм виживання, що підсилює захисну функцію сім'ї. Наприклад, за інформацією МОМ ООН (Міжнародної організації з міграції), станом на 17 квітня 2022 року результати опитування серед населення засвідчили, що 17,5% жителів України є внутрішньо переміщеними особами. Це ста-

новить приблизно 7,7 млн людей. Порівняно з 1 квітня кількість ВПО зросла на 568 тисяч осіб (+8%), а відносно даних на 16 березня – на 1,22 млн (+19%) [11].

Крім того, існує досить поширене явище безвідповідального батьківства, яке виникає внаслідок нехтування батьківськими обов'язками, спричиняє появу соціальних девіацій, що в крайніх випадках набувають криміногенного характеру. У сучасних умовах попередження соціальних служб на кшталт «Безвідповідальне батьківство – одна з головних причин, чому діти стають сиротами при живих батьках» набувають особливої гостроти, почасти наближаючись за своєю риторикою до застережень про смертельну небезпеку на пачках тютюнових виробів [4].

Починаючи з 2012 року, Інститут інноваційних технологій і змісту освіти розпочав розроблення Концепції сімейного виховання дітей і молоді «Щаслива родина». Протягом року документ пройшов громадське обговорення та був схвалений ученою радою інституту. Концепція містить шість структурних розділів, у яких визначено зміст та ключові положення підготовки молоді до сімейного життя, а також формування відповідального ставлення до батьківства. Одним із важливих аспектів, порушених у документі, є психолого-педагогічна просвіта батьків. Крім того, у Концепції представлено фінансове обґрунтування реалізації проєкту, що становить важливий елемент для оцінювання можливостей упровадження зазначеної ініціативи [10].

Затверджена Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» ґрунтується на чинній нормативно-правовій базі, зокрема: Конституції України; Сімейному кодексу України; законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту»; Конвенції ООН про права дитини, а також інших нормативно-правових актах [8, 17, 6, 21].

На законодавчому рівні сімейне виховання регулюється низкою документів, серед яких: Постанова Верховної Ради України від 20 грудня 2011 року № 4183-VI «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Інститут сім'ї в Україні: стан, проблеми та шляхи їх вирішення»; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 травня 2012 року № 325 «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 року» (станом на 2025 рік звіти про результати виконання програми у відкритому доступі відсутні) [5; 4].

Як зазначалося вище, нині спостерігається низка проблем, зумовлених недосконалістю системи державного регулювання у сфері сімейного виховання та створення належних умов для розвитку особистості. Серед найбільш значущих та поширених проблем слід виокремити зростання рівня ВІЛ/СНІДу в Україні (що, зокрема, пов'язано з недостатньою поінформованістю щодо питань статевого життя, неусвідомленим ставленням до міжособистісних стосунків, впливом вуличного виховання, а також «закритістю» відповідних тем у сімейному середовищі й інших соціальних інституціях), високий рівень підліткових вагітностей, а також прояви морального і фізичного насильства в сім'ях. Зазначені проблеми не є наслідком останніх років; їх передумови формувалися та закріплювалися протягом тривалого часу. Саме масштаб та стійкість цих явищ, а також тенденція до їх зростання зумовлюють потребу в комплексному, системному та рішучому підході до їх подолання на всіх рівнях державного управління.

У зв'язку з цим, поряд із законодавчими актами, що безпосередньо регулюють питання сімейного виховання, доцільно розглянути також такі документи, які мають суттєве значення для цього дослідження: Закон України «Про затвердження Загальнодержавної цільової соціальної програми протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу на 2014–2018 роки»; Концепцію Загальнодержавної програми «Репродуктивне та статеве здоров'я нації на період до 2021 року» розроблену 2017 року, але не прийняту.

Метою цих нормативних документів, концепцій та програм є підвищення значущості інституту сім'ї через реалізацію ефективної освітньої політики, у межах якої батьки усвідомлюють власну роль і відповідальність, а учнівські та педагогічні колективи – через навчальну діяльність, позаурочні заходи, волонтерські ініціативи, науково-практичні конференції та культурно-просвітницькі програми – сприяють утвердженню державної політики у сфері сімейного виховання. Це відповідає положенню про те, що сім'я виступає ключовим соціальним замовником освіти [10, 5].

У зазначеній концепції визначено не лише актуальні проблеми та можливі шляхи їх подолання, а й окреслено перелік відповідальних і координуючих органів державного управління, що забезпечують її реалізацію. На рівні міністерства функції щодо позашкільної освіти, захисту прав дитини та координації діяльності відповідних структур покладені на Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, яке на сьогодні реорганізовано шляхом поділу на Міністерство

освіти і науки України та Міністерство молоді та спорту України.

Відділ організації виховної роботи Інституту інноваційних технологій і змісту освіти забезпечує впровадження програм, спрямованих на підготовку та формування в учнів уявлень про міжособистісні стосунки в різних їх аспектах, а також про відповідальне батьківство. На цей відділ покладено координацію діяльності освітніх інституцій на регіональному рівні з метою підвищення кваліфікації та компетентності педагогів із питань сімейної освіти.

Розроблення програм у зазначеній сфері здійснює лабораторія сімейного виховання Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України. До її завдань також належить інтеграція у шкільні та університетські навчальні програми питань гендерних особливостей, міжособистісних стосунків, їх соціальних, правових та економічних чинників [8].

Регіональні центри, створені на базі обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, забезпечують розробку та впровадження інноваційних технологій, інтерактивних методик і сучасних форм сімейного виховання. Їхня діяльність включає виконання статистично-аналітичних функцій, адаптацію вітчизняного та міжнародного досвіду до регіональних умов, а також підготовку та перепідготовку педагогічних кадрів шляхом організації тренінгів, семінарів, курсів і конференцій. Функції науково-методологічного забезпечення, трансформації та модернізації змісту освітніх програм, а також розвитку системи освіти й виховання загалом покладено на науково-дослідні підрозділи вищих навчальних закладів. Вони не лише здійснюють організаційно-розпорядчі функції, але й беруть безпосередню участь у підготовці фахівців, діяльність яких пов'язана з формуванням освітньої політики у сфері сімейного виховання та соціалізації.

Одним із важливих джерел інформаційного впливу, визначених у концептуальних документах, є засоби масової інформації. Згідно з їх положеннями, ЗМІ як частина інформаційного простору мають сприяти популяризації здорового способу життя та взаємодіяти з державними інституціями з метою запобігання аморальному і асоціальному проявам у сфері сімейних відносин. До функцій засобів масової інформації також належать утвердження української державності та відродження духовності, формування моральних цінностей, зокрема традиційних сімейних, розвиток уявлень про інститут сім'ї, підвищення загальноосвітнього рівня населення, а також створення платформи для роз-

криття творчого потенціалу кожної особистості. Проте сучасна інформаційна реальність свідчить про те, що ЗМІ нерідко стають каналом трансляції інших – іноді суперечливих – інформаційних потоків і не завжди виконують стабілізуючу роль у підтриманні або відновленні традиційних цінностей. Фінансове забезпечення реалізації відповідних програм передбачено за рахунок бюджетних коштів державного та місцевого рівнів, а також інших джерел, не заборонених законодавством, у межах асигнувань, визначених розпорядниками на потреби освітньої галузі.

Разом із тим сутність сімейної політики полягає не лише у формуванні нормативно-правової бази та фінансовому забезпеченні запланованих заходів. Вона є складним компонентом загальної державної політики та може бути ефективно реалізована лише за умов стабільної соціально-економічної ситуації, що створює підґрунтя для розроблення стратегій гармонійного суспільного розвитку. Додатковою складністю є багатовимірність понять «щаслива сім'я» та «гармонійні стосунки». Попри існування певних загально-визнаних соціальних норм, сімейні відносини є унікальними, контекстуальними й не підлягають жорсткому нормуванню чи універсальному оцінюванню за принципом «прийнятно – неприйнятно для суспільства». Така варіативність не є соціальним відхиленням, а становить специфіку та одночасно складність формування ефективної сімейної політики в Україні.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Проведений аналіз засвідчує, що сучасна державна політика у сфері сімейного виховання в Україні формується як комплексна система, що охоплює нормативно-правове забезпечення, освітні програми, соціально-педагогічні ініціативи та діяльність різних інституцій. Концепція сімейного виховання «Щаслива родина» та пов'язані з нею державні програми визначають стратегічні засади зміцнення інституту сім'ї та підвищення рівня відповідального батьківства. Результати аналізу свідчать про те, що ефективна реалізація сімейної політики можлива лише за умов міжвідомчої координації між органами державної влади, освітніми установами, науковими організаціями та засобами масової інформації. Важливою складовою залишається науково-методичний супровід, що забезпечує оновлення змісту освіти та формування сучасних моделей сімейного виховання. Разом із тим дослідження показало наявність значних викликів, таких як: продовження війни, соціально-економічні проблеми в державі, що ускладнюють формування гармонійних

сімейних стосунків. До них належать недостатній рівень поінформованості населення, трансформація моральних норм, поширення кризових явищ у сімейному житті, а також зміни, спричинені глобальними інформаційними потоками.

Отже, формування ефективної сімейної політики потребує системного підходу, орієнтованого на довгострокову перспективу, удосконалення освітнього середовища, розробки централізованої програми розвитку сім'ї в Україні, посилення ролі батьківської просвіти та створення сприятливих умов для гармонійного розвитку особистості. Завершення війни, забезпечення стабільності, цілісності та виховного потенціалу сім'ї є необхідною передумовою сталого суспільного розвитку.

Список літератури:

1. Авчухова А. М. Державна політика соціальної підтримки сімей з дітьми та основні шляхи її вдосконалення. *Стратегічні пріоритети*. 2012. № 2 (23). С. 129–137.
2. Бялик О. В. Методи статевого виховання учнівської молоді в закладах освіти країн Євросоюзу. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 5 (59). С. 3–12.
3. Бялик О. В. Стан дослідження проблеми статевого виховання учнівської молоді в зарубіжній педагогічній думці. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2016. № 5 (79). С. 137–147.
4. Гончар Л. В., Кравченко Т. В., Мачуська І. М., Павицька К. М., Хижняк А. В. Формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в сучасних соціокультурних умовах : монографія. Харків : Друкарня Мадрид, 2016. 176 с.
5. Декларація про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок : постанова Верховної Ради України від 05.03.1999 № 475-XIV // *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 17. Ст. 129.
6. Закон України «Про вищу освіту» // *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 1556-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення- 09.11.2025).
7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (дата звернення- 09.11.2025).
8. Концепція сімейного виховання в системі освіти України на 2012–2021 роки «Щаслива родина» : рішення Вченої ради ІТЗО від 14.11.2012 № 9. URL: <http://oipopp.ed-sp.net/node/11149> (дата звернення – 09.11.2025).
9. Курило І., Аксьонова С., Гаврилюк О. та ін. Населення України. Нариси про демографічний стан країни у перше тридцятиріччя незалежності України : *монографія*. Київ : Наукова думка, 2023.
10. Кушнірюк В., Білоцький О. Державна політика України щодо сім'ї та дітей в умовах війни: психолого-правовий аспект. *Координати публічного управління*. 2025. № 1 (4).
11. Міжнародна організація з міграції (МОМ ООН). Звіт про внутрішнє переміщення в Україні: опитування загального населення, раунд 3, 17 квітня 2022 року [Електронний ресурс]. URL: <https://iom.org.ua> (дата звернення – 12.11.2025).
12. Мішин А. Державна сімейна політика як цілісна науково-практична система. *Актуальні проблеми державної сімейної політики*. 2010. № 1/2. С. 17–22.
13. Молодь України – 2018 : результати репрезентативного соціологічного дослідження. Київ : ДП «Редакція інформаційного бюлетеня “Офіційний вісник Президента України”», 2018. 5 с.
14. «Нова українська школа» (НУШ). URL: <https://mon.gov.ua/tag/nova-ukrainska-shkola> (дата звернення- 09.11.2025).
15. Про державні цільові програми : Закон України від 18.03.2004 № 1621-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15> (дата звернення- 09.11.2025).
16. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України від 25.06.2013 № 344/2013. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013/stru/conv> (дата звернення- 09.11.2025).
17. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення – 12.11.2025).
18. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні : розпорядження КМУ від 03.10.2018 № 710-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-konceptsiyi-rozvitku-gromadyanskoyi-osviti-v-ukrayini> (дата звернення – 12.11.2025).
19. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення – 12.11.2025).
20. Сітнік С. П. Державна сімейна політика: міжнародний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія*. Ужгород : Вид-во УжНУ, 2024.
21. Стратегія розвитку освіти і науки до 2030 року. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3770487-strategia-rozvitku-osviti-i-nauki-do-2030-roku-koli-i-cogo-ocikuvati.html> (дата звернення – 12.11.2025).

References:

1. Avchukhova, A. M. (2012). Derzhavna polityka sotsialnoi pidtrymky simei z ditmy ta osnovni shliakhy yii vdoskonalennia [State policy of social support for families with children and the main ways of its improvement]. *Stratehichni priorytety*, 2(23), 129–137. [in Ukrainian].
2. Bialyk, O. V. (2016). Metody statevoho vykhovannia uchnivskoi molodi v zakladyakh osvity krain Yevrosoiuzu [Methods of sexual education of student youth in educational institutions of EU

countries]. Pedagogichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii, 5(59), 3–12. [in Ukrainian].

3. Bialyk, O. V. (2016). Stan doslidzhennia problemy statevoho vykhovannia uchnivskoi molodi v zarubizhnii pedahohichnii dumtsi [State of research on sexual education of student youth in foreign pedagogical thought]. Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu, 5(79), 137–147. [in Ukrainian].

4. Honchar, L. V., Kravchenko, T. V., Machuska, I. M., Pavutska, K. M., & Khyzhniak, A. V. (2016). Formuvannia simeinykh tsinnosti u ditei shkilnoho viku v suchasnykh sotsiokulturnykh umovakh [Formation of family values in school-age children in modern sociocultural conditions] (Monograph). Drukarnia Madryd. [in Ukrainian].

5. Instytut innovatsiinykh tekhnologii i zmistu osvity. (2012). Kontseptsii simeinoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy na 2012–2021 roky «Shchaslyva rodyna» [Concept of family education in the system of education of Ukraine for 2012–2021 “Happy Family”]. Retrieved from: <http://oipopp.ed-sp.net/node/11149> [in Ukrainian].

6. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2018). Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini [On the approval of the Concept of development of civic education in Ukraine] (Order No. 710-r). Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-gromadyanskoyi-osvity-v-ukrayini> [in Ukrainian].

7. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine No. 254k/96-VR]. (2016). Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-bp> [in Ukrainian].

8. Kushniriuk, V., & Bilotskyi, O. (2025). Derzhavna polityka Ukrainy shchodo simi ta ditei v umovakh viiny: psykholoho-pravovyi aspekt [State policy of Ukraine regarding family and children during the war: Psychological and legal aspect]. Koordynaty publichnoho upravlinnia, 1(4). [in Ukrainian].

9. Kurulo, I., Aksyonova, S., Havryliuk, O., et al. (2023). Naseleattia Ukrainy. Narysy pro demografichniy stan krainy u pershe trydtsiatyrichchia nezalezhnosti Ukrainy [Population of Ukraine: Essays on demographic state in the first three decades of Ukraine's independence]. Naukova dumka. [in Ukrainian].

10. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (n.d.). Nova ukrainska shkola [New Ukrainian School]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/tag/nova-ukrainska-shkola> [in Ukrainian].

11. Mishyn, A. (2010). Derzhavna simeina polityka yak tsilisna naukovo-praktychna systema [State family policy as an integral scientific and practical system].

Aktualni problemy derzhavnoi simeinoi polityky, 1/2, 17–22. [in Ukrainian].

12. Mizhnarodna orhanizatsiia z mihratsii (MOM OON). (2022). Zvit pro vnutrishnie peremishchennia v Ukraini: opytuvannia zahalnoho naseleattia, raund 3, 17 kvitnia 2022 roku [Ukraine internal displacement report: General population survey, Round 3, April 17, 2022]. Retrieved from: <https://iom.org.ua> [in Ukrainian].

13. Molod Ukrainy – 2018: Rezultaty reprezentatyvnoho sotsiologichnoho doslidzhennia [Youth of Ukraine – 2018: Results of a representative sociological study]. (2018). DP «Redaktsiia informatsiinoho biuletenia “Ofitsiinyi visnyk Prezydenta Ukrainy”». [in Ukrainian].

14. Prezydent Ukrainy. (2013). Pro Natsionalnu stratehiu rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku [On the National Strategy for the Development of Education in Ukraine until 2021] (Ukaz No. 344/2013). Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> [in Ukrainian].

15. Simeinyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 2947-III [Family Code of Ukraine]. (2002). Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> [in Ukrainian].

16. Sitnik, S. P. (2024). Derzhavna simeina polityka: mizhnarodnyi aspekt [State family policy: International aspect]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Politologhiia, sotsiologhiia, filosofii. [in Ukrainian].

17. Ukrinform. (2023). Stratehiia rozvytku osvity i nauky do 2030 roku [Strategy of development of education and science until 2030]. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3770487-strategia-rozvitku-osvity-i-nauki-do-2030-roku-koli-i-cogo-ocikuvati.html> [in Ukrainian].

18. Verkhovna Rada Ukrainy. (1999). Deklaratsiia pro zahalni zasady derzhavnoi polityky Ukrainy stosovno simi ta zhinok [Declaration on the general principles of state policy of Ukraine regarding family and women] (Postanova No. 475-XIV). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 17, st. 129. [in Ukrainian].

19. Verkhovna Rada Ukrainy. (2004). Pro derzhavni tsilovi prohramy [On state target programs] (Zakon No. 1621-IV). Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15> [in Ukrainian].

20. Verkhovna Rada Ukrainy. (2014). Zakon Ukrainy “Pro vyschu osvitu” [Law of Ukraine “On Higher Education”] (No. 1556-VII). Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].

21. Verkhovna Rada Ukrainy. (2017). Pro osvitu [On Education] (Zakon No. 2145-VIII). Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].

М. М. Обіход, В. В. Лис

Практична стаття

Стаття надійшла до редакції 25.09.2025

Стаття прийнята 12.10.2025

Статтю опубліковано 26.12.2025

Є. І. Таран

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1822-6978> – Таран Є. І.
 taran.evgeniy2011@gmail.com

ЗМІНИ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ ПІД ВПЛИВОМ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Досліджено основні тенденції впливу глобалізаційних і геополітичних процесів на національну безпеку України. Зокрема, виділено такі тенденції, як: посилення міжнародної інтеграції, зростання кіберзагроз, глобальна конкуренція та ресурсний дефіцит, інформаційна війна. Також зазначено, що сучасні загрози національній безпеці України мають комплексний характер і потребують системного підходу до розробки відповідних стратегій. Зокрема, робиться наголос на тому, що Україна має посилювати інституційний потенціал, розвивати здатність до проактивного прогнозування загроз, інвестувати в інноваційні технології безпеки та активно інтегруватися у світові безпекові мережі.

Мета роботи полягає в аналізі впливу глобалізаційних та геополітичних змін на стан національної безпеки України та визначенні особливостей формування державної політики у сфері національної безпеки в умовах глобальних трансформацій.

Відповідно до мети проаналізовано основні геополітичні трансформації та їхній вплив на безпекове середовище України.

Вказано, що, крім зазначених чинників, сучасне безпекове середовище також характеризується зростанням конкуренції між провідними світовими центрами впливу, що позначається на Україні як на арені геополітичного суперництва.

На основі аналізу геополітичних трансформацій виділено основні напрями змін безпекового середовища України, до яких належать: мілітаризація регіону, поляризація міжнародних відносин, посилення кіберзагроз, інтенсифікація інформаційних воєн, економічна уразливість.

Проаналізовано чинники, що впливають на національну безпеку: взаємозв'язок державної політики, глобалізації та геополітичних змін.

У висновках зазначено, що Україні необхідно враховувати не лише наявні військові загрози, а й нові виклики, які з'являються під час глобальної взаємодії економічного, технологічного і гуманітарного вимірів. Наголошується, що геополітичні зміни ведуть до створення додаткових ризиків регіональної дестабілізації.

Оскільки основа стійкості держави проявляється в підготовці до потенційних криз та наявності достатньої гнучкості реагування на глобальні зміни, то ефективність української державної політики національної безпеки полягатиме в тому, наскільки держава зможе адаптуватися до нових реалій та буде спроможна використати трансформаційні зміни у світі на свою користь.

Ключові слова: національна безпека, глобальні трансформації, геополітичні зміни, державна політика національної безпеки, безпекове середовище.

CHANGES IN UKRAINE'S SECURITY ENVIRONMENT UNDER THE INFLUENCE OF GLOBAL TRANSFORMATIONS

The main trends of the impact of globalization and geopolitical processes on the national security of Ukraine are studied. In particular, such trends as: increased international integration, the growth of cyber threats, global competition and resource shortages, information warfare are highlighted. It is also noted that modern threats to Ukraine's national security are complex and require a systematic approach to developing appropriate strategies. In particular, it is emphasized that Ukraine must strengthen its institutional potential, develop the ability to proactively forecast threats, invest in innovative security technologies and actively integrate into global security networks.

The purpose of the work is to analyze the impact of globalization and geopolitical changes on the state of Ukraine's national security and determine the features of the formation of state policy in the field of national security in the context of global transformations.

In accordance with the purpose, the main geopolitical transformations and their impact on the security environment of Ukraine are analyzed.

It is indicated that in addition to the above factors, the modern security environment is also characterized by increased competition between the leading world centers of influence, which affects Ukraine as an arena of geopolitical rivalry.

Based on the analysis of geopolitical transformations, the main directions of changes in the security environment of Ukraine are identified, which include militarization of the region, polarization of international relations, strengthening of cyber threats, intensification of information wars, economic vulnerability.

Factors influencing national security are analyzed: the relationship between state policy, globalization and geopolitical changes.

The conclusions indicate that Ukraine needs to take into account not only existing military threats, but also new challenges that appear during global interaction of the economic, technological and humanitarian dimensions. It is emphasized that geopolitical changes lead to the creation of additional risks of regional destabilization.

Since the basis of a state's resilience is manifested in preparation for potential crises and the availability of sufficient flexibility to respond to global changes, the effectiveness of Ukraine's national security policy will depend on the extent to which the state can adapt to new realities and be able to use transformative changes in the world to its advantage.

Key words: national security, global transformations, geopolitical changes, state national security policy, security environment.

Постановка проблеми. Виклики національної безпеки України, з якими стикнулася Україна внаслідок тривалої збройної агресії, сучасних геополітичних змін та внутрішніх трансформацій, вимагають від керівництва держави нових бачень у формуванні та реалізації державної політики національної безпеки. З огляду на нестабільне міжнародне середовище, підвищення кількості економічних ризиків, посилення впливу гібридних загроз, збільшення кількості соціальних викликів необхідним є моделювання потенційних сценаріїв безпекової політики держави на різні часові проміжки.

Відсутність чітко визначених механізмів реагування на численні глобальні трансформації може призвести до неефективності роботи державних інституцій та підірвати стійкість суспільства загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Н. Цонков у роботі «Економічна безпека та регіональна політика» [8] досліджує явище економічної безпеки в контексті регіональної політики, де фокус робиться на тому, що різні регіони мають змогу здійснювати свій вплив на загальну економічну стабільність держави. Він доходить висновку про необхідність інтеграції регіональних політик для збереження національної безпеки. У праці Т. Коломієць, Н. Цибульнюк, О. Мороза, В. Примаченко та В. Хашева «Вплив легалізації тіньової економіки на національну безпеку» [6] автори здійснюють аналіз прогнозування ризику збройного конфлікту на основі військових витрат, оскільки це дозволяє передбачити ескалацію конфлікту, беручи за основу економічні та військові чинники. Автори аналізують взаємозв'язок між витратами на оборону та ймовірністю військо-

вого конфлікту та пропонують використовувати таку інформацію для розробки стратегій зменшення ризиків та посилення рівня безпеки. Автори Є. Пахуча, І. Сєвідова, І. Романюк, Т. Білоусько, С. Ткаченко, А. Діадін, Н. Бабко у статті «Дослідження впливу структурних змін: структура соціально-економічної безпеки» [7] здійснюють аналіз стратегічних наслідків конфлікту між Україною та Росією, зосереджуючи увагу на важливості геополітичних змін для національної безпеки. Автори наголошують на необхідності вивчення і розуміння стратегії агресора, оскільки така інформація є важливою для планування політики національної безпеки України в умовах збройного конфлікту.

Незважаючи на те, що вказані джерела акцентують увагу на цілісному баченні взаємозв'язку економічних, політичних та безпекових складників функціонування України в умовах збройної агресії, виникає необхідність інтегрованого підходу до реформування сектору безпеки та гарантування стійкості і розвитку держави як відповіді на глобальні трансформації, що здійснюють значний вплив на безпекове середовище України.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз впливу глобалізаційних та геополітичних змін на стан національної безпеки України та визначення особливостей формування державної політики у сфері національної безпеки в умовах глобальних трансформацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. На національну безпеку здійснюють вплив глобалізаційні процеси та геополітичні зміни, які охоплюють економічну, політичну, соціальну й безпекову сфери. Незважаючи на розширення можливостей для розвитку, глобалізація, будучи об'єктивним процесом інтеграції держав у світову економіку, політику й інформаційний простір, супроводжується і виникненням нових ризиків та загроз у сфері національної безпеки. Через це необхідним є проведення всебічного аналізу особливостей впливу світових інтеграційних процесів на сучасний стан національної безпеки України.

Однією з основних характеристик глобалізації є посилення транснаціональних процесів, які підвищують рівень залежності національної економіки від зовнішніх чинників. Відкритість кордонів та мобільність капіталів, товарів, послуг і трудових ресурсів призвело до того, що українська економіка стала вразливішою до коливань світових ринків, а це безпосередньо здійснює вплив на економічний складник національної безпеки. Впливи на світову економічну

кон'юнктуру, систематичні енергетичні кризи, процеси глобальних рецесій чи періодичні торговельні війни значною мірою впливають на економічну стабільність України, що, своєю чергою, обмежує її ресурсні можливості у сфері гарантування власної безпеки [8, с. 102].

Геополітичні трансформації вимагають від України оперативної зміни державної політики у сфері безпеки відповідно до сучасних умов. Питання полягає не лише у необхідності реагувати на зовнішні виклики, але й у тому, щоб здійснювати формування власних стратегій, які здатні забезпечити стійкість і розвиток держави в умовах геополітичних змін. Для цього необхідно здійснити аналіз впливу основних глобалізаційних і геополітичних процесів на національну безпеку України.

У таблиці 1 відображено основні тенденції впливу глобалізаційних і геополітичних процесів на національну безпеку України.

Сучасні загрози національній безпеці України мають комплексний характер і потребують системного підходу до розробки відповідних стратегій. Україна має посилювати інституційний потенціал, розвивати здатність до проактивного прогнозування загроз, інвестувати в інноваційні технології безпеки та активно інтегруватися у світові безпекові мережі. Лише шляхом гнучкого та адаптивного реагування на світові політичні виклики держава може забезпечити стійкість і захист своїх національних інтересів у мінливому світі.

Аналіз основних геополітичних трансформацій, що мають безпосередній вплив на безпекове середовище України, дає змогу узагальнити основні зміни та їхні наслідки (табл. 2).

Крім зазначених чинників, сучасне безпекове середовище також характеризується зростанням конкуренції між провідними світовими центрами впливу, що позначається на Україні як на арені геополітичного суперництва. США, Європейський Союз, Китай, Туреччина й Росія виявляють активний інтерес до України, розглядаючи її як точку доступу до ширших регіональних і глобальних процесів. Така конкуренція створює як можливості для мобілізації зовнішніх ресурсів і підтримки, так і ризики втрати суб'єктності у власній безпековій політиці [6, с. 428].

З огляду на геополітичні зміни питання розвитку стратегічної автономії у сфері безпеки є особливо актуальним для України. Це передбачає спроможність держави самостійно приймати рішення щодо основних напрямів безпекової політики, керуючись власними національними інтересами, навіть в умовах значного

**Основні тенденції впливу глобалізаційних і геополітичних процесів
на національну безпеку України**

Тенденція	Суть впливу	Очікувані наслідки
Посилення міжнародної інтеграції	Поглиблення політичних, економічних і безпекових зв'язків із міжнародними організаціями	Зміцнення обороноздатності, розширення доступу до ресурсів
Зростання кіберзагроз	Активізація атак на критичну інфраструктуру, фінансові системи та державні інститути	Підвищення вразливості, необхідність розвитку кіберзахисту
Глобальна конкуренція та ресурсний дефіцит	Загострення боротьби за енергоресурси, продовольство, інвестиції	Посилення економічних ризиків і необхідність диверсифікації партнерств
Інформаційна війна	Масштабне застосування інформаційних технологій для маніпуляцій	Загроза розколу суспільства, послаблення національної єдності
Тенденція	Суть впливу	Очікувані наслідки
Посилення міжнародної інтеграції	Поглиблення політичних, економічних і безпекових зв'язків із міжнародними організаціями	Зміцнення обороноздатності, розширення доступу до ресурсів
Зростання кіберзагроз	Активізація атак на критичну інфраструктуру, фінансові системи та державні інститути	Підвищення вразливості, необхідність розвитку кіберзахисту
Глобальна конкуренція та ресурсний дефіцит	Загострення боротьби за енергоресурси, продовольство, інвестиції	Посилення економічних ризиків і необхідність диверсифікації партнерств
Інформаційна війна	Масштабне застосування інформаційних технологій для маніпуляцій	Загроза розколу суспільства, послаблення національної єдності

Джерело: систематизовано на основі [3, с. 140]

Таблиця 2

Основні геополітичні трансформації та їхній вплив на безпекове середовище України

Геополітична трансформація	Вплив на Україну
Зміна глобального балансу сил (зростання ролі Китаю, ослаблення США)	Підвищення регіональної нестабільності, зменшення прогнозованості світової політики
Агресивна політика Росії	Пряма військова загроза суверенітету й територіальній цілісності України
Кризові процеси в Європейському Союзі	Нестабільність підтримки України європейськими партнерами
Глобалізація гібридних загроз	Розширення спектра небезпек, що потребує комплексної реакції
Регіоналізація міжнародних відносин	Підвищення значення регіональної співпраці для гарантування безпеки

Джерело: [4, с. 346]

зовнішнього тиску. Формування такої автономії потребує істотних інституційних реформ, нарощування оборонного потенціалу, диверсифікації зовнішньої підтримки й розвитку внутрішньої стійкості суспільства [2, с. 3].

На основі аналізу геополітичних трансформацій можна виділити основні напрями змін безпекового середовища України (табл. 3).

Таким чином, геополітичні трансформації істотно змінюють характер безпекового середовища України, створюючи складну систему взаємопов'язаних викликів і можливостей. Успішне функціонування держави в цих умовах залежить від її здатності адаптуватися до нової реальності, передбачати тенденції розвитку світової політики, зміцнювати власну безпеку на

основі гнучкості, стійкості та стратегічного мислення. Водночас важливо розуміти, що адаптація до геополітичних трансформацій не є разовим процесом, а потребує постійної роботи над оновленням концептуальних основ безпекової політики, реформуванням інституцій та мобілізацією внутрішніх ресурсів [5, с. 88]. Тільки завдяки активній і проактивній політиці Україна зможе перетворити виклики глобальних змін на нові можливості для зміцнення свого суверенітету, розвитку демократії і забезпечення сталого миру.

У табл. 4 представлено аналіз головних чинників впливу на національну безпеку.

З вищезазначеного видно, що процеси глобалізації та геополітичних змін здійснюють істотний вплив на формування державної політики

Напрями змін безпекового середовища України під впливом геополітичних трансформацій

Напрямок зміни	Характеристика	Потенційний вплив
Мілітаризація регіону	Нарощування військового потенціалу в Чорноморському регіоні	Зростання ризику локальних конфліктів та ескалацій
Поляризація міжнародних відносин	Формування нових союзів і блоків за принципом конфронтації	Зростання залежності від обраних партнерів
Посилення кіберзагроз	Активізація кібератак на критичну інфраструктуру	Підвищення вимог до кібербезпеки державних систем
Інтенсифікація інформаційних воєн	Застосування інформаційних ресурсів для впливу на громадську думку	Підрив соціальної стабільності та політичної легітимності
Економічна уразливість	Залежність від глобальних ринків і зовнішньої підтримки	Ризик економічної дестабілізації у разі глобальних криз

Джерело: [7, с. 188]

Аналіз чинників, що впливають на національну безпеку: взаємозв'язок державної політики, глобалізації та геополітичних змін

Сфера	Опис	Вплив на національну безпеку
Національна безпека	Забезпечення стабільності та захисту національних інтересів через військові, економічні та соціальні механізми	Визначає зовнішні та внутрішні загрози для держави та встановлює заходи їхньої нейтралізації
Державна політика	Комплекс дій держави, що визначають основні напрями розвитку суспільства, збереження безпеки та інтересів держави	Забезпечує цілісність держави через політичні стратегії, управлінські рішення й політико-економічні реформи
Публічна політика	Стратегії та заходи, що визначаються урядами для реалізації політичних, економічних та соціальних цілей	Має безпосередній вплив на внутрішні процеси через демократизацію, участь громадян у процесах прийняття рішень
Глобалізація	Процес інтеграції та взаємозалежності держав і економік через міжнародну торгівлю, фінанси та інші сфери	Визначає глобальні загрози та можливості, які можуть мати вплив на національну безпеку через економічні взаємодії
Геополітичні трансформації	Процеси змін у розподілі сил між державами та блоками на світовій арені, що змінюють баланс сил та безпеку	Може змінювати безпекову ситуацію, створюючи нові альянси або загрози для національної територіальної цілісності
Геополітичні зміни	Зміни у стратегічних інтересах та впливі великих держав на світову політику та економіку, а також нові союзницькі та конкурентні зв'язки	Зміни в глобальній політиці можуть призвести до нових викликів або союзів, що впливають на стратегію національної безпеки

Джерело: [1, с. 410]

національної безпеки України, змушуючи переглядати традиційні концепції та адаптувати механізми гарантування безпеки до нових умов.

Висновки. Як видно з вищенаведеного, Україні необхідно враховувати не лише наявні військові загрози, а й нові виклики, які з'являються під час глобальної взаємодії економічного, технологічного і гуманітарного вимірів. При цьому геополітичні зміни ведуть до створення додаткових ризиків регіональної дестабілізації.

З огляду на глобалізаційні та геополітичні зміни великого значення набуває розробка ефективної політики національної безпеки України. При цьому з огляду на міжнародну нестабільність моделі забезпечення національної безпеки повинні враховувати та передбачати різноманітні загрози сучасності. Основа стійкості держави проявляється в підготовці до потенційних криз

та наявності достатньої гнучкості реагування на глобальні зміни. Через це ефективність української державної політики національної безпеки полягатиме в тому, наскільки держава зможе адаптуватися до нових реалій та буде спроможна використати трансформаційні зміни у світі на свою користь.

Список літератури:

1. Зінорук М. М., Рудницький Д. М. Правовий зміст поняття «образ державної безпеки». *Право та державне управління*. 2024. № 1. С. 403–412. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.1.57>.
2. Кийда Л. І., Шевченко Н. І. Особливості реалізації державної митної політики в Україні. *Державне управління: удосконалення і розвиток*. 2020. № 4. С. 3. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.4.66>.

3. Семененко О., Воронченко І., Москаленко І., Абрамова М., Харитонов К. Методологічний підхід до оцінки здатності національної економіки забезпечити достатній рівень обороноздатності. *Соціальний розвиток і безпека*. 2021. № 11(5). С. 133–145. DOI: <https://doi.org/10.33445/sds.2021.11.5.13>.

4. Bezpalova O., Yunina M., Korohod S., Rezvorovich K., Ohanisian T. Legal regulation of entrepreneurial activity in the national security system. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2021. Vol. 8, № 3. P. 340–355. DOI: [https://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.3\(22\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.3(22)).

5. Halunko V., Varenia N., Gusarov S., Berezovska I., Griza O. State regulation over operations with military goods as a protection element of a state national security. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2020. Vol. 23, № 1. P. 87–91. URL: <https://www.abacademies.org/abstract/state-regulation-over-operations-with-military-goods-as-an-protection-element-of-a-state-national-security-9793.html>.

6. Kolomoiets T., Tsybulnyk N., Moroz O., Prymachenko V., Khashev V. Influence of shadow economy legalization on national security of Ukraine. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2021. Vol. 8, № 3. С. 420–437. DOI: [https://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.3\(27\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.3(27)).

7. Pakhucha E., Sievidova I., Romaniuk I., Bilousko T., Tkachenko S., Diadin A., Babko N. Investigating the Impact of Structural Changes: The Socio-Economic Security Framework. *European Journal of Sustainable Development*. 2023. Vol. 12, № 1. P. 180–198. DOI: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2023.v12n1p180>.

8. Tsonkov N. Economic security and regional policy. *International Journal on Information Technologies and Security*. 2021. № 13(1). С. 101–109. URL: https://www.researchgate.net/publication/358199711_ECONOMIC_SECURITY_AND_REGIONAL_POLICY.

References:

1. Zinoruk, M. M., Rudnytskyi, D. M. (2024). Pravovyi зміst poniattia «obraz derzhavnoi bezpeky» [Legal content of the concept “image of state security”]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. 1. S. 403–412. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.1.57> [in Ukrainian].

2. Kyida, L. I., Shevchenko, N. I. (2020). Osoblyvosti realizatsii derzhavnoi mytnoi polityky

v Ukraini [Features of implementation of state customs policy in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia i rozvytok*, 4. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.4.66> [in Ukrainian].

3. Semenenko, O., Voronchenko, I., Moskalenko, I., Abramova, M., Kharytonov, K. (2021). Metodolohichniy pidkhid do otsinky zdatsnosti natsionalnoi ekonomiky zabezpechyty dostatnii riven oboronozdatsnosti [Methodological approach to assessment of the ability of the national economy to provide a sufficient level of defense potential]. *Sotsialnyi rozvytok i bezpeka*, 11(5). S. 133–145. DOI: <https://doi.org/10.33445/sds.2021.11.5.13> [in Ukrainian].

4. Bezpalova, O., Yunina, M., Korohod, S., Rezvorovich, K., Ohanisian, T. (2021). Legal regulation of entrepreneurial activity in the national security system. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. Vol. 8, № 3. S. 340–355. DOI: [https://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.3\(22\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.3(22)).

5. Halunko, V., Varenia, N., Gusarov, S., Berezovska, I., Griza, O. (2020). State regulation over operations with military goods as a protection element of a state national security. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. Vol. 23, № 1. S. 87–91. Retrieved from: <https://www.abacademies.org/abstract/state-regulation-over-operations-with-military-goods-as-an-protection-element-of-a-state-national-security-9793.html>.

6. Kolomoiets, T., Tsybulnyk, N., Moroz, O., Prymachenko, V., Khashev, V. (2021). Influence of shadow economy legalization on national security of Ukraine. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. Vol. 8, № 3. S. 420–437. DOI: [https://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.3\(27\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.3(27)).

7. Pakhucha, E., Sievidova, I., Romaniuk, I., Bilousko, T., Tkachenko, S., Diadin, A., Babko, N. (2023). Investigating the Impact of Structural Changes: The Socio-Economic Security Framework. *European Journal of Sustainable Development*. Vol. 12, № 1. P. 180–198. DOI: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2023.v12n1p180>.

8. Tsonkov, N. (2021). Economic security and regional policy. *International Journal on Information Technologies and Security*, 13(1). P. 101–109. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/358199711_ECONOMIC_SECURITY_AND_REGIONAL_POLICY.

Є. І. Таран

Оглядова стаття

Стаття надійшла до редакції 11.09.2025

Стаття прийнята 02.10.2025

Статтю опубліковано 26.12.2025

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-2-5>

В. А. Цопа¹, С. І. Чеберячко², І. І. Хожило², О. В. Дерюгін², Т. О. Білько³,

¹Приватний вищий навчальний заклад

«Міжнародний інститут менеджменту (МІМ-Київ)», м. Київ, Україна

²Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», м. Дніпро, Україна

³Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4811-3712> – Цопа В. А.

<https://orcid.org/0000-0003-3281-7157> – Чеберячко С. І.

<https://orcid.org/0000-0001-8532-4108> – Хожило І. І.

<https://orcid.org/0000-0002-2456-7664> – Дерюгін О. В.

<https://orcid.org/0000-0003-3164-3298> – Білько Т. О.

i.khozhylo@gmail.com

СОЦІАЛЬНА ТРИВОЖНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ В ОРГАНІЗАЦІЇ: АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ТА ПРОФІЛАКТИКИ

Стаття присвячена проблематиці розробки стратегії щодо мінімізації соціальної тривожності працівників в організаціях під час поліпшення систем управління безпекою праці і здоров'я працівників. Проведено аналіз причин виникнення соціальної тривожності у працівників як побічного продукту ініціатив, спрямованих на покращення фізичної безпеки, який виникає як відповідь працівників у випадках, коли система управління охороною здоров'я та безпеки праці впроваджена без глибокого розуміння її психологічного впливу на стан працівників.

Продемонстровано, що процеси, які належать до систем управління безпекою праці і здоров'я працівників, згідно з вимогами ISO 45001, мають: посилений моніторинг, аудити, обов'язкове групове навчання щодо питань БПіЗП та вимоги до активної соціальної участі є прямими небезпечними чинниками для працівників із соціальною тривожністю, що створює «парадокс безпеки», за якого заходи, покликані захищати життя і здоров'я працівників, стають джерелом психологічного навантаження і зростання психосоціальних чинників працівників. Визначено, що «розрив між компетентністю та безпекою» працівників, коли соціальна тривога заважає працівникам демонструвати свої реальні знання та використовувати навички з БПіЗП, призводить до індивідуального психологічного страждання, професійного вигорання та «цинізму безпеки», що руйнує довіру до системи управління безпекою праці та здоров'я працівників та підриває всю культуру безпеки зсередини організації. Встановлено, що для зменшення соціальної тривожності необхідно застосувати стратегічну, емпатичну комунікацію, справжнє залучення працівників до спільної розробки безпечних процесів та проводити цілеспрямовану підготовку керівників, які стають головними провідниками нового підходу. Рекомендовано проводити оцінку дієвості систем управління безпекою праці і здоров'я працівників не лише за напрямом зниження травматизму, але й у разі наявності високої культури безпеки, яка, своєю чергою, нерозривно пов'язана з довірою, повагою та психологічною захищеністю кожного працівника організації.

Ключові слова: управління, безпека праці, охорона здоров'я, тривожний стан, соціальне середовище, працівники, організація, психологічний вплив, компетентність.

SOCIAL ANXIETY OF EMPLOYEES IN AN ORGANIZATION: ASPECTS OF MANAGEMENT AND PREVENTION

The article is devoted to the development of a strategy for minimizing social anxiety among employees in organizations during the improvement of occupational health and safety management systems. An analysis is conducted of the causes of social anxiety as a side effect of initiatives aimed at enhancing physical safety, which arises as a response from employees when occupational health and safety (OHS) management systems are implemented without a deep understanding of their psychological impact on workers' well-being. It is demonstrated that processes related to OHS management systems in accordance with ISO 45001 requirements – such as enhanced monitoring, audits, mandatory group training on OHS issues, and demands for active social participation – constitute direct risk factors for employees with social anxiety. This creates a “safety paradox,” in which measures designed to protect employees' lives and health become a source of psychological strain and an increase in psychosocial risk factors. The study identifies the existence of a “competence–safety gap”, whereby social anxiety prevents employees from demonstrating their actual knowledge and applying occupational safety and health skills. This, in turn, leads to individual psychological distress, professional burnout, and “safety cynicism”, which erodes trust in OHS management systems and undermines the entire safety culture within the organization. It is established that reducing social anxiety requires the use of strategic, empathetic communication, genuine employee involvement in the co-design of safe processes, and targeted training for managers who become the main drivers of this new approach. It is recommended that the effectiveness of OHS management systems be evaluated not only in terms of reducing workplace injuries but also by the presence of a strong safety culture, which is inherently linked to trust, respect, and psychological security of every employee within the organization.

Key words: management, occupational safety, health protection, anxiety, social environment, employees, organization, psychological impact, competence.

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими та практичними завданнями. Мета систем управління безпекою праці та здоров'я працівників (СУ БПіЗП) чітко визначена: забезпечення безпеки, збереження здоров'я та працездатності людини в процесі трудової діяльності [1]. Для цього в організаціях реалізується підтримка функціонування та постійне поліпшення СУ БПіЗП, що є фундаментальним елементом відповідального ведення бізнесу. Разом із тим часто у СУ БПіЗП спостерігається парадокс: реалізовані запобіжні і захисні заходи для зниження професійних ризиків, тобто для підвищення фізичної безпеки праці, ненавмисно створюють значні психологічні ризики для працівників [2]. Наприклад, встановлення камер для відеоконтролю за дотриманням правил безпеки праці може призводити до переживання стресу працівниками через відчуття постійного нагляду і недовіри або надмірні та деталізовані інструкції для кожного кроку (наприклад, обов'язкове заповнення численних звітів перед початком роботи) можуть призводити до переживання стресу через фрустрацію, відчуття втрати автономії та розчарування.

Отже, можна зазначити, що процес поліпшення СУ БПіЗП – це не просто технічне оновлення процедур, а скоріш за все це глибока організаційна зміна, яка безпосередньо стосується кожного працівника і має значні психологічні наслідки [3]. Вона неминує впроваджує механізми посиленого спостереження, постійної оцінки, обов'язкового навчання та інтенсифікації соціальної взаємодії. Саме ці елементи є прямими та потужними тригерами для осіб, схильних до соціальної тривожності, що являє собою постійний і ірраціональний страх перед соціальними ситуаціями, де людина боїться бути оціненою, засудженою або приниженою. А отже, з практичної точки зору актуалізується необхідність вивчення питання щодо мінімізації соціальної тривожності працівників в організаціях під час поліпшення систем управління безпекою праці і здоров'я працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ігнорування соціальної тривожності призводить до формування так званої «крихкої» культури безпеки [4]. На поверхні така культура може виглядати бездоганно: процедури задокументовані, інструктажі проведені, показники відповід-

ності високі. Проте під цим шаром формалізму ховається середовище, позбавлене психологічної стійкості, яка формується в умовах лише щирої залученості, довіри та психологічного благополуччя співробітників. Коли працівники діють зі страху бути покараними, а не з усвідомленого прагнення до безпеки, система втрачає свою гнучкість та здатність до самополіпшення [5]. Звідси формується актуальне завдання з визначення та усунення причин соціальної тривожності працівників для переходу від «крихкої» культури безпеки, що базується на формалізмі та страху, до психологічно стійкої культури, що ґрунтується на щирій залученості, довірі та психологічному благополуччі співробітників.

В основі описаного вище парадоксу знаходиться фундаментальне зіткнення двох парадигм. Перша з них (контроль та стандартизація) базується на переконанні, що людина є найбільш непередбачуваною ланкою у системі безпеки, а тому потребує контролю, стандартизації процесів безпеки та коригування для досягнення прогнозованого результату, який полягає у відсутності невідповідностей і інцидентів; розробленні відповідних процедур, запровадженні моніторингу та усуненню невідповідностей [6]. Друга парадигма (соціальний та когнітивний контекст) визнає, що людська поведінка є не просто набором реакцій, а складним результатом взаємодії емоцій, когнітивних процесів та соціального контексту, а відповідно до цього фокусується на покращенні умов праці, дизайні робочих місць, навчанні та комунікації; оцінюються психосоціальні ризики, впроваджується культура довіри, працівники залучаються до прийняття рішень та навчання емоційного інтелекту [7; 8].

Сама проблема зіткнення двох описаних парадигм полягає в тому, що зосередження лише на одній з них призводить до ігнорування іншої, що створює дисбаланс та нові ризики [5]. Якщо СУ БПіЗП базується виключно на традиційній парадигмі контролю, вона може ефективно зменшувати фізичні ризики, але при цьому ненавмисно створювати низку ризиків для психологічного здоров'я, таких, наприклад, як стрес, емоційне вигорання тощо. І навпаки, якщо система фокусується тільки на людському чиннику без достатнього контролю, це може призвести до непередбачених фізичних інцидентів. Головне, що в будь-якому разі зіткнення описаних парадигм може призводити до соціальної тривожності працівників [7]. У першому випадку через запровадження у СУ БПіЗП контрольних заходів, а в другому – через надмірний фокус на емоціях, відкритості, підвищеній відповідальності.

Це змушує працівника перебувати у стані когнітивного дисонансу: він повинен вибирати між демонстративною відповідністю, щоб уникнути осуду керівників та/чи інших працівників, та автентичною поведінкою (наприклад, визнанням, що він не зрозумів нову процедуру). Цей вибір створює «конфлікт» – приховану втрату ментальних ресурсів працівників, який виснажує психологічну енергію, руйнує довіру і, зрештою, підриває саму систему управління БПіЗП, яку мав би підтримувати [9]. Аналіз зазначених публікацій дозволяє конкретизувати завдання розробити стратегію для мінімізації соціальної тривожності працівників, що виникає внаслідок конфлікту між парадигмою контролю та людино-орієнтованою парадигмою у системі управління безпекою праці.

Мета дослідження полягає у розробці стратегії для мінімізації соціальної тривожності працівників в організаціях під час поліпшення систем управління безпекою праці і здоров'я працівників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того щоб адекватно оцінити вплив змін поліпшення СУ БПіЗП на працівників, необхідно мати глибоке та нюансоване розуміння соціальної тривожності. Це не просто сором'язливість чи інтроверсія, а складний психологічний стан, що має специфічні прояви в робочому середовищі організації. Цей розділ закладає психологічний фундамент для подальшого аналізу, переходячи від загальних визначень до конкретних проявів у професійній діяльності.

Для розробки стратегії щодо мінімізації соціальної тривожності працівників в організаціях застосуємо метод структурного моделювання (Structural Equation Modeling, SEM), який використовується для аналізу складних взаємозв'язків між змінними: соціальним тривожним розладом і поведінкою на робочому місці (табл. 1).

А також завдяки дослідженню причинно-наслідкових зв'язків між соціальною тривожністю та специфічними когнітивними особливостями та ірраціональними переконаннями (табл. 2) постає необхідність розробити рекомендації для зниження соціальної тривожності під час поліпшення СУ БПіЗП.

Крім того, завдяки зазначеному методу можна працювати з так званими латентними (прихованими) змінними, які неможливо виміряти безпосередньо, наприклад, страх негативної оцінки керівниками і іншими працівниками. Цей страх пов'язаний не з простим бажанням подобатися, а панічним станом бути відкинутим, висміяним або визнаним некомпетентним. Саме цей страх

Ключові емоційні та поведінкові симптоми на робочому місці

Категорія	Симптом	Прояв на робочому місці
Емоційні симптоми	Страх перед ситуаціями, де можлива негативна оцінка	Виступ на нараді, розмова з керівником, обід з колегами
	Надмірні переживання про можливе приниження	Постійне прокручування в голові сценаріїв, де можна осоромитися
	Інтенсивний страх спілкування	Взаємодія з новими клієнтами, вищим керівництвом, аудиторами
	Страх помітних фізичних симптомів тривоги	Боязнь, що почервоніння, пітливість, тремтіння рук/голосу помітять
Поведінкові симптоми	Уникання соціальних ситуацій	Уникання нарад, відмова від публічних виступів, вибір ізольованої роботи
	Пост-аналіз соціальних взаємодій	Детальний аналіз своєї поведінки після розмов чи нарад у пошуках помилок

Таблиця 2

Ключові когнітивні особливості працівників

№	Симптом	Опис та прояв на робочому місці
1.	Гіперчутливість до критики	Навіть конструктивне зауваження може сприйматися як особиста образа та підтвердження власної некомпетентності.
2.	Стійко занижена самооцінка	Людина заздалегідь вважає себе менш кваліфікованою, цікавою або гідною, ніж її колеги.
3.	Ригідні особистісні правила	Працівник дотримується жорстких внутрішніх стандартів, наприклад: «Я повинен усім подобатися» або «Я не маю права на помилку».
4.	Негативне сприйняття себе	Схильність катастрофічно сприймати прояви власної тривоги, вважаючи їх ознакою «ганьби» або слабкості.

змушує людський мозок інтерпретувати нейтральні соціальні ситуації як загрозливі, запускаючи фізіологічну реакцію «бий або біжи» навіть під час звичайної робочої наради. Зазначені змінні вимірюються через набір об'єктивних показників, що робить аналіз більш точним і комплексним.

У табл. 3 наведено тригери соціальної тривожності, які спровоковані заходами поліпшення у СУ БПіЗП.

Однією з основних вимог СУ БПіЗП є такий принцип верифікації, як «довіряй, але перевіряй». Це призводить до значного посилення моніторингу і контролю за виконанням працівниками. Електронний моніторинг, такий як відстеження робочого часу, онлайн-активності чи навіть відеоспостереження, створює відчуття постійного нагляду, що може викликати стрес. Працівники починають відчувати, що їх контролюють і це пригнічує ініціативу та відкритість.

Суттєвим тригером стресу є поведінковий аудит безпеки (ПАБ) [10]. Хоча мета ПАБ полягає у тому, щоб виявити та виправити небезпечну поведінку через конструктивний діалог, для соціально тривожної людини цей процес є втіленням її найгірших страхів. Задля цього аудит поєднує у собі такі дії:

1. Пряме спостереження, коли аудитор спостерігає за кожним рухом працівника.

2. Оцінку дій працівника в реальному часі, коли працівник знає, що його дії оцінюються на відповідність вимогам системи управління БПіЗП.

3. Обов'язкову соціальну взаємодію, коли після спостереження відбувається бесіда, упродовж якої працівник повинен пояснювати свої дії та відповідати на запитання аудитора.

Така комбінація є ідеальним тригером соціальної тривожності для людини зі страхом негативної оцінки. Замість того, щоб сприяти відкритому діалогу, ПАБ може спровокувати так звану «імітацію безпечної поведінки», коли працівник поводить ідеально лише під час аудиту, але повертається до звичних, можливо, небезпечних методів роботи, щойно спостерігач зникає. Таким чином, ПАБ, покликаний покращувати культуру безпеки, може призвести до її імітації. Навчання є невід'ємною частиною будь-якого процесу поліпшення СУ БПіЗП. Однак формат цього навчання може стати серйозним випробуванням для працівників із соціальною тривожністю. Сучасні тренінги часто включають інтерактивні елементи: групові обговорення, рольові ігри, мозкові штурми та публічні відповіді на запитання. Для працівників з глософобією (страхом публічних виступів) або просто високим рівнем соціальної тривожності вимога висло-

Характеристика основних заходів з поліпшення СУБПіЗП та тригери соціальної тривожності

Потенційний вплив на цілі безпеки	Ключовий психологічний тригер	Типова тривожна реакція	Захід з поліпшення
«Імітація безпечної поведінки» замість справжньої небезпечної поведінки; приховування реальних проблем у процесах.	Страх пильного спостереження, оцінки поведінкової безпеки, негативного судження чи оцінки з боку аудитора, інформація, яка попаде до керівника та інших працівників.	Когнітивна реакція – це коли працівник думає «Вони побачать, як я роблю помилку, і вважатимуть мене некомпетентним». Поведінкова реакція – це коли у працівника уникання соціальної комунікації, мовчання, надмірна підготовка, фізичні симптоми стресу.	Поведінковий аудит безпеки (ПАБ)
Нездатність поставити уточнюючі запитання, що призводить до неправильного розуміння та помилок; прогалини у знаннях.	Тривожність щодо виконання завдань і відповідей на запитання, страх публічних виступів, страх приниження перед колегами.	Когнітивна – це коли працівник думає «Якщо я поставлю запитання, всі подумають, що я дурний». Поведінкова – це коли працівник проявляє пасивну участь, уникає контакту, відмовляється від участі в рольових іграх.	Обов'язковий груповий тренінг
Зниження відпрацювання навичок; закріплення неправильних дій через переживання стресу.	Інтенсивний страх публічної помилки, соціального осуду з боку керівників і інших працівників за «неправильні» дії.	Когнітивна – це коли працівник думає «Усі дивляться на мене. Я все зіпсую, і з мене будуть сміятися». Поведінкова – це коли у працівника виникає «Завмирання», паніка, механічне виконання дій без розуміння.	Публічні аварійні тренування
Зниження концентрації через дію стресу; фокус на демонстрації зайнятості, а не на якості та безпеці праці.	Відчуття постійного нагляду (ефект Паноптикону), страх, що будь-яка пауза буде інтерпретована як лінь.	Когнітивна – це коли працівник думає «За мною постійно стежать. Я не маю права на перерву». Поведінкова – це коли працівник має постійну психологічну напругу, вигорання, спроби «обдурити» систему електронного контролю, зниження креативності.	Електронний моніторинг продуктивності і безпеки
Недоотримання цінних пропозицій та спостережень від працівників; приховування реальних небезпек, небезпечних чинників та їх ризиків на робочих місцях.	Страх висловлювати свою думку, страх критики ідей, страх здатися некомпетентним перед керівництвом та колегами.	Когнітивна – це коли працівник думає «Моя ідея, напевно, дурна. Краще промовчу». Поведінкова – це коли працівник мовчить, згоден з думкою більшості, уникає відповідальності.	Зустрічі з поліпшення системи управління БПіЗП

витися перед групою працівників може викликати паніку. Страх здатися некомпетентним, бути висміяним або просто повернути до себе увагу може призвести до того, що працівник буде пасивно відсиджуватися протягом усього тренінгу, не ставлячи уточнюючих запитань, навіть якщо він не зрозумів критично важливу інформацію про вимоги системи управління БПіЗП [11]. Це прямо веде до «розриву між компетентністю та продуктивністю», описаного раніше. Аварійні тренування та симуляції нещасних випадків є ще більш стресогенними. Це, по суті, публічні іспити з високими ставками, де помилки можуть бути дуже помітними та викликати осуд з боку працівників та/чи керівництва. Замість того, щоб відпрацьовувати навички, тривожний працівник може «завмерти» або діяти механічно, не осмислюючи процес, що зводить нанівець навчальний ефект.

Головним поведінковим наслідком соціальної тривожності є уникання. Працівник докладатиме максимум зусиль, щоб уникнути ситуацій, які провокують його страх. У професійному контексті це проявляється у:

1. Відмові від участі в мозкових штурмах та нарадах.
2. Уникненні телефонних дзвінків на користь електронних листів.
3. Відмові від можливостей підвищення, якщо нова посада вимагає більше публічних виступів чи управлінської взаємодії.
4. Виборі професій та посад, де спілкування зведене до мінімуму [25].
5. Мовчанні під час тренінгів, навіть якщо матеріал незрозумілий.

На жаль, у керівників і фахівців організацій існують хибні уявлення про соціальну тривожність, які лише погіршують ситуацію. Часто

її сприймають як незмінну рису характеру чи темпераменту працівників, а не як стан, що піддається корекції. Це призводить до того, що керівники та інші працівники можуть визначати тривожного працівника як «неініціативного», «незацікавленого» або «некомандного гравця», не розуміючи психологічних причин його поведінки. Звідси виникає явище, яке можна назвати «розривом між компетентністю та продуктивністю». Працівник може володіти глибокими технічними знаннями та навичками, необхідними для якісного і безпечного виконання роботи. Він може ідеально розуміти новий протокол безпеки, прочитавши його в інструкції, бо володіє високою компетентністю. Однак, коли його просять продемонструвати цю навичку під час групового тренінгу або аудиту СУ БПіЗП, страх негативної оцінки стає паралізуючим для працівників. Ця тривога поглинає когнітивні ресурси, що призводить до помилок, тремтіння в голосі, забудькуватості. Контролюючий (керівник, аудитор) помилково інтерпретує таку поведінку, як відсутність компетентності або недбалість працівника. Така інтерпретація підтверджує найглибший страх працівника («Вони думають, що я некомпетентний»), що ще більше посилює його тривожність

у майбутніх подібних ситуаціях, створюючи замкнене коло. Таким чином, будь-яка система, що покладається виключно на спостережувану продуктивність для оцінки компетентності, буде систематично неправильно оцінювати соціально тривожних співробітників, втрачаючи доступ до їхніх реальних знань та потенційного внеску в культуру безпеки.

Для зменшення соціальної тривожності пропонується трирівнева модель зменшення соціальної тривожності працівників в організації (див. табл. 4), яка допомагає створити уявлення про комплексну систему управління соціальною тривожністю в організації.

Впровадження нової або оновленої процедури СУ БПіЗП завжди пов'язане з появою великої кількості нових вимог і відповідно інструкцій, положень, процедур та інших документів.

Для будь-якого працівника це вимагає часу на адаптацію до відповідних цим вимогам змін. Однак для соціально тривожної особи цей процес ускладнюється страхом не впоратися із поставленим завданням. Найбільша проблема полягає в тому, що цей страх заважає звернутися за допомогою до керівника та/чи інших працівників. Працівник не буде ставити уточ-

Таблиця 4

Трирівнева модель зниження соціальної тривожності працівників в організації

Рівень	Опис	Запобіжні і захисні заходи
Рівень 1. Організаційний	Створення безпечного психологічного робочого середовища. Заходи, що впроваджуються на рівні всієї компанії для створення фундаменту психологічної безпеки.	– Розробити та впровадити прозорий та двосторонній комунікаційний план. – Активно залучати працівників до процесу розробки нових та/чи зміни старих процедур системи управління ОЗіБП. – Створити та активно просувати анонімні канали для зворотного зв'язку та повідомлень про проблеми від працівників. – Інвестувати у всеосяжну та конфіденційну Програму підтримки працівників (ЕАР) та дестигматизувати її використання.
Рівень 2. Управлінський	Формування культури на практиці. Роль лінійних менеджерів у щоденній підтримці психологічної безпеки та емпатичному впровадженні змін.	– Провести обов'язкове навчання для всіх керівників з психологічної безпеки, емоційного інтелекту та розпізнавання ознак дистресу у підлеглих. – Навчити менеджерів проводити психологічно безпечні аудити та надавати конструктивний зворотний зв'язок. – Надати керівникам повноваження адаптувати процедури до специфіки їхніх команд (у межах безпеки). – Вимагати від керівників моделювання вразливості та відкритості щодо невідповідностей, помилок, інцидентів тощо.
Рівень 3. Індивідуальний	Надання інструментів та ресурсів. Заходи, спрямовані на надання допомоги окремим працівникам.	– Пропонувати добровільні семінари та тренінги з управління стресом, майндфулнес та підвищення психологічної стійкості. – Забезпечити гнучкі формати навчання (наприклад, онлайн-курси, малі групи), щоб врахувати різні рівні комфорту соціальної взаємодії. – Гарантувати легкий, конфіденційний та швидкий доступ до консультантів ЕАР. – Сприяти створенню мереж взаємопідтримки або програм «амбасадорів ментального здоров'я».

нюючі запитання своєму керівнику чи іншим працівникам, побоюючись «виглядати дурним». Він радше намагатиметься розібратися самотійно, ризикуючи неправильно зрозуміти ключові вимоги системи управління БПіЗП, що може призвести до реальних невідповідностей, помилок та інцидентів. Це створює небезпечну ситуацію, коли мовчання, викликане соціальною тривожністю, стає прямою загрозою для безпеки не тільки самого працівника, але й інших працівників.

Сучасні стандарти, такі як ISO 45001, роблять великий акцент на залученні працівників та командній роботі. Це передбачає активну участь у консультаціях з вимог ОЗіБП, спільних оцінках ризиків, партнерських перевірках та аудитах вимог ОЗіБП та інших формах колективної діяльності. Для екстравертних та впевнених у собі співробітників це може бути чудовою можливістю проявити себе.

Однак для людей інтровертного типу з високою соціальною тривожністю, які часто вибирають роботу з мінімальною соціальною взаємодією як для себе захід подолання [6], ці нові вимоги можуть стати джерелом переживання стресу. Їх змушують виходити зі своєї зони комфорту не час від часу, а на постійній основі. Це може призвести до емоційного виснаження та бажання уникнути роботи під будь-яким приводом.

СУ БПіЗП критично залежить від зворотного зв'язку «знизу вгору» – повідомлень про небезпеки, небезпечні чинники, «майже інциденти» (near-misses) та пропозицій щодо поліпшення СУ БПіЗП. Проте соціально тривожний працівник може панічно боятися таких дій. Він може переживати, що:

1. Повідомлення про небезпеки, небезпечні чинники та їх ризики буде сприйняте як критика керівника та/чи інших працівників, що зіпсує його стосунки з ними.
2. Його пропозиція буде визнана «некомпетентною» і висміяна.
3. Повідомлення про «майже інцидент» поверне до нього небажану увагу та подальше розслідування.

У результаті цінна інформація, яка могла б запобігти небезпечним подіям (невідповідності, інциденту, нещасному випадку, аварії тощо), залишається прихованою. Мовчання, викликане суб'єктивним страхом працівника щодо негативних соціальних наслідків, прямо підриває одну з ключових функцій системи управління ОЗіБП.

Впровадження СУ БПіЗП, яка не враховує індивідуальні психологічні особливості праців-

ників, може ненавмисно створити дворівневу систему психологічної безпеки. Екстравертні, менш тривожні співробітники можуть процвітати в умовах нових вимог до співпраці та прозорості, відчуваючи себе компетентними та залученими. Їхня активність помітна керівництву і заохочується. Натомість інтровертні працівники, соціально тривожні працівники сприймають ту саму систему як гнітючу, оціночну та загрозливу, що призводить до їхнього відсторонення та мовчазної згоди. Керівництво, спостерігаючи цю різницю, може помилково визначати першу групу як «крайніх з безпеки», а другу – як «незацікавлених» або «противників» безпеки. Це лише посилює тривогу та ізоляцію другої групи. В результаті формується не єдина для всіх працівників культура безпеки, а фрагментована культура, де меншість бере активну участь, тоді як мовчазна, тривожна більшість пасивно підкоряється, приховуючи цінні спостереження та ідеї для поліпшення СУ БПіЗП.

Коли виникає конфлікт між процесом впровадження, функціонування і поліпшення СУ БПіЗП та соціальною тривожністю працівників, який не управляється належним чином, це може призводити до негативних наслідків для організації і її працівників. Такі негативні наслідки зачіпають не лише психологічне здоров'я окремих співробітників, але й результативність усієї СУ БПіЗП, продуктивність праці та фінансові показники організації. Проаналізуємо цей наслідково-причинний ланцюг між небезпеками у СУ БПіЗП – появи небезпечних подій – наслідків небезпечних подій у впливі на ймовірність та/чи тяжкість наслідків небезпечного чинника – соціальної тривожності працівників, демонструючи обґрунтування для застосування запобіжних і захисних заходів у рамках психологічно інформованого управлінського підходу.

Постійний стрес, пов'язаний з необхідністю функціонувати у середовищі, повному соціальних тригерів, є прямим шляхом до професійного вигорання. Вигорання – це не просто втома, а синдром, що включає три ключові виміри:

Емоційне виснаження, коли працівник відчуває себе спустошеним, без емоційних та фізичних сил. Постійна потреба «тримати обличчя», приховувати тривогу та виконувати соціально складні завдання висмоктує всю енергію [12].

Деперсоналізація (цинізм), яка проявляється через самозахист працівника від подальшого виснаження, людина розвиває цинічне, відсторонене ставлення до роботи, колег та клієнтів. Людина може стати дратівливою, агресивною та байдужою до праці і особливо до ОЗіБП [13].

Зниження почуття особистих досягнень, коли працівник починає відчувати себе некомпетентним та непотрібним. Постійний страх невідповідності, помилки, інциденту та уникнення складних завдань призводять до реального зниження продуктивності працівника, що лише підтверджує його внутрішні страхи [14].

Процес поліпшення СУ БПіЗП, якщо він реалізований без урахування соціальної тривожності, може прискорити вигорання через посилення таких чинників, як відсутність контролю над ситуацією, нечіткі очікування, особливо щодо соціальної поведінки, та брак соціальної підтримки. Працівник, який постійно перебуває у стані соціальної тривожності, втрачає здатність до концентрації, а будь-які нововведення викликають у нього не інтерес, а страх та внутрішній опір.

Особливо небезпечним є те, що компонент деперсоналізації/цинізму, спровокований впровадженням нових та/чи змінами у СУ БПіЗП, може трансформуватися у специфічний «цинізм безпеки». Працівник, відчуваючи, що його психологічний дискомфорт ігнорується, починає сприймати всю СУ БПіЗП не як захист його життя та здоров'я, а як бюрократичну систему, яка спрямована лише на те, щоб керівництво уникнуло відповідальності та отримало сертифікат з відповідності вимог ISO 45001. Він формулює для себе установку «Керівництву насправді байдуже щодо моєї СУ БПіЗП, їм потрібен лише папірець». Це стає потужним небезпечним людським чинником щодо збільшення професійних і психосоціальних ризиків. Вона виправдовує ігнорування правил, наприклад, у думках типу «Навіщо мені дотримуватися вимог СУ БПіЗП, якщо керівникам і іншим працівникам все одно?». Така поведінка заохочує недовіру до вимог СУ БПіЗП та створює психологічну прірву між працівниками та керівниками. Це набагато небезпечніше за просту невідповідність, оскільки активно отруює довіру між працівниками та керівниками, необхідну для успіху будь-яких майбутніх поліпшень СУ БПіЗП.

Висновки. Проведено аналіз причин виникнення соціальної тривожності у працівників як побічного продукту ініціатив, спрямованих на покращення фізичної безпеки, який виникає як відповідь працівників у випадках, коли система управління охороною здоров'я та безпеки праці впроваджена без глибокого розуміння її психологічного впливу на стан працівників.

Продемонстровано, що процеси, які належать до систем управління безпекою праці і здоров'я працівників, згідно з вимогами ISO 45001, мають: посилений моніторинг, аудити,

обов'язкове групове навчання щодо питань БПіЗП та вимоги до активної соціальної участі, які, з іншого боку, можуть бути прямими небезпечними чинниками для працівників із соціальною тривожністю. За таких умов формується «парадокс безпеки», коли заходи, покликані захищати життя і здоров'я працівників, на практиці можуть стати джерелом підвищеного психологічного навантаження і зростання психосоціальних чинників у окремих працівників.

Визначено, що «розрив між компетентністю та безпекою» працівників, коли соціальна тривога заважає працівникам демонструвати свої реальні знання та використовувати навички з БПіЗП, призводить до індивідуального психологічного страждання, професійного вигорання та «цинізму безпеки», що руйнує довіру до системи управління безпекою праці та здоров'я працівників, підриває всю культуру безпеки зсередини організації.

Встановлено, що для зменшення соціальної тривожності необхідно застосувати стратегічну, емпатичну комунікацію, справжнє залучення працівників до спільної розробки безпечних процесів та проводити цілеспрямовану підготовку керівників, які стають головними провідниками нового підходу.

Рекомендується робити оцінку дієвості систем управління безпекою праці і здоров'я працівників не лише зниженням травматизму, але й наявності високої культури безпеки, яка, своєю чергою, нерозривно пов'язана з довірою, повагою та психологічною захищеністю кожного працівника організації.

Список літератури:

1. Hale A. R., Borys D. Working to rule or working to get the job done? The case of goal conflicts and safety culture. *Journal of Safety Research*. 2013. Vol.47. P.1–13. URL:https://www.researchgate.net/publication/285945228_Working_to_rule_or_working_safely.
2. Liu Z., Xie K., Li L., Chen Y. A paradigm of safety management in Industry 4.0. *Systems Research and Behavioral Science*. 2020. Vol. 37, No. 4. P. 632–645. URL:<https://doi.org/10.1002/sres.2706>.
3. Misra S., Roy C., Sauter T., Mukherjee A., Maiti J. Industrial Internet of Things for safety management applications: A survey. *IEEE Access*. 2022. Vol. 10. P. 83415–83439. URL:<https://doi.org/10.1109/access.2022.3194166>.
4. Di Tecco C, Persechino B, Iavicoli S. Psychosocial Risks in the Changing World of Work: Moving from the Risk Assessment Culture to the Management of Opportunities. *Med Lav*. 2023 Apr 13;114(2):e2023013. URL:<https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10133769/>.

5. Gan SK, Zeng Y, Wang Z. Social anxiety mediates workplace incivility and work engagement. *Front Psychol.* 2023 Nov 27;14:1320703. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10715392/>.

6. Leka S., Jain A. Conceptualising work-related psychosocial risks: Current state of the art and implications for research, policy and practice. *Report 2024.09*. Brussels : European Trade Union Institute (ETUI), 2024. URL: <https://www.etui.org/sites/default/files/2024-11/Conceptualising%20work-related%20psychosocial%20risks-2024.pdf>.

7. Naji G. M. A., Isha A. S. N., Mohyaldinn M. E., Leka S., Saleem M. S., Rahman S. M. N. B. S. A., Alzoraiki M. Impact of Safety Culture on Safety Performance; Mediating Role of Psychosocial Hazard: An Integrated Modelling Approach. *Int J Environ Res Public Health.* 2021 Aug 13;18(16):8568. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8394037/>.

8. Sentis. Understanding the Social Experience of Safety. 2024. URL: <https://sentis.com.au/articles/understanding-the-social-experience-of-safety/>.

9. Hofmann S. G. Cognitive factors that maintain social anxiety disorder: a comprehensive model and its treatment implications. *Cogn Behav Ther.* 2007; 36(4): 193–209. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC2151931/>.

10. Guerrero J. G., Rosales N. S., Castro G. M. T. Impact of high-fidelity simulation exposure of nursing students with their objective structured clinical examination: A quasi-experimental study. *Nurs Open.* 2023 Feb;10(2):765–772.

11. Heimberg R. G., Brozovich F. A., Rapee R. M. A cognitive behavioral model of social anxiety disorder: update and extension. In S. G. Hofmann, & P. M. DiBartolo (Eds.), *Social Anxiety: Clinical, Developmental, and Social Perspectives* (2nd ed., P. 395–422). 2010. Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-375096-9.00015-8>.

12. Frazier M. Lance, Fainshmidt Stav, Klinger Ryan L., Pezeshkan Ami, and Vracheva Veselina. Psychological Safety: A Meta-Analytic Review and Extension. *Management Faculty Publications.* 13. 2017. URL: https://digitalcommons.odu.edu/management_fac_pubs/13.

13. Nemphard I. M., Edmondson A. C. Making It Safe: The Effects of Leader Inclusiveness and Professional Status on Psychological Safety and Improvement Efforts in *Health Care Teams*. *Journal of Organizational Behavior*, 27, 2006. 941–966. <https://doi.org/10.1002/job.413>.

14. Salas E., Tannenbaum S. I., Kraiger K., Smith-Jentsch K. A. The Science of Training and Development in Organizations: What Matters in Practice. *Psychological Science in the Public Interest*, 13, 2012. 74–101. <https://doi.org/10.1177/1529100612436661>.

References:

1. Hale, A. R., & Borys, D. (2013). Working to rule or working to get the job done? The case of goal

conflicts and safety culture. *Journal of Safety Research*, 47, 1–13. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/285945228_Working_to_rule_or_working_safely.

2. Liu, Z., Xie, K., Li, L., & Chen, Y. (2020). A paradigm of safety management in Industry 4.0. *Systems Research and Behavioral Science*, 37(4), 632–645. <https://doi.org/10.1002/sres.2706>.

3. Misra, S., Roy, C., Sauter, T., Mukherjee, A., & Maiti, J. (2022). Industrial Internet of Things for safety management applications: A survey. *IEEE Access*, 10, 83415–83439. <https://doi.org/10.1109/access.2022.3194166>.

4. Di Tecco, C., Persechino, B., & Iavicoli, S. (2023). Psychosocial risks in the changing world of work: Moving from the risk assessment culture to the management of opportunities. *Medicina del Lavoro*, 114(2), e2023013. Retrieved from: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10133769/>.

5. Gan, S. K., Zeng, Y., & Wang, Z. (2023). Social anxiety mediates workplace incivility and work engagement. *Frontiers in Psychology*, 14, 1320703. Retrieved from: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10715392/>.

6. Leka, S., & Jain, A. (2024). *Conceptualising work-related psychosocial risks: Current state of the art and implications for research, policy and practice* (Report 2024.09). Brussels: European Trade Union Institute (ETUI). Retrieved from: <https://www.etui.org/sites/default/files/2024-11/Conceptualising%20work-related%20psychosocial%20risks-2024.pdf>.

7. Naji, G. M. A., Isha, A. S. N., Mohyaldinn, M. E., Leka, S., Saleem, M. S., Rahman, S. M. N. B. S. A., & Alzoraiki, M. (2021). Impact of safety culture on safety performance; mediating role of psychosocial hazard: An integrated modelling approach. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(16), 8568. Retrieved from: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8394037/>.

8. Sentis. (2024). *Understanding the social experience of safety*. Retrieved from: <https://sentis.com.au/articles/understanding-the-social-experience-of-safety/>.

9. Hofmann, S. G. (2007). Cognitive factors that maintain social anxiety disorder: A comprehensive model and its treatment implications. *Cognitive Behaviour Therapy*, 36(4), 193–209. Retrieved from: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC2151931/>.

10. Guerrero, J. G., Rosales, N. S., & Castro, G. M. T. (2023). Impact of high-fidelity simulation exposure of nursing students with their objective structured clinical examination: A quasi-experimental study. *Nursing Open*, 10(2), 765–772.

11. Heimberg, R. G., Brozovich, F. A., & Rapee, R. M. (2010). A cognitive behavioral model of social anxiety disorder: Update and extension. In S. G. Hofmann & P. M. DiBartolo (Eds.). *Social anxiety: Clinical, developmental, and social perspectives* (2nd ed., pp. 395–422). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-375096-9.00015-8>.

12. Frazier, M. L., Fainshmidt, S., Klinger, R. L., Pezeshkan, A., & Vracheva, V. (2017). Psychological safety: A meta-analytic review and extension. *Management Faculty Publications*, 13. Retrieved from: https://digitalcommons.odu.edu/management_fac_pubs/13.
13. Nembhard, I. M., & Edmondson, A. C. (2006). Making it safe: The effects of leader inclusiveness and professional status on psychological safety and improvement efforts in health care teams. *Journal of Organizational Behavior*, 27(7), 941–966. <https://doi.org/10.1002/job.413>.
14. Salas, E., Tannenbaum, S. I., Kraiger, K., & Smith-Jentsch, K. A. (2012). The science of training and development in organizations: What matters in practice. *Psychological Science in the Public Interest*, 13(2), 74–101. <https://doi.org/10.1177/1529100612436661>.

В. А. Цопа, С. І. Чеберячко, І. І. Хожило, О. В. Дерюгін, Т. О. Білько

Оглядова стаття

Стаття надійшла до редакції 18.09.2025

Стаття прийнята 11.10.2025

Статтю опубліковано 26.12.2025

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-2-6>

О. В. Бутиліна, І. А. Євдокимова

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
м. Харків, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3943-4098> – Бутиліна О. В.,
<https://orcid.org/0000-0001-7099-757X> – Євдокимова І. А.
 butylina@karazin.ua

ПІДВИЩЕННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ПЕРСОНАЛУ СОЦІАЛЬНОЇ СЛУЖБИ В КОНТЕКСТІ КАДРОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

У статті розглянуто питання необхідності розвитку та підвищення резильєнтності працівників соціальних служб на організаційному рівні. Складні умови праці, емоційне вигорання, перевантаження та психологічний тиск зумовлюють потребу у впровадженні науково обґрунтованих підходів до підтримки професійної стійкості та відновлення фахівців.

Метою статті є теоретичне обґрунтування формування колективної та індивідуальної резильєнтності соціальних працівників у соціальних службах як пріоритетного напрямку сучасного кадрового менеджменту.

Результати. Застосування системного і структурно-функціонального підходів, а також методів аналізу, синтезу, узагальнення та моделювання дозволило обґрунтувати узгодженість ресурсу «Socialization» з феноменом соціально-психологічного клімату організації та визначити його роль як детермінанти колективної резильєнтності.

Здійснено порівняння гіпотези щодо ресурсу «Socialization» із провідними концепціями організаційної резильєнтності (зокрема, підходами D. Coutu, D. Lengnick-Hall та ін.), що дало змогу уточнити, що соціалізаційні зв'язки, довіра та групова підтримка виступають інтегративними чинниками стійкості організацій подібно до моделей управління стресом у соціальній сфері.

На підставі охарактеризованих ресурсів визначено заходи кадрового менеджменту, спрямовані на забезпечення і розвиток здатності соціальних працівників до відновлення. Наукова новизна статті полягає у визначенні резильєнтності як колективного атрибуту та використанні інструментарію менеджменту для аналізу можливостей її підвищення.

Висновки. У висновках обґрунтовано, що формування резильєнтності персоналу має стати стратегічним завданням кадрового менеджменту соціальних служб. Також підкреслено, що сучасна система кадрового менеджменту у соціальних службах має бути комплексною і різноспрямованою. Основними напрямками кадрової роботи з підвищення індивідуальної і групової резильєнтності соціальних працівників мають стати: 1) діагностика та моніторинг (визначення та відстеження змін у наявних ресурсах соціальних працівників, розуміння їх слабких і сильних сторін, потенціалу і проблем); 2) формування комфортної атмосфери у колективі, що сприяє підтримці та можливості кожного працівника використовувати саме ті ресурси, які для нього є пріоритетними; 3) розвиток та навчання персоналу у різних освітніх форматах. Запропоновано конкретні інструменти практичної реалізації цих напрямів – тім-білдінги, менторські програми, системи моніторингу клімату (анкетування, соціометрію), внутрішні комунікаційні платформи, навчальні та супервізійні програми.

Реалізація зазначених заходів дозволить підвищити колективну стійкість, запобігти професійному вигоранню і забезпечити стабільність кадрового потенціалу соціальних служб.

Ключові слова: резильєнтність, ресурси самовідновлення, кадровий менеджмент, соціально-психологічний клімат, персонал соціальної служби, фахівець із соціальної роботи.

INCREASING THE RESILIENCE OF SOCIAL SERVICE STAFF IN THE CONTEXT OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT

The article discusses the need to develop and improve the resilience of social service workers at the organizational level. Difficult working conditions, emotional burnout, overload, and psychological pressure necessitate the implementation of scientifically based approaches to supporting professional resilience and restoring specialists.

The purpose of the article is to provide a theoretical justification for the formation of collective and individual resilience of social workers in social services as a priority area of modern human resource management.

Results. The application of systemic and structural-functional approaches, as well as methods of analysis, synthesis, generalization and modeling made it possible to substantiate the consistency of the “Socialization” resource with the phenomenon of the socio-psychological climate of the organization and to determine its role as a determinant of collective resilience.

A comparison of the hypothesis regarding the “Socialization” resource with leading concepts of organizational resilience (in particular, the approaches of D. Coutu, D. Lengnick-Hall, and others), which made it possible to clarify that socialization ties, trust, and group support are integrative factors of organizational resilience, similar to stress management models in the social sphere.

Based on the described resources, personnel management measures aimed at ensuring and developing the resilience of social workers were identified. The scientific novelty of the article lies in defining resilience as a collective attribute and using management tools to analyze opportunities for its improvement.

Conclusions. The conclusions justify that building staff resilience should become a strategic task of human resource management in social services. It is also emphasized that the modern human resource management system in social services should be comprehensive and multidirectional. The main areas of human resources work to increase the individual and group resilience of social workers should be: 1) diagnosis and monitoring (identifying and tracking changes in the available resources of social workers, understanding their strengths and weaknesses, potential and problems); 2) creating a comfortable atmosphere in the team that promotes support and enables each employee to use the resources that are most important to them; 3) developing and training staff in various educational formats. Specific tools for the practical implementation of these areas are proposed – team building, mentoring programs, climate monitoring systems (questionnaires, sociometry), internal communication platforms, training and supervision programs.

The implementation of these measures will increase collective resilience, prevent professional burnout, and ensure the stability of the human resources potential of social services.

Key words: resilience, self-renewal resources, human resource management, socio-psychological climate, social service staff, social work specialist.

Постановка проблеми. В умовах складних викликів та значних змін, які відбуваються в українському суспільстві на тлі війни, що триває, суттєво загострюються проблеми психологічної рівноваги, емоційної стійкості та пошуку ресурсів для відновлення індивідів, малих і великих спільнот. Актуалізуються потреби в ефективних техніках самовідновлення і самозбереження. Особливу увагу в цьому контексті привертають фахівці, чия професійна діяльність безпосередньо пов'язана із комунікацією, допомогою, емпатією. Соціальні працівники належать до групи професій із підвищеним ризиком стресу, емоційного вигорання, професійної деформації. Небезпечні ситуації посилюють тривогу як за власне життя, так і за життя і здоров'я близьких та клієнтів, а обмежена можливість планувати породжує почуття невпевненості і розгубленості. Необхідність ухвалювати рішення і діяти в умовах обмеженості ресурсів значно виснажують особистісні сили людини.

За даними досліджень, проведених науковцями Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, швидке емоційне вигорання фахівців є однією з трьох головних проблем, з якими стикнулись соціальні служби з початку повномасштабного вторгнення і яка не втрачає значення і дотепер [1]. З часом почали запроваджуватись окремі заходи та системні супервізійні програми й навчання співробітників соціальних служб різних технік і методів додання стресу та підтримки ментального здоров'я. Ці заходи мають на меті не лише оперативну допомогу в покращенні стану людини, а й загальне підвищення резильєнтності як здатності протистояти стресам і якнайшвидше самовідновлюватись після кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що різні характеристики резильєнтності особистості досить ґрунтовно досліджені. У публікаціях, присвячених цьому, науковці розкривають моделі – О. Соловей-

Лагода [4], техніки і потенціал резильєнтності – Є. Потапчук та О. Поліщук [3], О. Запороженченко та ін., С. Дмитришин, О. Москаленко, О. Кокун та Т. Мельничук, О. Медянова та ін., С. Потапов, Г. Лазос, Г. Радчук та ін., О. Романчук, О. Чиханцова тощо. З огляду на проблему нашого дослідження доцільним є аналіз публікацій, в яких резильєнтність розглядається як підхід у соціальній роботі, що ґрунтується на розвитку й активізації сильних сторін клієнтів – О. Плахова [5], Т. Семигіна та О. Столярик, Т. Белавіна, та засіб відновлення внутрішніх ресурсів для самих соціальних працівників – А. Дуля [6], О. Васильєва, В. Мойсеюк та ін. Важливо відзначити, що концепція резильєнтності має потужний пояснювальний потенціал і використовується авторами також для дослідження макросоціальних процесів. Зокрема, Н. Лепська розглядає резильєнтність як динамічну характеристику держави в умовах сучасних геополітичних процесів, О. Волошина розмірковує про резильєнтність соціальних систем у кризових станах, а В. Близнюк з колегами досліджує резильєнтність соціально-економічної системи як стратегію і тактику мінімізації нерівностей українського суспільства.

Серед визначених напрямів, на наш погляд, важливим є також аналіз організаційної резильєнтності. В науковій літературі запропоновані деякі моделі організаційної стійкості, які підкреслюють, що здатність колективу відновлюватися після труднощів залежить від взаємної довіри, підтримки та ефективної комунікації, або розглядають соціальний капітал організації як головну умову її стійкості. Але загалом такі дослідження, які розглядають резильєнтність як колективну характеристику, тобто таку якість, яка формується на рівні організації, в тому числі соціальної служби, і може бути розвинена засобами менеджменту, потребують подальшого розвитку.

Метою статті є теоретичне обґрунтування формування колективної та індивідуальної резильєнтності соціальних працівників у соціальних службах як пріоритетного напрямку сучасного кадрового менеджменту.

Досягнення поставленої мети здійснюється із застосуванням системного і структурно-функціонального підходів, а також методів аналізу, синтезу, узагальнення, моделювання. Метод аналізу використано для систематизації наукових поглядів на феномен резильєнтності та соціально-психологічного клімату; синтез і узагальнення – для виявлення взаємозв'язків між індивідуальними й колективними ресурсами стійкості; моделювання – для відображення можливостей управлінського впливу на розвиток колективної резильєнтності.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Ми розглядаємо менеджмент соціальної служби як систему, що містить три складники: 1) менеджмент зовнішньої діяльності соціальної служби, який передбачає використання ресурсів та можливостей організації у налагодженні ефективної співпраці з інституціями та зацікавленими структурами, що дотичні до її діяльності; 2) організаційний менеджмент та 3) менеджмент персоналу соціальної служби [1, с. 42–43]. Саме внаслідок системної кадрової роботи у трудовому колективі формується здорова атмосфера і сприятливий психологічний клімат. Складність та емоційність професійної діяльності соціальних працівників зумовлює необхідність розвитку підтримуючого середовища, яке має перетворитись на один з головних ресурсів резильєнтності для ефективного самовідновлення фахівців. Як відзначають Я. Амурова та М. Момот, «соціально-психологічний клімат – це стан організації як єдиного цілого, що інтегрує приватні групові стани. Отже, клімат – це не сума групових станів, а їх інтеграл» [2, с. 18]. Ще класики менеджменту підкреслювали важливість групової динаміки, колективної підтримки та відчуття дотичності до значущих подій для мотивації, зацікавленості в роботі та збільшення продуктивності праці персоналу. Тож варто розглядати колектив і клімат у ньому як важливий чинник захисту, задоволення соціальних потреб і підвищення життєвої стійкості кожного співробітника.

Для визначення колективних ресурсів, над активізацією яких доцільно працювати менеджерам у соціальних службах, проаналізуємо ресурсоорієнтовану модель стресодолатання BASIC Ph, яка була розроблена професором Мулі Лахадом (Mooli Lahad) та його колегами наприкінці минулого століття. В її основу покладено ідею про існування шести груп ресурсів, за допомогою яких людина швидше та успішніше долає стрес і підтримує внутрішню рівновагу. Активізація найбільш розвинених та дієвих ресурсів людини у ситуаціях невизначеності і стресу виступає основою її резильєнтності. Залежно від різних чинників провідним для індивіда може бути один або декілька засобів. Здатність використовувати одночасно якомога більше ресурсів значно підвищує загальну резильєнтність людини. Психіка реагує на різні канали заспокоєння та підвищує здатність до опору стресу.

Ресурсоорієнтована модель стресодолатання BASIC Ph визначає такі групи ресурсів: 1) В – Belief & values – віра, переконання, цінності, філософія життя, 2) А – Affect – вираження емоцій та почуттів, 3) S – Socialization – соціальні зв'язки, соціальна підтримка, соціальна при-

належність, спілкування, 4) I – Imagination – уява, мрії, спогади, творчість, 5) C – Cognition, thought – розум, пізнання, когнітивні стратегії, 6) Ph – Physical – фізична активність, тілесні ресурси [7]. Звернення людини до них у кризових ситуаціях допомагає, на думку розробників, «з'єднати» її внутрішнє «Я» та зовнішній «Світ» та зберегти внутрішню стабільність.

Наше розуміння організації як живої, динамічної системи, а трудового колективу як команди, що перетворює працівників на єдине ціле через стійку мережу взаємин і щільних професійних контактів, дозволяє нам зробити припущення про наявність визначених ресурсів самовідновлення на груповому (організаційному) рівні. А різноманітні інструменти кадрового менеджменту можуть застосовуватись для діагностування та розвитку цих ресурсів. Тому підтримуючий клімат у колективі та підвищення командної резильєнтності варто розглядати як важливі завдання роботи з персоналом у соціальних службах.

Грунтуючись на визначеннях шести груп ресурсів стресодолаття BASIC Ph людини у моделі Мулі Лахада, визначимо їх можливі прояви на рівні колективу фахівців соціальних служб та схарактеризуємо засоби кадрового менеджменту, за допомогою яких їх можна формувати й розвивати.

По-перше, віра та цінності. Професійна діяльність соціальних працівників базується на гуманістичних принципах і цінностях. Щоденна робота фахівців – це допомога та емпатія, тому для багатьох віра у власну здатність бути корисним для інших, сприяти покращенню їх становища є потужним мотиваційним чинником. Відповідно, комплексна модель мотивації з елементом системного публічного визнання результатів роботи фахівців може бути хорошим засобом підтримки і розвитку модальності «віра» на груповому рівні.

По-друге, емоції та почуття – вміння їх розпізнавати та ними керувати. Важливо відзначити, що емоції та почуття дуже складно розмежувати між сферами роботи та особистого життя. Фахівець має навчитись опановувати емоції та концентруватись саме на тих переживаннях і почуттях, які його заспокоюють і надають сили. Ми визначали вище, що емоційне вигорання соціальних працівників є серйозною проблемою. Тому отримання емоційної підтримки, розвантаження та плекання позитивних почуттів є вкрай важливими для фахівців. На рівні організації застосовуються для цього такі засоби: супервізійні сесії, тренінги та балінтовські групи, а також різноманітні заходи, що спрямовані на відпочинок у позапрофесійній сфері.

По-третє, соціальні зв'язки, спілкування, приналежність до групи, власне, все, що робить людину частиною групи, колективу, команди. Доречно зацентрувати на тому, що основні моделі резильєнтності, розроблені як зарубіжними науковцями (Е. Мільєр-Карас, В. Данієл та С. Вассел, У. Бронфенбреннер, Р. Лазарус і С. Фолкман, В. Бенард), так і вітчизняними дослідниками (Г. Лазос, О. Романчук, О. Чиханцова), що детально проаналізовані в роботі О. Соловей-Лагоди [4], визначають соціальний і комунікаційний складники. Складно переоцінити значення комфортного середовища та підтримуючого клімату у соціальній службі для долаття стресу і збереження емоційного балансу фахівців. Цей важливий ресурс резильєнтності можна розглядати на рівні професійної спільноти (колективу соціальної служби) та у позапрофесійній сфері (зокрема, у родинних стосунках). З організаційної точки зору ресурс «Socialization» може збігатись із соціально-психологічним кліматом у колективі. Сприятлива атмосфера в організації – це не лише «емоційне забарвлення психологічних зв'язків членів колективу, що виникає на основі їхніх інтересів, здібностей, симпатій, збігу характерів» [2, с. 18], але і показник, що визначає ефективність роботи команди, довіру, згуртованість, соціальний розвиток, узгодженість та злагодженість у досягненні спільних цілей. Оскільки цей ресурс має складну структуру, то управлінські засоби його розвитку також будуть різноманітними. Це заходи щодо підтримки неформального спілкування, спільний відпочинок, участь членів колективу у різних ініціативах (волонтерських заходах); забезпечення каналів комунікації як по горизонталі, так і по вертикалі, коригування стилю управління, визначення особливостей персоналу (цінностей, потреб та психологічної сумісності, рольових очікувань тощо) та їх урахування у розстановці кадрів, плануванні програм мотивації і навчання; мінімізація впливу чинників, які деформують позитивний клімат (конфлікти, демотивація, порушення комунікації тощо).

Четвертим ресурсом є уява та креативність. Підвищений ризик і небезпеки, які часто ускладнюють виконання професійних завдань, велике навантаження і емоційна виснаженість фахівців не стимулюють творчість та інноваційність, скоріше, навпаки, можуть бути причиною падіння зацікавленості в роботі та провокувати опір змінам. Утім уява, мрії, ініціативи та креатив співробітників є потужним рушієм розвитку як окремого працівника, так і організації загалом. Менеджмент соціальної служби не повинен нехтувати цим каналом активізації сил колективу. Надаючи фахівцям можливість не лише обго-

ворювати професійні питання, а й брати участь в управлінні через механізми самоврядування, можна забезпечити задоволення потреби в участі, підтримати ініціативу, вмотивованість, довіру як внутрішні загальногрупові сили резильєнтності.

Модальність «Cognition» використовує знання, здатності до навчання, аналізу і планування у подоланні кризи та самовідновленні. Це, без сумніву, важлива якість індивідуальної і колективної свідомості. З боку менеджменту це першочергово питання мотивації до навчання соціальних працівників та, відповідно, організація програм підвищення кваліфікації, обміну досвідом. У сучасних умовах потреба в отриманні сучасних знань, формування навичок і оволодіння ефективними підходами до роботи з різними категоріями клієнтів для соціальних працівників є дуже актуальною. Складні проблеми і часто важкий психологічний стан клієнтів, що пережили травмуючі події (окупація, смерть близьких, втрата житла, насилля тощо), не коригуються за допомогою традиційних і апробованих методів роботи. Необхідне розширення і оновлення досвіду та практик, що передбачає навчання. Професійна впевненість зменшує стрес, вигорання і підвищує стійкість фахівця.

Шостий ресурс – подолання стресу через фізичну активність. Це передбачає створення комфортних умов праці, організацію якісного відпочинку, підтримку балансу робота – особисте життя, а також навчання практик релаксації. Можливість займатися улюбленою справою та перемикнути увагу на особисті фізичні можливості чи зовнішні обставини.

Дослідники зазначають, що людина зазвичай застосовує лише декілька домінуючих у неї ресурсів. Утім справедливим залишається твердження, що чим більше каналів для самовідновлення здатна активізувати людина, тим стійкішою вона є і швидше відновлюється після кризи. Застосовуючи цю закономірність стосовно колективу, можна зазначити, що для підвищення його загальної резильєнтності робота з кадрами соціальних служб повинна бути системною, комплексною та різноспрямованою. Для реалізації такої стратегії кадрового менеджменту важливим є діагностика колективу та постійний моніторинг змін для своєчасного коригування різних напрямів роботи. З цією метою можуть використовуватись методи організаційної діагностики: опитування (фокус-групи), спостереження, аналіз документів тощо, а також методи для визначення феноменів соціально-психологічного характеру, наприклад, соціометрію Дж. Морено, психологічні тести або «тест BASIC Ph» [7], зокрема, для визначення ресурсів резильєнтності.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, колектив соці-

альної служби – це живий динамічний організм. Його формують фахівці – індивіди, що одночасно наділені індивідуальними особливостями (темпераментом, характером, цінностями, життєвими пріоритетами тощо) та включені у мережу внутрішньоорганізаційних професійних взаємин, виступаючи частиною цілого. Специфіка та складність роботи соціальних працівників вимагає посиленої уваги до заходів із підтримки їх ментального здоров'я та самовідновлення. Розуміючи це, будувати систему кадрового менеджменту варто в напрямі розвитку і посилення індивідуальної і групової резильєнтності. Використання ресурсорієнтованої моделі стресодолання BASIC Ph Мулі Лахада дозволило розглянути шість груп ресурсів, які мають рівноцінне значення як для окремого працівника, так і для колективу загалом, а також інструменти їх розвитку та використання в кадровому менеджменті.

Крім того, узагальнення менеджерських інструментів впливу дозволяє нам окреслити три взаємодоповнюючі напрями кадрової роботи з підвищення індивідуальної і групової резильєнтності соціальних працівників: 1) діагностика та моніторинг (визначення та відстеження змін у наявних ресурсах соціальних працівників, розуміння їх слабких і сильних сторін, потенціалу і проблем); 2) формування комфортної атмосфери у колективі, що сприяє підтримці та можливості використовувати кожним працівником саме тих ресурсів, які для нього є пріоритетними; 3) розвиток та навчання персоналу у різних освітніх форматах. Також на основі проведеного аналізу можна рекомендувати впроваджувати такі практичні інструменти кадрового менеджменту у соціальній службі: анкетування, соціометричний аналіз, фокус-групи для виявлення міжособистісних напружень і потенціалу взаємодопідтримки; систематичні командні тренінги, обмін професійним досвідом, ротація завдань; створення безпечних каналів комунікації між керівництвом і персоналом; програми супервізії та наставництва; освітні заходи і тренінги з управління стресом, розвитку емоційного інтелекту та командного лідерства.

Реалізація цих заходів у кадровому менеджменті соціальної служби сприятиме зменшенню професійного вигорання, підвищенню стійкості персоналу та ефективності соціальних служб у кризових умовах.

Подальші дослідження за темою доцільно, на наш погляд, спрямувати на розробку інструментарію оцінювання колективних ресурсів резильєнтності та аналіз результативності впливу практик кадрового менеджменту на динаміку соціально-психологічного клімату у соціальній службі тощо.

Список літератури:

1. Актуальні напрями менеджменту соціальних служб в Україні : монографія / Євдокимова І. А., Бутиліна О. В., Вітковська І. М., Плахова О. М. та ін. ; за заг. ред. І. А. Євдокимової. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. 116 с.
2. Амурова Я. В., Момот М. А. Чинники комфортного соціально-психологічного клімату в колективі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Психологія*. 2023. № 2. С. 17–20. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.2.3>.
3. Потапчук Є., Поліщук О. Резильєнтність – потенціал відновлення особистості у складних життєвих обставинах. *Психологічний журнал*. 2024. № 11. С. 45–52. <https://doi.org/10.31499/2617-2100.11.2023.298404>.
4. Соловей-Лагода О. Резильєнтність особистості: поняття, моделі та техніки плекання. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія : Психологічні науки*. 2023. 2(3). С. 32–44. [https://doi.org/10.31558/2786-8745.2023.2\(3\).4](https://doi.org/10.31558/2786-8745.2023.2(3).4).
5. Плахова О. Концепція резильєнс як альтернативний напрям сучасної соціальної роботи. *Трансформація соціальних інститутів в інформаційному суспільстві* : тези доповідей учасників IV Конгресу соціологічної асоціації України (28–29 жовтня 2021 р.), м. Харків. С. 304–306. URL: https://sau.in.ua/app/uploads/2021/10/theses_iv_congress_sau.pdf.
6. Дуля А. В. Розвиток резильєнтності соціальних працівників в умовах війни. *Актуальні питання розвитку особистості: сучасність, інновації, перспективи* : зб. наук. пр. за мат. III Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Житомир, 3 квітня 2025 р.). Житомир : Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2025. С. 248–251.
7. Ресурсоорієнтована модель стресодолання BASIC Ph. URL: <https://arpp.com.ua/articles/resursooriyentovana-model-stresodolannya-basic-ph/> (дата звернення: 18.09.2025).

References:

1. Evdokymova, I. A., Butylina, O. V., Vitkovska, I. M., Plakhova, O. M., ta in. (2024). Aktualni napriamy menedzhmentu sotsialnykh sluzhb v Ukraini: monohrafiia [Current Directions of Management of Social Services in Ukraine: A Monograph]. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina. 116 s. [in Ukrainian].
2. Amurova, Ya. V., & Momot, M. A. (2023). Chynnyky komfortnoho sotsialno-psykholohichnoho

klimatu v kolektyvi [Factors of a Comfortable Socio-Psychological Climate in a Team]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Psykholohiia – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Psychology*, (2), 17–20. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.2.3> [in Ukrainian].

3. Potapchuk, Ye., & Polishchuk, O. (2024). Rezyliientnist – potentsial vidnovlennia osobystosti u skladnykh zhyttievkykh obstavynakh [Resilience – the Potential of Personality Recovery in Difficult Life Circumstances]. *Psykhologichnyi zhurnal – Psychological Journal*, (11), 45–52. <https://doi.org/10.31499/2617-2100.11.2023.298404> [in Ukrainian].

4. Solovei-Lahoda, O. (2023). Rezyliientnist osobystosti: poniattia, modeli ta tekhniky plekaniia [Personal Resilience: Concepts, Models, and Cultivation Techniques]. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa. Serii: Psykholohichni nauky – Bulletin of Vasyl' Stus Donetsk National University. Series: Psychological Sciences*, 2(3), 32–44. [https://doi.org/10.31558/2786-8745.2023.2\(3\).4](https://doi.org/10.31558/2786-8745.2023.2(3).4) [in Ukrainian].

5. Plakhova, O. (2021). Kontseptsiiia rezyliiens yak alternatyvnyi napriam suchasnoi sotsialnoi roboty [The Concept of Resilience as an Alternative Trend in Modern Social Work]. *Transformatsiia sotsialnykh instytutiv v informatsiinomu suspilstvi – Transformation of Social Institutions in the Information Society: Tezy dopovidei uchasnykiv IV Konhresu Sotsiolohichnoi Asotsiatsii Ukrainy* (28–29 zhovtnia 2021 r.), Kharkiv, 304–306. Retrieved from: https://sau.in.ua/app/uploads/2021/10/theses_iv_congress_sau.pdf [in Ukrainian].

6. Dulia, A. V. (2025). Rozvytok rezyliientnosti sotsialnykh pratsivnykiv v umovakh viiny [Development of Social Workers' Resilience in Wartime Conditions]. *Aktualni pytannia rozvytku osobystosti: suchasnist, innovatsii, perspektyvy – Topical Issues of Personality Development: Modernity, Innovations, Prospects*. Zbirnyk naukovykh prats za materialamy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Zhytomyr, 3 kvitnia 2025 r.), 248–251. Zhytomyr: Zhytomyrskyi derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

7. Resursooriyentovana model stresodolannia BASIC Ph [Resource-Oriented BASIC Ph Coping Model]. Retrieved from: <https://arpp.com.ua/articles/resursooriyentovana-model-stresodolannya-basic-ph/> (Data zvernennia: 18.09.2025). [in Ukrainian].

О. В. Бутиліна, І. А. Євдокимова

Огляд статті

Стаття надійшла до редакції 11.09.2025

Стаття прийнята 02.10.2025

Статтю опубліковано 26.12.2025

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-2-7>

Р. Г. Великий, В. М. Логвиненко

*Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
м. Львів, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7445-8522> – Великий Р. Г.

 <https://orcid.org/0000-0001-9273-1983> – Логвиненко В. М.
v.logvynenko@ldubgd.edu.ua

РЕЛІГІЙНИЙ ТУРИЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ

У статті досліджується потенціал релігійного туризму як ефективного інструменту соціально-психологічної реабілітації ветеранів війни. Спираючись на сучасні праці в галузі психології, соціальної роботи та релігієзнавства, дослідження демонструє, що релігійний туризм виходить за рамки суто духовних практик, охоплюючи психологічні, культурні, соціальні та емоційні виміри. Показано, що паломництво та відвідування священних місць сприяють переосмисленню травматичного досвіду, відновленню внутрішньої рівноваги та пошуку нових сенсів у житті. У статті підкреслюється терапевтична роль релігійних подорожей, які створюють умови для трансцендентності, рефлексії та «очищення душі», тим самим сприяючи самосвідомості, стійкості та особистісному зростанню. Особлива увага приділяється моделі ритуального процесу В. Тернера (відокремлення, лімінальність, реінтеграція), яка забезпечує концептуальну основу для розуміння паломництва як структурованого шляху трансформації. У контексті ветеранів війни лімінальна стадія інтерпретується як звільнення від психологічного тягаря бойової ідентичності, що дозволяє реконструювати самосприйняття та розвивати нові ціннісні орієнтації. У дослідженні також наголошується на соціальному вимірі релігійного туризму – участь у паломництві зміцнює групову приналежність, зменшує соціальну ізоляцію та сприяє реінтеграції в життя громади. Культурне та історичне занурення, сакральна архітектура, музика та ритуали сприяють емоційному піднесенню та формуванню колективної ідентичності. Український досвід проєкту «Духовна перемога», який організовує паломництва ветеранів на гору Афон (Греція), ілюструє практичне застосування релігійного туризму для підтримки посттравматичного відновлення. У статті робиться висновок, що релігійний туризм слід розглядати як багатовимірне соціокультурне явище зі значним терапевтичним та інтегративним потенціалом. Він не лише допомагає подолати травму та відновити психологічне благополуччя, але і сприяє довгостроковій соціальній реінтеграції.

Ключові слова: релігійний туризм, паломництво, соціально-психологічна реабілітація, ветерани війни, соціальна реінтеграція.

R. H. Velykyi, V. M. Lohvynenko

Lviv State University of Life Safety, Lviv, Ukraine

RELIGIOUS TOURISM AS A TOOL FOR PSYCHOSOCIAL REHABILITATION OF WAR VETERANS

This article explores the potential of religious tourism as an effective tool for the psychosocial rehabilitation of war veterans. Drawing on contemporary research in the fields of psychology, social work, and religious studies, the study demonstrates that religious tourism extends beyond purely spiritual practices, encompassing psychological, cultural, social, and emotional dimensions. Pilgrimage and visits to sacred sites are shown to facilitate the rethinking of traumatic experiences, the restoration of inner balance, and the search for new meanings in life. The article highlights the therapeutic role of religious journeys, which create conditions for transcendence, reflection, and “soul purification,” thereby fostering self-awareness, resilience, and personal growth. Particular attention is given to V. Turner’s model of ritual process (separation, liminality, reintegration),

which provides a conceptual framework for understanding pilgrimage as a structured path of transformation. In the context of war veterans, the liminal stage is interpreted as a release from the psychological burden of combat identity, enabling the reconstruction of self-perception and the development of new value orientations. The study also emphasizes the social dimension of religious tourism: participation in pilgrimages strengthens group belonging, reduces social isolation, and promotes reintegration into community life. Cultural and historical immersion, sacred architecture, music, and rituals contribute to emotional uplift and collective identity formation. The Ukrainian case of the “Dukhovna Peremoha” (“Spiritual Victory”) project, which organizes pilgrimages of veterans to Mount Athos (Greece), illustrates the practical application of religious tourism in supporting post-traumatic recovery. The article concludes that religious tourism should be regarded as a multidimensional socio-cultural phenomenon with significant therapeutic and integrative potential. It not only aids in overcoming trauma and restoring psychological well-being but also fosters long-term social reintegration.

Key words: religious tourism, pilgrimage, psychosocial rehabilitation, war veterans, social reintegration.

Постановка проблеми. Нині комплексна соціально-психологічна реабілітація визнана найефективнішим засобом відновлення психо-соціального здоров'я суспільства в умовах війни [11]. Особливою когортою громадян, які потребують такої підтримки, є ті, хто безпосередньо брав участь у воєнних операціях. Військовослужбовці, повертаючись із зони бойових дій, часто стикаються з посттравматичним стресовим розладом, емоційним вигоранням, втратою сенсу життя, труднощами соціальної реінтеграції тощо. В таких умовах, як зауважує Т. Титаренко, особливої актуальності набувають технології соціально-психологічної реабілітації, які здатні поєднувати психологічну підтримку, соціальну інтеграцію та духовне відновлення [5]. Тому актуальним залишається пошук та обґрунтування відповідних методів та засобів впливу.

Одним із перспективних напрямів у цій сфері, на нашу думку, є релігійний туризм, який поєднує культурнопізнавальні та духовні практики та створює умови для глибокої особистісної трансформації [10].

У сучасному науковому дискурсі як в Україні, так і за кордоном спостерігається активне уточнення та розмежування понять, пов'язаних із подорожами до сакральних об'єктів. Так, в україномовному академічному середовищі обговорюються передусім феномени релігійного туризму, паломництва, релігієзнавчого туризму, натомість в англomовних джерелах увага приділяється явищам «religious tourism», «faith-based tourism», «pilgrimage» та «spiritual tourism». Вчені аналізують їх різнопланово, у багатовимірному контексті – від особистої духовної мотивації до соціально-економічних, культурних аспектів, і констатують, що ці конструкти є взаємопов'язаними, але нетотожними. У зв'язку з наявною дискусією серед українських науковців щодо розмежування та змістового наповнення понять «релігійний та релігієзнавчий туризм» [1] та для уникнення багатозначності постає необхідність окреслити, в якому значенні в нашому

дослідженні використовуватиметься поняття «релігійний туризм». Ми дотримуємося підходу D. H. Olsen та D. J. Timothy, які вказують, що одна й та сама подорож може мати як релігійні, так і рекреаційні мотиви [10], тому трактуватимемо це поняття в широкому сенсі, що передбачає здійснення подорожі, пов'язаної із релігійними традиціями, святинами та обрядами, участю у релігійних заходах або ознайомлення з ними, де духовні мотиви поєднуються з культурними та соціальними [12]. При цьому паломництво буде розглядатись нами як форма релігійного туризму, що має чітко виражену релігійну мету та культову практику. З урахуванням актуальності і багатогранності цього явища ми зосередимо увагу на релігійному туризмі, приділивши особливу увагу його паломницькому виміру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти впливу релігійного туризму на особистісні зміни, духовний розвиток та соціальну інтеграцію розглядають такі вітчизняні дослідники, як: О. Борисова, Т. Гринюк, Н. Зацепіна, І. Ковалевська, А. Лантух, В. Лантух, А. Нагірняк, І. Нестерчук, С. Пашенко, В. Поліщук, О. Соколовський, В. Тарасова, В. Худавердієва та ін. Зарубіжні науковці пропонують більш розгорнуті концептуальні та емпіричні дослідження. Так, M. S. Abdul Halim, E. Tatoglu та S. B. Mohamad Hanefar [6] розробили концептуальну модель духовного туризму, яка пояснює його вплив на пошук сенсу життя та внутрішню рівновагу. J. M. Cheer, Y. Belhassen та J. Kujawa [7] сформулювали концептуальне підґрунтя для розуміння духовного туризму як ширшого соціокультурного феномену. A. M. Drule, A. Chiş, M. F. Bacila та R. Ciornea [8] дослідили нерелігійні мотивації відвідувачів сакральних місць, підкресливши значення самореалізації та самовдосконалення. H. Kaell [9] звернула увагу на постпаломницький досвід, зауважуючи, що паломництво залишає слід у щоденних практиках і соціальних зв'язках. D. H. Olsen та D. J. Timothy [10] у колективній монографії показали багатовимірність

взаємозв'язку туризму, релігії та духовних подорожей. Додатково J. Rosak-Szyrocka, J. Żywiołek та R. Wolniak [12] емпірично підтвердили значення естетичного та чуттєвого досвіду у релігійному туризмі, а M. K. Smith та A. Diekmann [13] розкрили його вплив на добробут і психологічне відновлення. Класична праця V. Turner [14] надала теоретичну основу для розуміння паломництва як процесу трансформації через етапи відокремлення, лімінальності та реінтеграції.

Таким чином, попри наявність значної кількості праць, присвячених релігійному туризму, більшість із них зосереджені на загальних аспектах духовного досвіду, мотивацій чи культурно-історичного контексту. Водночас питання його ролі як інструменту соціальнопсихологічної реабілітації ветеранів війни залишається не досить дослідженим, що зумовлює потребу в подальших наукових розвідках у цьому напрямі.

Метою статті є обґрунтування релігійного туризму як інструменту соціальнопсихологічної реабілітації ветеранів війни.

Виклад основного матеріалу. Аналіз сучасних досліджень у сфері релігійного туризму дає підстави стверджувати, що він може виступати ефективним засобом у процесі соціально-психологічної реабілітації осіб, які постраждали від війни. Його вплив виходить за межі суто релігійної практики та охоплює духовний, соціальний, культурний і емоційний аспекти. Релігійний туризм може сприяти переосмисленню травматичного досвіду та відновленню внутрішньої рівноваги. Так, M. S. Abdul Halim, E. Tatoglu та S. B. Mohamad Hanefar обґрунтовують, що духовні подорожі створюють умови для пошуку сенсу життя, віднайдіння балансу між тілом, розумом і душею, формування відчуття значущості та мети існування, підвищення рівня самосвідомості, усвідомлення Бога чи «іншого». Мандрівники часто переживають глибокі емоції, що сприяють духовному розвитку, отримують трансцендентний досвід – вихід за межі власного «я» до відчуття цілісності, можливість рефлексії – «очищення душі», яке може відбуватися як через релігійні практики (паломництво, молитву), так і через нерелігійні активності, що сприятиме самопізнанню, гармонії та внутрішньому очищенню [6, с. 130–133]. Фактори, пов'язані з процесами рефлексії та очищення душі, безпосередньо впливають на духовну здатність людини долати життєві труднощі. Вони проявляються у таких вимірах, як відчуття буття та цілісності, стан спокою і зцілення, перебування у відновлювальному середовищі, переживання духовної трансформації, досягнення духовного благополуччя, внутрішній психологіч-

ний розвиток і зростання, а також набуття змістовного досвіду [6; 7; 13]. Така духовно-терапевтична функція релігійного туризму розкривається передусім у паломництві і є особливо важливою у соціально-психологічній реабілітації учасників бойових дій, які часто стикаються з екзистенційним вакуумом, кризою ідентичності, сумнівами про справедливість світу, втратою духовної опори тощо.

Дослідження науковців засвідчують, що вплив релігійного туризму не обмежується лише особами з вираженою релігійною вірою. Навіть для людей, які не ідентифікують себе з певною конфесійною традицією, участь у паломництві чи відвідуванні сакральних місць може мати суттєвий соціальнопсихологічний ефект [8]. Зокрема, варто вказати на формування відчуття належності до групи, отримання підтримки з боку спільноти, зменшення соціальної ізоляції та посилення соціальної згуртованості. Релігійний туризм має комунікативний потенціал, адже паломники взаємодіють між собою, створюючи мережі підтримки. Для ветеранів це означає можливість відновити соціальні зв'язки, що часто руйнуються після бойового досвіду. Певну роль відіграє і культурноісторичний контекст – занурення у традиції, символи та ритуальні практики сприяють відтворенню й актуалізації колективної ідентичності. Архітектура храмів, загальна атмосфера сакрального простору, духовна музика та ритуали створюють умови для емоційного піднесення. Результати емпіричного дослідження мотивацій туристів до здійснення подорожі в рамках релігійного туризму, проведеного J. Rosak-Szyrocka, J. Żywiołek та R. Wolniak, показали, що естетичний і чуттєвий досвід є важливим чинником задоволення від мандрівки [12]. Для ветеранів війни це може стати способом відновлення позитивних емоцій і внутрішньої гармонії. Також слід зазначити, що сакральне середовище створює можливість для усамітнення, внутрішньої зосередженості та переосмислення власного життєвого досвіду (саморефлексія), навіть за відсутності релігійної інтерпретації. Так, A. M. Drule, A. Chiş, M. F. Bacila, та R. A. Ciornea, досліджуючи нерелігійні мотиви відвідувачів священних місць, доходять висновку, що найсильнішим нерелігійним мотивом виявилася потреба, пов'язана з підвищенням самооцінки та самореалізацією, прагненням самовдосконалення – бажання стати кращою людиною [8, с. 434–435]. Таким чином, релігійний туризм постає не лише як форма духовної практики, але і як багатовимірний соціокультурний феномен, здатний виконувати інтегративні, терапевтичні та ідентифікаційні функції у сучасному суспільстві.

Для використання релігійного туризму як інструменту соціально-психологічної реабілітації доречно оцінити його вплив на особистісні зміни. Втім, як зазначає Н. Каєл, наукових досліджень, які системно оцінюють досвід після подорожі, є обмаль [9]. Вплив відвідування сакральних місць на особистість є мультиаспектним і не завжди однозначним. Можна припустити, що для частини учасників воно стає джерелом глибокої духовної трансформації, переосмислення цінностей та відновлення внутрішньої рівноваги, тоді як інші повертаються з відчуттям розчарування або мінімальних змін. Власне, якщо особа позиціонує себе як паломник, то таку поїздку доречно інтерпретувати за V. Turner, виділяючи у ній етапи: відокремлення (залишення звичного життя та здійснення подорожі); лімінальність (пороговий, межовий стан) – входження у священний, проміжний простір; реінтеграція – повернення до повсякденного життя з оновленим/зміненим відчуттям себе та спільноти [14, с. 94–95]. У цьому контексті паломництво набуває особливої значущості як потенційно дієвий інструмент соціально-психологічної реабілітації ветеранів війни. Обґрунтуємо це твердження. Отже, для цієї когорти перший етап «відокремлення» можна розглядати як вихід із повсякденного середовища, де воїнів переслідують спогади про бойові дії, травми, психологічна напруга, соціальна ізоляція та ін. Долання фізичного шляху до сакрального місця створює дистанцію від звичного соціального оточення та відкриває простір для внутрішньої роботи над собою. Лімінальність, як феномен перехідного стану, передбачає перебування індивіда у специфічному просторі, де набуті соціальні статуси, ролі та ідентичності тимчасово деактуалізуються, а сам він перебуває на межі між світським і священним (якщо це визнається ним як таке), між звичним і трансцендентним, між минулим «я» і потенційним «я». Такий стан створює умови для глибокого самоусвідомлення, переоцінки життєвих орієнтирів та формування нових ціннісних установок та ідентичностей. У випадку ветеранів війни лімінальна фаза може слугувати механізмом звільнення від психологічного тягаря військової ролі, сприяючи розширенню особистісного самосприйняття – як людини, здатної до духовного пошуку, емоційного відновлення та творення нових життєвих сенсів. Це дозволяє подолати редуковане бачення себе виключно крізь призму бойового досвіду, відкриваючи простір для гуманістичного самовираження. Саме в межах цього порогового простору відбувається інтенсивна рефлексія та проживання трансформаційного досвіду, що має

потенціал для особистісної реконструкції та соціальної реінтеграції. Найважливіший етап для реабілітації – повернення до звичного життя, але вже з оновленим/зміненим відчуттям себе та свого життєвого середовища. Якщо цей етап відбувається успішно, ветеран може інтегрувати новий досвід у своє життя, відновити соціальні зв'язки, знайти нові смисли та ресурси для подолання труднощів.

Власне, модель V. Turner допомагає зрозуміти, що паломництво для ветеранів війни може стати структурованим процесом духовного та психологічного відновлення: від відриву від травматичного минулого – через пошук нових смислів – до повернення у соціум з оновленою ідентичністю та внутрішньою рівновагою. Таким чином, його можна розглядати як процес, наслідки якого тривають і після завершення мандрівки, формуючи довготривалі психологічні та соціальні ефекти.

В Україні релігійний туризм має глибокі історичні корені та активно розвивається у сучасних умовах, а паломництво використовують як інструмент підтримки захисників. Успішним прикладом такої практики є проєкт «Духовна перемога», започаткований у листопаді 2024 році, який передбачає паломництво українських ветеранів війни та військовослужбовців на Святу гору Афон (Греція). Це благодійна ініціатива, організаторами та партнерами якої виступають, зокрема, Благодійний фонд Ореста і Христини Кавецьких «KAVA», Львівська обласна військова адміністрація, Золочівська районна рада, Благодійний фонд Сім'ї Доскіч, Сергій Бадяк, проєкт «Пташки Перемоги», Офіс Воїна та Офіс Шахтаря. Станом на 1 вересня 2025 року відбулось три таких поїздки, участь в яких взяло 23, 25, 27 захисників відповідно [2–4], а на жовтень 2025 запланована четверта паломницька місія. Програма проєкту поєднує духовні практики, психологічний супровід, соціальну взаємодію та фізичне відновлення, створюючи комплексну модель реабілітації. Доречно зазначити, що у складі супроводу першої групи був о. Роман Великий, який має досвід польового духівника військовослужбовців (2015 р., Сектор «А»), один зі співавторів цієї статті. Його безпосередня участь у проєкті дала авторам можливість отримати емпіричні спостереження «зсередини» та глибше проаналізувати потенціал релігійного туризму, зокрема, паломництва, як засобу соціальнопсихологічної реабілітації постраждалих від війни.

Коротко опишемо соціально-психологічний ефект програми. Ця програма передбачає духовний, психологічний та соціальний компоненти, які підсилюють один одного. Участь захисників

у богослужіннях, молитвах за полонених, поранених та загиблих, відвідування святинь, а також духовні бесіди з монахами створюють умови для глибокої рефлексії та переосмислення травматичного досвіду. Для учасників з вираженою релігійною вірою це має суттєві духовнотерапевтичні наслідки, а для осіб з поміркованими релігійними переконаннями – виконує роль символічного та культурного ресурсу, що сприяє емоційному відновленню. Спілкування з духовним наставником та індивідуальні консультації з психологами допомагають виявити духовні і психологічні потреби захисників, а також усвідомити власний стан, сформулювати особисті цілі відновлення та отримати інструменти для подальшої самопідтримки. Важливим елементом програми є можливість безпечного обговорення бойового досвіду у колі людей з подібним життєвим шляхом. Спільні трапези, групові обговорення та побутові взаємодії сприяють формуванню відчуття належності до спільноти. Це особливо важливо для ветеранів, які після повернення з фронту часто стикаються із соціальною ізоляцією.

Можна стверджувати, що паломницькі програми, такі як «Духовна перемога», несуть потенціал для відновлення сенсу життя, внутрішньої опори, переосмислення травматичного досвіду; сприяють зниженню рівня тривожності, формуванню стратегій подальшого відновлення, посттравматичному зростанню, а також створюють умови для зменшення соціальної ізоляції, відновлення довіри, розвитку взаємодопомоги. Водночас для того, щоб цей потенціал був реалізований повною мірою, необхідно забезпечити інституціоналізацію практики релігійного туризму, зокрема шляхом включення паломницьких програм до офіційних заходів соціально-психологічної реабілітації ветеранів на державному та місцевому рівнях. Важливим завданням є налагодження співпраці між ветеранськими організаціями, релігійними громадами, психологами та організаторами поїздок, що дозволить створювати комплексні програми з урахуванням духовних, культурних і терапевтичних аспектів. Такі програми мають бути адаптовані до потреб різних груп учасників, включно з тими, хто не має вираженої релігійної мотивації, але прагне культурно-історичного чи психологічного відновлення. Водночас необхідно забезпечити підготовку фахівців супроводу – капеланів, психологів і волонтерів. Нарешті, важливим компонентом є систематичний моніторинг та оцінка ефективності таких поїздок, що дозволить удосконалювати програми на основі доказових даних і робити їх більш результативними у контексті

соціально-психологічної реабілітації ветеранів війни.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Таким чином, релігійний туризм може розглядатися як ефективний інструмент соціально-психологічної підтримки ветеранів, оскільки він поєднує індивідуальні духовні практики з колективним досвідом, сприяє інтеграції травматичних переживань у життєву історію та формує нові смислові орієнтири. Це дозволяє не лише знизити рівень психологічної напруги, але й забезпечити умови для особистісного зростання та соціальної адаптації у мирному середовищі.

Перспективами подальших досліджень вважаємо вивчення потенціалу духовного туризму (в трактуванні М. S. Abdul Halim та ін.), у ціннісно-смисловому та екзистенційному відновленні постраждалих від війни. Реалізуючись не лише через релігійну, а й нерелігійну туристичну діяльність (напр., культурні практики, взаємодія з природою) [6], духовний туризм створює можливість терапевтичного впливу незалежно від релігійних переконань особи, що дозволить охопити широке коло постраждалих. Також видається необхідним обґрунтування духовно-орієнтованих технологій соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців та ветеранів війни, в яких одним з ключових методів виступатимуть релігійний та/або духовний туризм.

Список літератури:

1. Арістова А. Релігійний і релігієзнавчий туризм в Україні: проблеми розвитку. *Історія релігій в Україні*. 2019. Вип. 29. С. 201–210. DOI: 10.33294/2523-4234-2019-29-1-201-210.
2. Зі Львівщини вирушила третя паломницька місія військових на гору Афон. / *Львівська обласна військова адміністрація*. 16.07.2025. URL: <https://loda.gov.ua/news/142404> (дата звернення: 24.09.2025).
3. Зі Львівщини на Святу гору Афон у Греції вирушили 23 Захисники. / *Львівська обласна військова адміністрація*. 22.11.2024. URL: <https://loda.gov.ua/news/121875> (дата звернення: 24.09.2025).
4. Зі Львівщини на Святу гору Афон у Грецію вирушили ще 25 Захисників. / *Львівська обласна військова адміністрація*. 12.02.2025. URL: <https://loda.gov.ua/news/128644> (дата звернення: 24.09.2025).
5. Титаренко Т. М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації : монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 160 с.
6. Abdul Halim M. S., Tatoglu E., Mohamad Hanefar S. B. A review of spiritual tourism: A conceptual

model for future research. *Tourism and Hospitality Management*. 2021. Vol. 27, No. 1. P. 119–141. DOI: <https://doi.org/10.20867/thm.27.1.8>.

7. Cheer J. M., Belhassen Y., Kujawa J. The search for spirituality in tourism: Toward a conceptual framework for spiritual tourism. *Tourism Management Perspectives*. 2017. Vol. 24. P. 252–256. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2017.07.018>.

8. Drule A. M., Chiş A., Bacila M. F., Ciornea R. A new perspective of non-religious motivations of visitors to sacred sites: evidence from Romania. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2012. Vol. 62. P. 431–435. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.09.070>.

9. Kaell H. Aftermath: Studying Life after Pilgrimage. In *Religious Pilgrimages in the Mediterranean World*. Routledge. 2023, P. 158–172.

10. Olsen D. H., Timothy D. J. (eds.). *Tourism, Religion and Spiritual Journeys*. London : Routledge, 2006. 320 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203001073>.

11. Onishchenko N., Perelygina L., Nazarov O., Karikov S., Riabinina O., Gontarenko L. Psychosocial support in the process of social rehabilitation: prospects for recovery and reintegration. *GeSec: Revista de Gestao e Secretariado*, 2023. Vol 14. Issue 10, p. 17050–17071. DOI: [10.7769/gesec.v14i10.2879](https://doi.org/10.7769/gesec.v14i10.2879).

12. Rosak-Szyrocka J., Żywiołek J., Wolniak R. Main reasons for religious tourism – from a quantitative analysis to a model. *International Journal for Quality Research*. 2023. Vol. 17, No. 1. P. 109–120. DOI: <https://doi.org/10.24874/IJQR17.01-08>.

13. Smith M. K., Diekmann A. Tourism and wellbeing. *Annals of Tourism Research*. 2017. Vol. 66. P. 1–13. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2017.05.006>.

14. Turner V. W. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure* / 7th printing. Ithaca (NY) : Cornell University Press, 1991. 213 p.

References:

1. Aristova, A. (2019). Istoriia religii v Ukraini [Religious and religious studies' tourism in Ukraine: problems of development]. 29, 201–210. 210. DOI: [10.33294/2523-4234-2019-29-1-201-210](https://doi.org/10.33294/2523-4234-2019-29-1-201-210) [in Ukrainian].

2. Lvivska oblasna viiskova administratsiia. (2025, July 16). Zi Lvivshchyny vyrushyla tretia palomnytska misiia viiskovykh na horu Afon [The third pilgrimage mission of the military to Mount Athos departed from Lviv region]. Retrieved September 24, 2025, from: <https://loda.gov.ua/news/142404> [in Ukrainian].

3. Lvivska oblasna viiskova administratsiia. (2024, November 22). Zi Lvivshchyny na Sviatu horu Afon u Hretsiiu vyrushyly 23 Zakhysnyky [23 defenders departed from Lviv region to Mount Athos

in Greece]. Retrieved September 24, 2025, from: <https://loda.gov.ua/news/121875> [in Ukrainian].

4. Lvivska oblasna viiskova administratsiia. (2025, February 12). Zi Lvivshchyny na Sviatu horu Afon u Hretsiiu vyrushyly shche 25 Zakhysnykyv [Another 25 defenders departed from Lviv region to Mount Athos in Greece]. Retrieved September 24, 2025, from: <https://loda.gov.ua/news/128644> [in Ukrainian].

5. Tytarenko, T. M. (2018). *Psykhologichne zdorovia osobystosti: zasoby samodopomohy v umovakh tryvaloi travmatyzatsii* [Psychological health of the individual: Means of self-help under conditions of prolonged traumatization]. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD [in Ukrainian].

6. Abdul Halim, M. S., Tatoglu, E., & Mohamad Hanefar, S. B. (2021). A review of spiritual tourism: A conceptual model for future research. *Tourism and Hospitality Management*, 27(1), 119–141. DOI: <https://doi.org/10.20867/thm.27.1.8>.

7. Cheer, J. M., Belhassen, Y., & Kujawa, J. (2017). The search for spirituality in tourism: Toward a conceptual framework for spiritual tourism. *Tourism Management Perspectives*, 24, 252–256. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2017.07.018>.

8. Drule, A. M., Chiş, A., Bacila, M. F., & Ciornea, R. (2012). A new perspective of non-religious motivations of visitors to sacred sites: Evidence from Romania. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 62, 431–435. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.09.070>.

9. Kaell, H. (2023). Aftermath: Studying life after pilgrimage. In *Religious Pilgrimages in the Mediterranean World* (P. 158–172). Routledge.

10. Olsen, D. H., & Timothy, D. J. (Eds.). (2006). *Tourism, religion and spiritual journeys*. London: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203001073>.

11. Onishchenko, N., Perelygina L., Nazarov O., Karikov S., Riabinina O., & Gontarenko L. (2023). Psychosocial support in the process of social rehabilitation: Prospects for recovery and reintegration. *GeSec: Revista de Gestao e Secretariado*, 14(10), 17050–17071. DOI: [10.7769/gesec.v14i10.2879](https://doi.org/10.7769/gesec.v14i10.2879).

12. Rosak-Szyrocka, J., Żywiołek, J., & Wolniak, R. (2023). Main reasons for religious tourism – From a quantitative analysis to a model. *International Journal for Quality Research*, 17(1), 109–120. DOI: <https://doi.org/10.24874/IJQR17.01-08>.

13. Smith, M. K., & Diekmann, A. (2017). Tourism and wellbeing. *Annals of Tourism Research*, 66, 1–13. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2017.05.006>.

14. Turner, V. W. (1991). *The ritual process: Structure and anti-structure* (7th printing). Ithaca, NY: Cornell University Press.

Р. Г. Великий, В. М. Логвиненко

Оглядова стаття

Стаття надійшла до редакції 25.09.2025

Стаття прийнята 12.10.2025

Статтю опубліковано 26.12.2025

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-2-8>

Т. М. Демиденко

*Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4864-1512> – Демиденко Т. М.
 demydenkota@gmail.com

КВЕСТ ЯК ФОРМА ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЕРЕД МОЛОДІ

У статті досліджено квести як форму інформаційно-просвітницької діяльності у соціальній сфері, що спрямована на залучення молоді до вирішення актуальних соціальних проблем. Квест розглядаємо як різновид волонтерської акції інформаційно-просвітницького характеру, що проводиться за участю волонтерів та має на меті ознайомлення молодіжної аудиторії з певними соціальними проблемами, їх проявами, наслідками та шляхами подолання. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуку ефективних форматів взаємодії з молоддю, оскільки традиційні методи часто не викликають достатнього інтересу. Метою статті є аналіз особливостей створення і проведення волонтерських квестів, визначення ключових етапів їх підготовки і реалізації. У межах дослідження використано методи аналізу, порівняння, узагальнення та систематизації для вивчення структури квестів, критеріїв їх ефективності.

Наукова новизна полягає у розробці структури волонтерського квесту інформаційно-просвітницького спрямування. Проаналізовано переваги квестів як форми волонтерської інформаційно-просвітницької діяльності у соціальній роботі з молоддю. Запропоновано класифікацію завдань для квестів за типом активності учасників (інтелектуальні, практичні, творчі, емоційно-ціннісні), визначено критерії оцінки ефективності таких заходів (інформативність, рівень залученості, результативність, організаційна злагодженість). Особлива увага приділяється методичному супроводу квестів: етапам підготовки, підбору волонтерської команди, розробці сценарію, підготовці методичних матеріалів і налагодженню зворотного зв'язку з учасниками. Проведення квестів за принципом «рівний – рівному» створює можливість для розробників більш глибоко опрацювати інформацію з теми; шукати цікаві завдання для розвитку командної взаємодії учасників, їх креативності; розвинути організаторські здібності, працюючи з волонтерами.

Ключові слова: волонтерська діяльність, інформаційно-просвітницька діяльність, форми інформаційно-просвітницької діяльності, квест.

Т. М. Demydenko

*Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
Cherkasy, Ukraine*

QUEST AS A FORM OF VOLUNTEER INFORMATION AND EDUCATIONAL ACTIVITY AMONG YOUTH

The article examines quests as a form of informational and educational activity in the social sphere, aimed at engaging young people in addressing pressing social issues. A quest is considered as a type of volunteer action of an informational and educational nature, conducted with the participation of volunteers and intended to familiarize a youth audience with certain social problems, their manifestations, consequences, and ways to overcome them. The relevance of the study is determined by the need to find effective formats of interaction

with young people, as traditional methods often fail to generate sufficient interest. The purpose of the article is to analyze the features of creating and conducting volunteer quests, and to determine the key stages of their preparation and implementation. The research employs methods of analysis, comparison, generalization, and systematization to study the structure of quests and the criteria for their effectiveness.

The scientific novelty lies in the development of the structure of an informational and educational volunteer quest. The advantages of quests as a form of volunteer informational and educational activity in social work with young people are analyzed. A classification of tasks for quests is proposed according to the type of participant activity (intellectual, practical, creative, emotional-value), and criteria for evaluating the effectiveness of such events are defined (informativeness, level of engagement, effectiveness, organizational coherence). Particular attention is paid to the methodological support of quests: stages of preparation, selection of a volunteer team, development of a scenario, preparation of methodological materials, and establishing feedback with participants. Conducting quests based on the "peer-to-peer" principle provides developers with opportunities to work more deeply on the topic's information; to find interesting tasks to enhance participants' teamwork and creativity; and to develop organizational skills by working with volunteers.

Key words: volunteer activity, informational and educational activity, forms of informational and educational activity, quest.

Постановка проблеми. Одним з напрямів волонтерської діяльності у соціальній сфері в умовах розбудови громадянського суспільства є інформаційно-просвітницька робота, яка має на меті залучення широких верств населення, особливо молоді, до активної участі у соціально значущих ініціативах. Відомими формами привертання уваги громадян до певних соціальних проблем є поширення через різні канали соціальної реклами (засоби масової інформації, Інтернет, соціальні мережі, зовнішню та внутрішню рекламу та різні носії (буклети, листівки, плакати, білборди, транспорт тощо)), проведення масових заходів: кампаній, акцій, інсталяцій тощо, мінілекцій, відеолекторіїв та ін. Проте традиційні форми просвітницької роботи часто не викликають достатнього інтересу серед молодіжної аудиторії, що зумовлює пошук нових підходів, більш дієвих форматів взаємодії з цією соціальною групою.

Останнім часом доволі популярною формою роботи з молоддю в освіті, дозвіллевій сфері, профорієнтаційній роботі став квест. У зв'язку з цим виникає потреба в науковому аналізі можливостей застосування квесту як форми волонтерської інформаційно-просвітницької діяльності у роботі з дітьми, підлітками та молоддю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади використання квест-технологій у діяльності психологічної служби закладів загальної середньої освіти проаналізовано Є. Артеменко [1], яка розглядає квест як один із методів ігротерапії та пропонує алгоритм створення психологічних квестів для учасників освітнього процесу. Окремі дослідження присвячені проведенню квестів у соціальній сфері, зокрема у формуванні гендерної компетентності майбутніх соціальних педагогів. Н. Байдюк [3]. С. Котловим [5] проаналізовані інтерактивні

форми просвітницько-профілактичної роботи, що застосовуються соціальними педагогами у закладах загальної середньої освіти. Дослідником визначено, що під час перспективного планування заходів фахівці найчастіше вибирають більш традиційні форми просвітницької роботи: бесіди, консультації, відеолекторії, виховні години, обмежене використання інтерактивних форм інформаційно-просвітницької діяльності пов'язують із певними труднощами підготовки і проведення. Дослідження показало, що учні мотивовані на більш активні форми профілактичної роботи, виявляють інтерес до проведення соціальних квестів – 23,3%, флешмобів – 19,2%, тренінгів – 18% [5].

Попри наявність окремих публікацій, у науковій літературі не досить висвітлено питання застосування квесту як форми волонтерської інформаційно-просвітницької діяльності, що й зумовлює актуальність подальших досліджень у цьому напрямі.

Мета статті – проаналізувати особливості використання квесту як форми волонтерської інформаційно-просвітницької діяльності серед молоді.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети використано методи теоретичного дослідження: аналіз, порівняння та узагальнення для визначення основних цілей та етапів інформаційно-просвітницького квесту, систематизація та узагальнення для виокремлення критеріїв їх ефективності.

Виклад основного матеріалу. Інформаційно-просвітницька діяльність у соціальній сфері розглядається науковцями як складник профілактичної роботи, що має на меті ознайомлення широких верств населення з певними соціальними процесами, явищами, характеристикою їх проявів і наслідків, шляхів мінімізації. Серед

форм організації інформаційно-просвітницької діяльності виділяють індивідуальні, групові, масові. Найбільш популярними виявляються масові, які охоплюють великі групи населення: тематичні акції, заходи та інформаційно-просвітницькі кампанії.

О. Безпалько, В. Лютий визначають захід з профілактики як спеціально організовану взаємодію «виконавців профілактичної роботи (фахівців або волонтерів) і представників цільової групи, що спрямована на попередження соціальної проблеми чи подолання окремих її чинників» [2].

Н. Романова, Н. Гусак характеризують акції як окремих вид інформаційно-просвітницької діяльності, який відрізняється від заходів (діяльність для вузького кола людей, клієнтів або фахівців, що має зворотний зв'язок), кампанії (сукупність заходів) [4]: «акції – це спосіб привернути увагу, основна мета акції – привернути увагу до проблеми. Ми не відслідковуємо, чи негативно, чи позитивно до того ставляться, ми проводимо акцію, аби привернути увагу до проблеми, вона не має зворотного зв'язку».

Серед методів проведення інформаційно-просвітницьких акцій можна виділити: бесіди, мінілекції, розповсюдження продукції соціальної реклами, розв'язування кейсів, настільні ігри тощо. Нині цікавою формою проведення інформаційно-просвітницької акції серед молоді є квест. Ми розглядаємо квест у соціальній роботі як різновид волонтерської акції, яка має інформаційно-просвітницький характер та одночасно як ігрову технологію.

У науковій літературі детально аналізується зміст поняття, пропонуються класифікації квестів, визначається їх структура та характеризується зміст етапів [3; 4; 5; 6]. І. Сокол [6], досліджуючи проблему впровадження квестів у освітній процес, визначає їх як технологію, «яка має чітко поставлене дидактичне завдання, ігровий задум, обов'язково має керівника (наставника), чіткі правила та реалізується з метою підвищення знань і вмінь». Н. Романовою, Н. Гусак [4] також запропонована певна структура квесту: 1) вибір теми; 2) розробка сценарію; 3) об'єднання в команди; 4) виконання завдань квесту; 5) нагородження переможців.

Для оцінювання ефективності квестів інформаційно-просвітницького характеру необхідно передбачити аналіз їх структури та змісту завдань.

Так, у сценарії гри-квесту «Волонтерськими шляхами», що був розроблений для волонтерів командою ВГО «Поруч» у межах проєкту

«Школа волонтерів – 2016» [7], виокремлені такі складники, як: мета, кількість тренерів/фасилітаторів (для проведення гри на кожній станції), етапи (підготовчий, основний, підбиття підсумків), визначені ідеї для станцій. Розроблені завдання для станцій мали інформаційно-розважальне спрямування.

Аналіз вебквесту «16 днів проти насильства», розміщеного на сайті «Всеосвіта» [8], показав, що він містить завдання інформаційного характеру на визначення основних понять, пов'язаних з акцією, її символів, пам'ятних дат, пов'язаних з різними напрямками соціальної роботи.

Спираючись на аналіз наукової літератури та авторський досвід проведення волонтерських інформаційно-просвітницьких квестів, виокремимо їх мету та завдання: підвищення рівня поінформованості населення (цільової групи) про соціальну проблему (певне соціальне явище – його суть, форми прояву, наслідки та шляхи виходу); формування громадської думки щодо певної соціальної проблеми (ігнорування, байдуже ставлення, засудження, толерантне ставлення); поширення інформації про потенційні наслідки (загрози), просвітництво з метою формування навичок безпечної поведінки; інформування про діяльність установ соціальної сфери, що надають допомогу. Специфіка квестів як волонтерських акцій полягає у реалізації вищезазначених цілей ігровими методами, квест завжди носить змагальний характер, підтримує мотивацію гравців на високому рівні, що приваблює до участі у них дітей, підлітків, молодь.

Організація волонтерського квесту як форми інформаційно-просвітницької діяльності потребує дотримання низки етапів, які забезпечують його змістову, методичну та організаційну цілісність. Виокремлюємо такі основні етапи:

1. Визначення тематики, мети та завдань квесту. Волонтерські квести інформаційно-просвітницького характеру можуть бути присвячені актуальним соціальним проблемам (запобігання торгівлі людьми, домашньому та гендерно зумовленому насильству, булінгу, тютюнопалінню тощо), а також приурочені до пам'ятних дат соціального спрямування (наприклад, Всесвітній день соціальної роботи, Міжнародний день сім'ї, Міжнародний день людей із синдромом Дауна, Міжнародний день боротьби з насильством щодо жінок, Всесвітній день солідарності з людьми, які живуть з ВІЛ, Міжнародний день волонтера тощо).

2. Основна мета таких квестів полягає в поширенні достовірної інформації про соціальну проблему, поглибленні знань, включно

з практичними аспектами (наприклад, куди звертатися по допомогу, які організації надають підтримку в конкретному регіоні), формуванні ціннісного ставлення до зазначених проблем і мотивації до активних громадянських дій.

3. Визначення цільової аудиторії. Залежно від тематики цільовою аудиторією можуть бути учні, студенти, молодіжні волонтерські групи. Також визначається кількість команд та учасників у кожній команді.

4. Розробка сценарію квесту. На цьому етапі визначається кількість станцій (оптимально – 5–6), їх тематичне наповнення, а також види та складність завдань. Завдання мають відповідати рівню підготовленості учасників і бути різноплановими: пізнавальними, аналітичними, творчими, інтерактивними, розвантажувальними (для зниження емоційної напруги). Важливо враховувати, що квест має пошуковий і змагальний характер – проходження станцій може передбачати збір фрагментів фінального завдання (наприклад, складання логотипу, карти, ключового слова), що посилює командну мотивацію.

5. Розподіл обов'язків волонтерів як тренерів. Складається таблиця з функціями волонтерів на кожній станції (надання інструкцій, оцінювання виконання завдань).

6. Підготовка методичних матеріалів та обладнання. Це можуть бути завдання, пазли, кросворди, вікторини, настільні ігри тощо. Додатково готується рекламна продукція для учасників (буклети, флаєри, інформаційні пам'ятки), що містить фактичну, статистичну чи аналітичну інформацію з теми. Доцільним є попереднє тестування матеріалів на доступність, інформативність і відповідність особливостям цільової аудиторії. Згідно з рекомендаціями Н. Романової та Н. Гусак [4], зміст інформаційного продукту має бути перевірений на легкість сприйняття, відповідність тематиці, логічність структури.

7. Підготовка нагород та заохочень. Розробляється система мотивації учасників і волонтерів: передбачаються призи, сувеніри, дипломи, сертифікати для переможців і подяки для всіх учасників.

8. Проведення інформаційної кампанії з набору волонтерів. Готується оголошення про набір волонтерів, визначаються канали поширення інформації (навчальні заклади, соціальні мережі, молодіжні організації).

9. Інформування цільової аудиторії про захід. Розробляється оголошення про проведення квесту, здійснюється набір учасників до команд.

10. Підготовка волонтерської команди. Включає попередню співбесіду, відбір волонтерів, інструктаж з локацій, ролей, етапів квесту, оцінювання виконання завдань. За можливості проводиться репетиція заходу.

11. Визначення індикаторів оцінки ефективності квесту. Формуються критерії та методи оцінювання, зокрема: змістова насиченість, активність та зацікавленість учасників, організаційна злагодженість, досягнення просвітницьких цілей тощо.

12. Реалізація квесту. Включає вступну частину (вітальне слово), проходження командою всіх станцій згідно з маршрутними листами, виконання фінального завдання, підбиття підсумків, оголошення переможців, вручення нагород.

13. Оцінювання та завершення заходу. Проводиться рефлексивне обговорення з учасниками, командою волонтерів, аналіз сильних і слабких сторін квесту. Важливо також подякувати волонтерам і надати їм подальші можливості залучення до соціальної діяльності.

Таким чином, традиційна структура квесту як ігрової технології у просвітницькій роботі доповнюється організаційно-управлінськими етапами, пов'язаними з підготовкою, мотивацією, координацією та підтримкою волонтерської команди, що забезпечує комплексний підхід до реалізації такого заходу.

У науковій літературі охарактеризовані переваги та недоліки квестів, які варто враховувати організаторам [3; 5].

Досвід організації і проведення квестів серед студентської молоді показав, що як інформаційно-просвітницькі заходи вони можуть стати інструментом формування соціальної відповідальності та громадянської позиції молоді. В учасників квесту формуються навички взаємодії в команді. Йдеться про квести, які організовуються і проводяться для молоді, а також квести, що розробляються і проводяться самими молодими людьми за принципом «рівний-рівному». Останні мають додаткові переваги, які полягають у надбанні організаторами певних навичок: у творчому пошуці та розробці ідей-завдань для станцій, самого сценарію та правил квесту, методичного супроводу заходу (відбір та розробка необхідних матеріалів, оголошень по набору волонтерів та проведення акції), організаторських, комунікативних умінь щодо набору команди волонтерів та співпраці з нею, командами-учасницями. Зокрема, під час розробки завдань для квесту організатори більш глибоко опрацьовують тему, якій присвячена гра, набирають фактичний матеріал і потім «перекладають

його на мову гри – квесту», напрацьовуючи при цьому методичні навички.

Таким чином, організатори волонтерських квестів розвивають навички волонтерського менеджменту, співпрацюючи з волонтерами.

У процесі організації інформаційно-просвітницьких квестів доцільно класифікувати завдання за типом активності учасників. У межах волонтерських квестів соціального спрямування виділяємо чотири основні типи завдань: інтелектуальні, практичні, творчі, на формування емоційно-ціннісного ставлення. Класифікацію завдань подано у таблиці 1.

З огляду на те, що такі ігри можуть бути самостійним заходом або входять до складу іншого заходу, інформаційної кампанії (наприклад, квест проводиться в межах фестивалю, міської акції, літнього табору тощо), то локації для проведення можуть розміщуватись на вулиці або у приміщенні. Для проведення квесту складається карта місцевості та команди отримують маршрутні листи з послідовністю проходження станцій.

У межах дослідження виокремлено такі критерії оцінки ефективності волонтерських інформаційно-просвітницьких квестів, як: інформативність (відповідність тематиці, рівню обізнаності аудиторії, актуальність і достовірність інформації); рівень залученості учасників (активність, емоційна включеність, командна взаємодія); результативність (зміна ставлення до проблеми, формування навичок безпечної поведінки); організаційна злагодженість (тайм-менеджмент, підготовленість волонтерів).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, волонтерський квест можна розглядати як форму проведення акції інформаційно-просвітницького спрямування, що реалізується за участю волонтерів і має на меті ознайомлення цільової аудиторії з актуальними соціальними проблемами, підвищення

її обізнаності щодо соціальних явищ, їхніх проявів, наслідків і можливих шляхів подолання. Аналіз особливостей розробки та проведення квестів як ігрової технології та форми волонтерської діяльності дав змогу виокремити основні етапи їх реалізації. Традиційну структуру квесту доповнено компонентами, що стосуються залучення, відбору, інструктажу/навчання та мотивації волонтерів, які беруть участь у його організації та проведенні. У подальшому перспективним, на наш погляд, є дослідження потенціалу онлайн-квестів у соціальній роботі з молоддю.

Список літератури:

1. Артеменко Є. Використання квест-технології як методу ігротерапії працівниками психологічної служби в закладі освіти. *Арт-терапія в роботі психолога: інноваційні підходи* : збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. м. Кропивницький, 20–27 квітня 2021 року. Кропивницький : КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2021. С. 10–13. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/23138/1/tyutyunnuk_1.pdf.
2. Безпалько О., Лютий В. Теоретико-методичні засади здійснення комплексної соціальної профілактики негативних явищ серед вихованців колоній для неповнолітніх. Активні методи просвітницької діяльності у профілактиці ВІЛ/СНІДу та ризикованої поведінки : посіб. для спец. приймальників-розподільників, притулків для неповнолітніх та виховних колоній / За заг. ред.: Р. Х. Вайноли, Т. Л. Лях. Київ : ТОВ «ДКБ “РОТЕКС”», 2007. С. 13–26.
3. Байдюк Н. Квест як інтерактивний метод формування гендерної компетентності майбутніх соціальних педагогів. *Гендерна парадигма освітнього простору*. 2016. № 3/4. С. 134–141.
4. Романова Н., Гусак Н. Інформаційно-просвітницька робота з протидії торгівлі людьми. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 159 с.
5. Котловий С. Інтерактивні форми просвітницько-профілактичної роботи соціального

Таблиця 1

Типологія завдань для інформаційно-просвітницьких квестів соціального спрямування

Тип завдання	Характеристика змісту завдання	Приклади завдань
інтелектуальні	ознайомлення або актуалізація знань, аналітична діяльність, розвиток критичного мислення	тематичні вікторини, кросворди, анаграми, ребуси, тести, завдання «факт/міф», розпізнавання стереотипів
практичні	застосування знань у змодельованих ситуаціях, вироблення алгоритмів поведінки	визначення дій у разі насильства, створення карти установ соціальної сфери
творчі	розвиток креативності, уяви, нестандартного мислення	створення слогану для соціальної реклами, розробка соціальної реклами, колажі на соціальну тематику, інсценізація ситуації
емоційно-ціннісні	формування особистісного ставлення до проблеми, розвиток емпатії, моральних орієнтирів	написання листа підтримки, плакат на тему толерантності, рівності, прийняття

педагога в школі. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2019. Вип. 3. С. 91–96.

6. Сокол І. М. Квест: метод чи технологія? *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2014. 2 (114). С. 28–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/komp_2014_2_8.

7. Школа волонтерів : навчальний посібник. / За загальною редакцією Г. С. Скитьової. Київ. 2016. 166 с. URL: <https://caritas-spes.org/uploads/admin/files/doc6.pdf> (дата звернення: 08.08.2025).

8. Шолом Ю. В. Вебквест: 16 днів проти насильства. URL: <https://vseosvita.ua/webquest/16-dniv-proty-nasyistva-11571.html> (дата звернення: 08.08.2025).

References:

1. Artemenko, Ye. (2021). Vykorystannia kvest-tekhnologii yak metodu ihoterapii pratsivnykamy psykholohichnoi sluzhby v zakladi osvity [The Use of Quest Technology as a Method of Play Therapy by Psychological Service Workers in Educational Institutions]. *Art-terapiia v roboti psykholoha: innovatsiini pidkhody: Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical internet conf. Kropyvnytskyi, April 20–27, 2021. Kropyvnytskyi: KOIPPO imeni V. Sukhomlynskoho*, P. 10–13. Retrieved from: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/23138/1/tyutyunnuk_1.pdf [in Ukrainian].

2. Bezpalko, O., & Liutyi, V. (2007). Teoretyko-metodychni zasady zdiisnennia kompleksnoi sotsialnoi profilaktyky nehatyvnykh yavysh sered vykhovantsiv kolonii dlia nepovnolitnikh [Theoretical and Methodological Foundations for Comprehensive Social Prevention of Negative Phenomena among Juvenile Colony Inmates]. In R. Kh. Vainola & T. L. Liakh (Eds.).

Aktyvni metody prosvitnytskoi diialnosti u profilaktytsi VIL/SNIDu ta ryzykovanoi povedinky (P. 13–26). Kyiv: DKP “ROTEKS” [in Ukrainian].

3. Baidiuk, N. (2016). Kvest yak interaktyvnyi metod formuvannia hendernoï kompetentnosti maibutnikh sotsialnykh pedahohiv [Quest as an Interactive Method for Developing Gender Competence of Future Social Educators]. *Henderna paradyhma osvithnoho prostoru – Gender Paradigm in the Frame of Educational Area*. (3/4), 134–141 [in Ukrainian].

4. Romanova, N., & Husak, N. (2011). *Informatsiino-prosvitnytska robota z protydii torgivli liudmy* [Information and Educational Work to Combat Human Trafficking]. Kyiv: Vydavnychiy dim “Kyievo-Mohylianska akademiia” [in Ukrainian].

5. Kotlovyi, S. (2019). Interaktyvni formy prosvitnytsko-profilaktychnoi roboty sotsialnoho pedahoha v shkoli [Interactive Forms of Educational and Preventive Work of Child and Youth Counselor at School]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Collection of Scientific Papers of Uman State Pedagogical University*, (3), 91–96 [in Ukrainian].

6. Sokol, I. M. (2014). Kvest: metod chy tekhnolohiia? [Quest: Method or Technology?]. *Kompiuter u shkoli ta sim'i*, 2(114), 28–32. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/komp_2014_2_8 [in Ukrainian].

7. Shkola volonteriv [Volunteer School]. (2016). / Skytova H. S. (Ed.). (n.d.). Kyiv. 166 с. Retrieved from: <https://caritas-spes.org/uploads/admin/files/doc6.pdf> [in Ukrainian].

8. Sholom, Yu. V. (n.d.). *Veбkvest: 16 dniv proty nasyistva* [WebQuest: 16 Days Against Violence]. Retrieved from: <https://vseosvita.ua/webquest/16-dniv-proty-nasyistva-11571.html> [in Ukrainian].

Т. М. Демиденко

Оглядова стаття

Стаття надійшла до редакції 15.09.2025

Стаття прийнята 03.10.2025

Статтю опубліковано 26.12.2025

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-2-9>

О. В. Жарун, С. Ю. Соколюк, І. І. Чернега
Уманський національний університет,
м. Умань, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2114-6960> – Жарун О. В.
<https://orcid.org/0000-0003-0362-7493> – Соколюк С. Ю.
<https://orcid.org/0000-0001-5573-8617> – Чернега І. І.
 zharun.l@ukr.net

ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються сучасні тенденції, проблеми та перспективи працевлаштування осіб з інвалідністю в Україні в умовах соціально-економічної нестабільності. Проаналізовано динаміку зайнятості людей із обмеженими можливостями у 2020–2025 роках, визначено основні бар'єри доступу до ринку праці та напрями удосконалення державної політики у сфері соціальної інтеграції. Наведено цифрові показники, що відображають зміни у структурі зайнятості, кількість створених адаптованих робочих місць, обсяги державних компенсацій і статистику працевлаштування. Особливу увагу приділено питанням розвитку інклюзивної економіки, цифровізації та дистанційної зайнятості. Запропоновано шляхи посилення співпраці держави, бізнесу й громадських організацій з метою розширення можливостей самореалізації осіб з інвалідністю.

На основі статистичних даних доведено, що структура попиту та пропозиції на робочу силу є диспропорційною: кількість безробітних і шукачів роботи перевищує обсяг доступних вакансій. Визначено, що збільшення кількості осіб з інвалідністю зумовлене наслідками війни, що створює як нові виклики, так і можливості для формування інклюзивного ринку праці. З'ясовано, що державна політика, що спрямована на підтримку осіб з інвалідністю, поступово підвищує рівень їхньої зайнятості, проте потребує розширення механізмів стимулювання роботодавців, розвитку дистанційних форм праці та професійної реабілітації. Запропоновано перспективні напрями вдосконалення працевлаштування осіб з інвалідністю: законодавче забезпечення, цифровізацію, підвищення кваліфікації, сприяння підприємництву та підвищення соціальної відповідальності бізнесу.

Ключові слова: інвалідність, працевлаштування, ринок праці, соціальна інтеграція, інклюзивна економіка, державна політика.

O. V. Zharun, S. Yu. Sokoliuk, I. I. Cherneha
Uman National University, Uman, Ukraine

TRENDS AND DIRECTIONS IN THE DEVELOPMENT OF EMPLOYMENT FOR PEOPLE WITH DISABILITIES IN UKRAINE

The article provides a comprehensive analysis of the trends and directions in the development of employment for persons with disabilities in Ukraine amid socio-economic instability and the consequences of the war. The study focuses on the dynamics of employment for 2020–2025, exploring the structure of the labor market, the main barriers to access, and the effectiveness of public policies that promote inclusion. Based on statistical data and analytical reports, it is shown that while the number of employed persons with disabilities has been gradually increasing, their share in total employment remains considerably lower than the European average. This demonstrates the need for a systemic approach to employment policy that ensures equal opportunities and promotes the participation of all citizens in the country's economic life.

The authors reveal that the growing number of people with disabilities – particularly those injured during the war – has intensified the urgency of revising the state's employment strategies. Many of these individuals have high qualifications and valuable professional experience, which makes their integration into the labor market both realistic and necessary. However, the process is hindered by insufficient adaptation of workplaces, the limited reach of training and rehabilitation programs, and the lack of awareness among employers about the benefits of inclusive employment. The research underscores that overcoming these challenges requires not only legislative adjustments but also a change in societal attitudes toward disability and work.

A special focus is placed on the role of digitalization and remote employment, which are becoming key tools for expanding access to the labor market. The development of digital platforms for job search, online professional training, and e-services for persons with disabilities opens new prospects for economic participation. The authors argue that the combination of digital inclusion with state-supported professional rehabilitation will increase competitiveness and promote sustainable employment.

In addition, the study highlights the potential of inclusive entrepreneurship as a driver of economic and social development. The expansion of social enterprises, provision of microcredits and grants for persons with disabilities, and state incentives for businesses that employ them can create thousands of new workplaces. Corporate social responsibility and cooperation between government, business, and NGOs are emphasized as critical components for building a sustainable and inclusive labor market.

The article concludes that the successful implementation of these measures could increase the official employment rate of persons with disabilities in Ukraine to 35–40% by 2030. Achieving this goal requires coordinated efforts, long-term state support, and the active participation of civil society. The transition toward an inclusive economy will not only enhance social justice but also strengthen the human capital and competitiveness of the Ukrainian state.

Key words: disability, employment, inclusion, labor market, social integration, state policy, digital transformation, inclusive economy.

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими та практичними завданнями. Ринок праці України зазнав суттєвих змін унаслідок війни, економічної нестабільності та міграційних процесів. Одним із найбільш уразливих сегментів залишаються люди з інвалідністю, для яких забезпечення рівних можливостей зайнятості є складним завданням. Зростання кількості осіб із порушеннями здоров'я, спричинене воєнними діями, посилює необхідність державного регулювання та створення сприятливих умов для їх інтеграції в економічне життя. Незважаючи на наявність законодавчих гарантій, значна частина таких громадян стикається з бар'єрами на ринку праці – від відсутності адаптованих робочих місць до упередженого ставлення роботодавців. Тому дослідження перспектив працевлаштування осіб з інвалідністю є важливим не лише у соціальному, а й у стратегічному вимірі розвитку людського капіталу держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми соціальної інтеграції та професійної адаптації осіб з інвалідністю досліджуються багатьма українськими та зарубіжними вченими [1; 2; 4; 9]. У роботах акцентується увага на необхідності забезпечення рівних можливостей і створення системи підтримки працевлаштування, яка базується на принципах недискримінації та соціального партнерства. Значну роль у формуванні державної політики відіграють положення Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю [8], яка передбачає обов'язок

держав-учасниць сприяти доступу до праці на рівних засадах з іншими громадянами. Україна ратифікувала цей документ у 2009 році, однак практична реалізація його положень залишається частково проблематичною. У законодавчому полі питання регулюються Законом України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», Кодексом законів про працю, а також нещодавніми змінами, внесеними законом № 4219-IX від січня 2025 року [14]. Цей закон посилює відповідальність роботодавців за невиконання квот на працевлаштування осіб з інвалідністю та запроваджує принцип «розумного пристосування» робочих місць.

Окрему увагу науковці приділяють проблемам професійної реабілітації, підготовки кадрів і розвитку інклюзивного підприємництва [10; 12]. Зокрема, у працях сучасних економістів наголошується, що залучення осіб з інвалідністю до бізнес-середовища є одним із найефективніших механізмів їх соціальної адаптації. Проведений аналіз джерел свідчить, що більшість науковців розглядають працевлаштування осіб з інвалідністю у контексті соціальної політики держави, однак не досить уваги приділяють використанню цифрових технологій, дистанційної роботи та підприємницьких ініціатив, які стають дедалі актуальнішими у сучасних умовах [11; 13]. Значно активізувався науковий пошук за зазначеною тематикою з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну. Роботи щодо зміни ринку праці, його особливостей та пра-

цевлаштування осіб з інвалідністю в цей період були зроблені такими науковцями, як Р. Атаманюк, А. Базиленко, Г. Давиденко, Т. Демкович, Г. Ломакін, І. Таланчук, та іншими.

Питання зайнятості людей з інвалідністю, особливо ветеранів війни, широко висвітлюються сучасними засобами масової інформації, органами публічної влади. Проте єдиного розуміння і підходів у оцінці, як буде змінюватися ринок праці в Україні і як при цьому будуть працевлаштовуватися люди з особливими потребами, не існує. Забезпечення гідних умов праці для осіб з інвалідністю є одним із ключових пріоритетів соціальної політики України та невід’ємною складовою частиною побудови інклюзивного суспільства. В умовах воєнного стану ця проблема набула особливої актуальності, адже кількість людей, які отримали інвалідність унаслідок бойових дій, зростає щороку. За даними Міністерства охорони здоров’я та Пенсійного фонду України, станом на початок 2025 року в країні налічується понад 2,8 млн осіб з інвалідністю, що становить близько 7,2% усього населення [10; 11].

Розвиток інклюзивного ринку праці – це не лише питання соціальної справедливості, а й економічна необхідність. В умовах дефіциту кадрів, спричиненого міграційними процесами та зниженням рівня економічної активності, залучення осіб з інвалідністю до праці стає важливим чинником підвищення конкурентоспроможності держави. Водночас наявні суттєві бар’єри: низький рівень пристосованості робочих місць, обмежений доступ до освіти й професійної підготовки, дискримінаційні стереотипи та недостатня поінформованість роботодавців [3; 5].

Метою статті є узагальнення тенденцій працевлаштування осіб з інвалідністю в Україні, аналіз цифрових показників динаміки зайнятості у 2020–2025 роках, а також розроблення практичних напрямів підвищення ефективності державної політики в цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Згідно з даними Державної служби зайнятості [6], у 2020 році в Україні налічувалося близько 1,2 млн офіційно зареєстрованих безробітних, тоді як у 2024 році – лише 94,2 тис. осіб. Формально це свідчить про зменшення безробіття, проте зниження зумовлене скороченням кількості економічно активного населення через міграцію, втрату робочих місць і релокацію бізнесу.

Рівень економічної активності у віковій групі 15–70 років у 2024 році знизився на 25% порівняно з 2021 роком [11]. При цьому кількість вакансій за цей період скоротилася більш ніж удвічі – з 829 тис. у 2020 році до 329 тис. у 2024-му. Упродовж 2020–2025 років спостерігається помітне зростання кількості працевлаштованих осіб з інвалідністю. Так, у 2020 році було офіційно працевлаштовано 355 тис. осіб, тоді як у 2024 році цей показник зріс до 403,5 тис. (+13,6%) [12]. Близько 32% осіб з інвалідністю мають вищу освіту, ще 45% – професійно-технічну. Найбільш поширеними сферами зайнятості є промисловість, освіта, державне управління, торгівля та ІТ. Позитивною тенденцією є поступове зростання кількості осіб, які працюють дистанційно або на фриланс-платформах, частка яких у 2025 році досягла 10% серед усіх зайнятих осіб з інвалідністю.

Як видно з таблиці, динаміка працевлаштування є позитивною, але темпи зростання залишаються помірними. Рівень зайнятості осіб з інвалідністю у 2025 році прогнозується на рівні 21%, що все ще нижче середньоєвропейських показників (35–40%).

Важливу роль у стимулюванні роботодавців відіграють програми державних компенсацій. Так, у 2024 році підприємствам було виплачено 1 874 компенсації за облаштування робочих місць для осіб з інвалідністю [6]. Загальний обсяг фінансування таких заходів становив понад 120 млн грн, що на 28% більше, ніж у 2022 році.

Таблиця 1

Динаміка працевлаштування осіб з інвалідністю в Україні

Рік	Кількість працевлаштованих, тис. осіб	Темп зростання, %	Частка у загальній зайнятості, %
2020	355,0	–	17,2
2021	362,4	2,1	17,8
2022	371,6	2,5	18,5
2023	390,2	5,0	19,6
2024	403,5	3,4	20,3
2025*	415,0	2,8	21,0

*Прогнозні дані Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю [13]

Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю у 2024 році профінансував професійне навчання 18 тис. осіб, тоді як у 2020 році таких було лише 9,4 тис. [6]. Зростання у два рази демонструє активізацію програм професійної реабілітації.

Позитивним є те, що кількість створених адаптованих робочих місць зросла майже вдвічі. Водночас ці показники залишаються недостатніми для повного забезпечення зайнятості осіб з інвалідністю, адже їх загальна чисельність перевищує 2,8 млн осіб.

Результати дослідження свідчать, що процес інтеграції осіб з інвалідністю у сферу праці в Україні має поступальний характер, однак темпи позитивних змін залишаються недостатніми. Незважаючи на поліпшення нормативно-правового забезпечення, рівень фактичної зайнятості цієї категорії громадян усе ще нижчий від середніх показників країн ЄС.

Серед головних перешкод слід виділити:

1. Недостатню кількість адаптованих робочих місць, особливо у сільській місцевості.
2. Обмежену доступність професійної освіти та перепідготовки.
3. Низьку мотивацію роботодавців через відсутність дієвих податкових стимулів.
4. Недостатню інформованість бізнесу щодо переваг інклюзивного працевлаштування.

У розвинених країнах ЄС держава відшкодовує роботодавцям до 50% витрат на адаптацію робочого місця. В Україні ж, навіть попри існування програм компенсацій, цей механізм охоплює лише близько 0,5% підприємств, що приймають на роботу людей з інвалідністю.

Додатковим викликом є зростання кількості осіб, які отримали інвалідність унаслідок війни. За оцінками Мінсоцполітики, до 2026 року таких громадян може бути понад 300 тис., що потребує перегляду стратегій професійної реабілітації та розширення дистанційних форм зайнятості.

З метою подальшого підвищення рівня працевлаштування осіб з інвалідністю доцільно реалізувати такі стратегічні напрями:

1. Удосконалення законодавства – запровадження системи податкових знижок для підприємств, які працевлаштовують осіб з інвалідністю понад встановлену квоту; перегляд механізмів квотування з урахуванням галузевої специфіки.
2. Професійна реабілітація – розширення мережі навчально-реабілітаційних центрів, створення дистанційних курсів для осіб із обмеженою мобільністю, впровадження державного ваучера на здобуття нової професії.
3. Розвиток інклюзивного підприємництва – державна підтримка соціальних підприємств, що створюють робочі місця для осіб з інвалідністю; надання мікрокредитів і грантів у розмірі до 250 тис. грн для започаткування власної справи.
4. Цифровізація праці – розвиток онлайн-платформ з підбору роботи для осіб з інвалідністю, адаптація сайтів пошуку вакансій до потреб користувачів із порушеннями зору та слуху, запровадження електронного кабінету для реєстрації таких громадян.
5. Соціальна відповідальність бізнесу – формування корпоративної культури інклюзії, відзначення компаній, які активно інтегрують осіб з інвалідністю (через конкурси, гранти, пільги).

Таблиця 2

Основні напрями державної підтримки осіб з інвалідністю

Показник	2020	2022	2024	Відхилення 2024 р. до 2020 р., %
Кількість компенсацій роботодавцям	840	1 120	1 874	123,1
Обсяг фінансування, млн грн	67,0	94,0	120,0	79,1
Осіб, охоплених навчанням, тис.	9,4	14,0	18,0	91,5
Нові робочі місця, од.	1 050	1 430	1 980	88,6

Таблиця 3

Очікувані результати реалізації основних напрямів державної політики до 2030 року

Напрямок	Очікуваний результат	Прогнозований показник
Законодавча підтримка	Зростання рівня офіційної зайнятості	35–40%
Професійна освіта та реабілітація	Підвищення кваліфікації 25 тис. осіб щороку	+50% до 2025 р.
Соціальне підприємництво	Створення нових робочих місць	2 000–2 500 місць
Дистанційна зайнятість	Розширення онлайн-зайнятості	20% усіх працевлаштованих
Соціальна відповідальність бізнесу	Підвищення рівня інклюзивності підприємств	+30% до 2030 р.

Реалізація цих напрямів сприятиме формуванню сучасної інклюзивної економіки, де особи з інвалідністю виступатимуть не лише як соціально захищена група, а як активні учасники економічного життя держави.

Висновки. Стан ринку праці України характеризується істотними диспропорціями, зокрема у можливостях зайнятості людей з інвалідністю. Попри воєнні виклики, у 2020–2025 роках зафіксовано позитивну динаміку працевлаштування (+13,6%), що свідчить про ефективність окремих державних програм. Підвищення рівня інклюзивності можливе за умови комплексного поєднання державних, громадських і бізнес-ініціатив. Розвиток дистанційної праці, цифровізація послуг і стимулювання соціального підприємництва є найперспективнішими напрямками для підвищення конкурентоспроможності осіб з інвалідністю. До 2030 року рівень офіційної зайнятості осіб з інвалідністю в Україні може зрости до 35–40%, якщо держава забезпечить стабільну підтримку та розширення програм реабілітації.

Список літератури:

1. Атаманюк Р. Ф. Ринок праці України: проблеми та можливості їх вирішення. *Актуальні проблеми економіки*. 2024. № 1 (271). С. 55–65.
2. Богданов С., Мойса Б. Пропозиції до політики щодо працевлаштування осіб з інвалідністю. *Policy Paper*, 2017. С. 40.
3. Брошкова С. Л. Працевлаштування людей з інвалідністю : український досвід. *76-а звітна наукова конференція професорсько-викладацького складу і наукових працівників* : матеріали 76-ої щоріч. наук. конф. проф.-викл. складу і наук. працівників, 20 груд. 2020 р. / за ред. О. А. Іванової. Одеса : С. Л. Назарчук, 2020. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/handle/123456789/35071>.
4. Дарієвська С., Марценюк Т. Досвід працевлаштування людей з інвалідністю в Україні (на прикладі ветеранів антитерористичної операції). *Наукові праці НаУКМА. Соціологія*, 2020. С. 37.
5. Демкович Т. Механізм мінімізації тіньової зайнятості в Україні : дис. ... доктора філософії : 051. Львів. Львівський національний університет ім. І. Франка. Львів, 2025. 337 с.
6. Державна служба зайнятості України. Аналітична та статистична інформація. URL: <https://old.dcz.gov.ua/analitics/69>.
7. Дефіцит кадрів відчувається у всіх сферах: що відбувається на ринку праці України. *УНІАН*. 29.01.25. URL: https://www.unian.ua/economics/other/shcho-z-rinkom-praci-v-ukrajini-yak-viynavplinula-na-rinok-praci-12899355.html#goog_rewarded.
8. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю. Дата оновлення: 19.06.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text.

9. Ломакін Г. Система соціально-психологічного супроводу людей, що зазнали наслідків травм війни. *PMGP*. 30.06.2024. URL: <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/508>.

10. Мірошніченко О. Інклюзивне працевлаштування. Стрибок через 70 років. *Економічна правда*. 24.06.2024. URL: [epravda.com.ua](https://pravda.com.ua).

11. Основні характеристики ринку праці України у першому півріччі 2024 року. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/osnovni-kharakterystyky-rynku-pratsi-ukrayiny-u-pershomu>.

12. Працевлаштування людей з інвалідністю: кращі практики : методичний посібник / Базиленко А., та ін. Київ : Університет «Україна», 2022. 198 с.

13. Працевлаштування людей з інвалідністю: Що потребує уваги? Український кризовий медіацентр. 20.02.2025. URL: <https://uacrisis.org/uk/pratsevashtuvannya-lyudej-z-invalidnistyu-shho-potrebuye-uvagy>.

14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права осіб з інвалідністю на працю : Закон України № 4219-IX від 15 січня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4219-IX#Text>.

References:

1. Atamaniuk, R. F. (2024). Rynok pratsi Ukrainy: problemy ta mozhlyvosti yikh vyryshennia [Labor Market of Ukraine: Problems and Opportunities for Their Solution]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 1(271), 55–65 [in Ukrainian].
2. Bohdanov, S., & Moisa, B. (2017). Propozytsii do polityky shchodo pratsevashtuvannya osib z invalidnistiu [Policy Proposals on Employment of Persons with Disabilities]. *Policy Paper*, 40 [in Ukrainian].
3. Broshkova, S. L. (2020). Pratsevashtuvannya liudei z invalidnistiu: ukrainskyi dosvid [Employment of People with Disabilities: Ukrainian Experience]. In *76-a zvitna naukova konferentsiia profesorsko-vykladatskoho skladu i naukovykh pratsivnykiv*. Odessa: S. L. Nazarchuk. Retrieved from: <https://dspace.onu.edu.ua/handle/123456789/35071> [in Ukrainian].
4. Dariievska, S., & Martseniuk, T. (2020). Dosvid pratsevashtuvannya liudei z invalidnistiu v Ukraini (na prykladi veteraniv antyterorystychnoi operatsii) [Employment Experience of People with Disabilities in Ukraine (Based on ATO Veterans)]. *Naukovi pratsi NaUKMA. Sotsiologiya*, 37 [in Ukrainian].
5. Demkovich, T. (2025). Mekhanizm minimizatsii tinovoi zainiatosti v Ukraini [Mechanism for Minimizing Shadow Employment in Ukraine] (PhD dissertation). Lvivskyi natsionalnyi universytet im. I. Franka [in Ukrainian].
6. Derzhavna sluzhba zainiatosti Ukrainy. (n.d.). Analitichna ta statystychna informatsiia [Analytical

and Statistical Information]. Retrieved from: <https://old.dcz.gov.ua/analitics/69> [in Ukrainian].

7. Defitsyt kadriv vidchuvaietsia u vsikh sferakh: shcho vidbuvaietsia na rynku pratsi Ukrainy [Labor Shortage Is Felt in All Sectors: What Is Happening in the Ukrainian Labor Market]. (2025, January 29). *UNIAN*. Retrieved from: https://www.unian.ua/economics/other/shcho-z-rinkom-praci-v-ukrajini-yak-viyna-vplinula-na-rinok-praci-12899355.html#goog_rewarded [in Ukrainian].

8. Konventsia OON pro prava osib z invalidnistiu [UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities]. (2023). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text [in Ukrainian].

9. Lomakin, H. (2024). Systema sotsialno-psychologichnoho suprovodu liudei, shcho zaznaly naslidkiv travm viiny [System of Social and Psychological Support for People Affected by War Trauma]. *PMGP*. Retrieved from: <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/508> [in Ukrainian].

10. Miroshnychenko, O. (2024). Inkluzyvne pratsevlashtuvannia. Strybok cherez 70 rokiv [Inclusive Employment: A 70-Year Leap]. *Ekonomichna pravda*. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/> [in Ukrainian].

11. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. (2024). Osnovni kharakterystyky rynku pratsi Ukrainy u pershomu pivrichchi 2024 roku [Main Characteristics of the Labor Market of Ukraine in the First Half of 2024]. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/osnovni-kharakterystyky-rynku-pratsi-ukrayiny-u-pershomu> [in Ukrainian].

12. Bazylenko, A., et al. (2022). Pratsevlashtuvannia liudei z invalidnistiu: krashchi praktyky [Employment of Persons with Disabilities: Best Practices]. Kyiv: Universytet "Ukraina" [in Ukrainian].

13. Pratsevlashtuvannia liudei z invalidnistiu: Shcho potrebuie uvahy? [Employment of People with Disabilities: What Needs Attention?]. (2025, February 20). *Ukrainskyi kryzovyi mediatsentr*. Retrieved from: <https://uacrisis.org/uk/pratsevlashtuvannya-lyudej-z-invalidnistyu-shho-potrebuye-uvagy> [in Ukrainian].

14. Zakon Ukrainy № 4219-IX vid 15 sichnia 2025 r. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia prava osib z invalidnistiu na pratsiu [Law of Ukraine On Amendments to Certain Legislative Acts Regarding the Right of Persons with Disabilities to Work]. (2025). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4219-IX#Text> [in Ukrainian].

О. В. Жарун, С. Ю. Соколюк, І. І. Чернега

Оглядова стаття

Стаття надійшла до редакції 22.09.2025

Стаття прийнята 09.10.2025

Статтю опубліковано 26.12.2025

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-2-10>

О. Г. Коломієць¹, С. Г. Озіран²

¹Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна

²Черкаський державний фаховий бізнес-коледж,
м. Черкаси, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1343-4268> – Коломієць О. Г.

<https://orcid.org/0009-0008-6528-0492> – Озіран С. Г.

kolomiietsolena@gmail.com

СОЦІАЛЬНА ДІАГНОСТИКА У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ З ВРАЗЛИВИМИ КАТЕГОРІЯМИ СТУДЕНТІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

В умовах триваючої війни, зростання безпекових та соціальних ризиків, психоемоційної нестабільності студентської молоді актуальність застосування діагностичних методик як інструменту своєчасного виявлення потреб та проблем є необхідною умовою стабілізації їхньої життєдіяльності. У статті вперше соціальна діагностика розглядається у площині роботи з вразливими категоріями студентів фахової передвищої освіти в умовах війни, що зумовлює специфічні соціально-психосоціальні виклики. У дослідженні розкрито специфіку закладів фахової передвищої освіти та особливості навчання, які впливають на адаптацію студентів та на їх інтеграцію в освітнє середовище. Визначено, що в умовах повномасштабного вторгнення всі категорії студентської молоді, не залежно від типу освітнього закладу, зазнають негативного впливу війни, проте вразливі соціальні групи стикаються з подвійним навантаженням, що підвищує рівень їхньої вразливості.

Акцентовано увагу на міждисциплінарному підході – поєднанні діагностичних методів із різних галузей (психологія, соціологія, педагогіка), що забезпечує комплексний та багатовимірний аналіз потреб та проблем студентської молоді. Такий підхід створює умови для своєчасного реагування, розроблення ефективних стратегій підтримки та впровадження індивідуальних програм супроводу студентів із підвищеним рівнем вразливості.

У статті зроблено фокус на діагностиці ментального здоров'я – обґрунтовано його значущість як ключового критерію адаптації, стресостійкості та здатності студентів долати життєві труднощі в умовах підвищених соціальних ризиків та воєнних викликів. Запропоновано використання комплексу діагностичних методик (життєстійкість, оптимізм, рівень тривожності, ресурсність особистості, вплив травматичних подій, стратегії подолання стресу), що дозволяє розробляти індивідуалізовані програми супроводу. У статті наголошено на необхідності створення системи підтримки студентів із підвищеним рівнем вразливості для збереження освітньої мотивації, успішності та інтеграції в освітнє середовище.

Ключові слова: студенти, фахова передвища освіта, соціальна діагностика, ментальне здоров'я.

О. Н. Kolomiets¹, S. H. Oziran²

¹Bohdan Khmelnytskyi National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine

²Cherkasy State Business College, Cherkasy, Ukraine

SOCIAL DIAGNOSTICS IN SOCIAL WORK WITH VULNERABLE GROUPS OF STUDENTS IN PROFESSIONAL PRE-HIGHER EDUCATION

In the context of the ongoing war, increasing security and social risks, as well as the psycho-emotional instability of the student population, the application of diagnostic methodologies as a tool for the timely

identification of needs and problems is a necessary condition for stabilizing their life activities. For the first time the article examines social diagnostics within the framework of working with vulnerable categories of students in professional pre-higher education under wartime conditions, which generates specific socio-psychosocial challenges. The study reveals the specificity of professional pre-higher education institutions and the particularities of the learning process that affect students' adaptation and integration into the educational environment. It is established that under conditions of full – scale invasion, all categories of students, regardless of the type of educational institution, are negatively affected by the war; however, vulnerable social groups face a dual burden, which significantly increases their level of vulnerability.

Emphasis is placed on the interdisciplinary approach – namely, the integration of diagnostic methods from various fields (psychology, sociology, pedagogy) – which ensures a comprehensive and multidimensional analysis of the needs and challenges of the student population. Such an approach creates the conditions for timely responses, the development of effective support strategies, and the implementation of individualized support programs for students with an elevated level of vulnerability.

The article focuses on the diagnostics of mental health, substantiating its significance as a key criterion for students' adaptation, resilience, and capacity to overcome life challenges under conditions of heightened social risks and wartime challenges. The use of a set of diagnostic methodologies (resilience, optimism, anxiety level, personal resourcefulness, impact of traumatic events, and stress-coping strategies) is proposed, which enables the development of individualized support programs. The article emphasizes the necessity of establishing a system of support for students with an increased level of vulnerability in order to preserve educational motivation, academic performance, and integration into the educational environment.

Key words: students, professional pre-higher education, social diagnostics, mental health.

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими та практичними завданнями. Соціальна діагностика є ключовим елементом професійної діяльності фахівців соціальної сфери. Надання ефективної підтримки різним категоріям клієнтів залежить від комплексного вивчення їхніх соціально-психологічних, економічних та інших потреб. Сучасні соціально-економічні умови, що зумовлені наслідками збройного конфлікту, економічною нестабільністю, зростанням рівня психологічної напруженості, істотно впливають на студентську молодь, яка перебуває у періоді активного особистісного та професійного становлення. Це проявляється у зниженні навчальної мотивації, порушенні ментального здоров'я, погіршенні соціальної адаптації, зростанні потреби у підтримці з боку освітніх та соціальних інституцій.

Отже, впровадження якісної соціальної діагностики у практику соціальної роботи зі студентами фахової передвищої освіти є необхідною передумовою для своєчасного виявлення проблем, прогнозування ризиків та розроблення індивідуалізованих програм підтримки. Це дозволяє не лише забезпечити гармонійний розвиток особистості, але й підвищити ефективність освітнього процесу та сформувати стабільне студентське середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна частина зарубіжних наукових досліджень присвячена аналізу потреб іноземних студентів як вразливої групи, що перебуває в процесі інтеграції в нове культурне середовище. Так, вразливість іноземних студентів досліджено Н. Forbes-Mewett [13], J. Khanal, U. Gaulee [8] та ін.

В українському науковому дискурсі актуалізується питання підтримки вразливих груп населення, зокрема в умовах зростання соціальних ризиків та викликів, пов'язаних із воєнними діями та міграційними процесами. У дослідженні Т. Спіріної, М. Лехолетової та Т. Лях [11] проаналізовано роль міжнародних, громадських організацій і державних інституцій у реалізації програм підтримки вразливих груп населення України в умовах повномасштабної війни. Акцентовано увагу, що ефективність допомоги залежить від їхньої співпраці та належної координації дій між відповідними суб'єктами. Поняття «вразливість» та чинники соціальної вразливості населення проаналізовано О. Караман, Я. Юрків [4], правові дефініції поняття «вразливі групи населення» в міжнародному та національному праві висвітлено В. Кондур [5]. Пошук кращих шляхів та можливостей повоєнного реформування системи соціальної підтримки вразливих верств населення представлено Л. Черенко [14].

Останніми роками значна увага у наукових дослідженнях приділяється проблематиці застосування соціальної діагностики в освітньому та соціальному середовищі. Так, у педагогічній практиці підходи до соціальної діагностики розкрито у працях Л. Кононенко [6]; первинність діагностики як складника корекційно-розвивальної роботи з дитиною з обмеженими можливостями здоров'я визначено С. Бричок та Ю. Шалівською [1] та ін.

Незважаючи на значний науковий доробок, дослідження особливостей соціальної діагностики як пріоритетного етапу соціальної роботи із вразливими категоріями студентів фахової передвищої освіти залишається актуальним.

Мета дослідження полягає в аналізі соціальної діагностики як ключового елементу соціальної роботи з вразливими категоріями студентів закладів фахової передвищої освіти з акцентом на дослідженні ментального здоров'я як визначального чинника їх адаптації в освітньому середовищі та життєстійкості в умовах війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перехід від шкільного навчання до самостійного студентського життя характеризується незавершеним періодом дорослості, що супроводжується змінами способу життя та соціального середовища, новими видами діяльності та денного розпорядку. Особливості навчання у закладах фахової передвищої освіти впливають на адаптацію студентів, на їх інтеграцію в освітнє середовище. Дослідження свідчать, що війна провокує значне підвищення рівня тривожності, погіршення самопочуття особи та її ментального здоров'я, а вразливість є додатковим навантаженням на неї.

Відповідно до статті 31 Закону України «Про фахову передвищу освіту» [9] в Україні діють три типи закладів фахової передвищої освіти: фаховий коледж; військовий коледж сержантського складу; фаховий коледж зі специфічними умовами навчання. Кожен тип коледжу має свою специфіку, вирізняється структурою навчального процесу, вимогами, жорсткістю дисципліни, правилами комунікації, розподіленням навантаження, розпорядком, фінансовим тиском на студентів, рівнем комфорту та середовищем, що зумовлює різні підходи до навчання та адаптації студентів.

В умовах російської агресії значна частина молоді в Україні все частіше вибирає для себе навчання за військовим профілем. У військових коледжах ключовими є регламентований військовий режим, дисципліна, фізична підготовка та командна робота з акцентом на морально-патріотичне виховання. Адаптація до навчання у військовому коледжі суттєво відрізняється від звичайного освітнього процесу через специфічні вимоги, дисципліну та фізичну підготовку:

- пристосування до нових умов життя, звикання до військової дисципліни, дотримання чітких правил розпорядку дня, підпорядкування командирам і викладачам;
- навчання в умовах високого фізичного й емоційного навантаження, що потребує розвитку самоконтролю та вміння долати труднощі;
- спільне проживання з іншими курсантами потребує вміння співіснувати й підтримувати порядок.

Адаптація до військової дисципліни може бути складною для різних категорій дітей, особливо для тих, хто не мав попереднього досвіду жорстких меж виховання та фізичних навантажень.

У коледжах зі специфічними умовами у сфері безпеки та захисту, як зазначає І. Топоркова [12], наголос робиться на розвиток емоційно-вольової сфери та формування стресостійкості.

Фаховий коледж зі специфічними умовами навчання – це заклад освіти, де підготовка фахівців відбувається за спеціальними умовами, найчастіше через певні галузеві особливості або специфіку контингенту студентів. До таких коледжів належать: медичні та фармацевтичні коледжі (наприклад, Київський медичний коледж), коледжі правоохоронного спрямування (коледжі МВС), авіаційні, залізничні, морські коледжі (Одеський морський фаховий коледж).

У фаховому коледжі основна увага зосереджена на професійній підготовці особи. В такому типі коледжів здійснюється підготовка спеціалістів для різних галузей – економіки, медицини, сільського господарства, будівництва, туризму тощо, наприклад, Київський фаховий коледж інформаційних технологій та економіки, Львівський фаховий коледж будівництва, архітектури та дизайну. Кожна з цих систем забезпечує підготовку фахівців, здатних ефективно працювати у своїй галузі.

В умовах повномасштабного вторгнення всі категорії студентської молоді, не залежно від типу освітнього закладу, зазнають негативного впливу війни, проте вразливі соціальні групи (особи з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи, студенти, батьки яких є учасниками бойових дій, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, молодь із малозабезпечених сімей, ін.) стикаються з подвійним навантаженням, що підвищує рівень їхньої вразливості.

Зростання інтенсивності стресових впливів на студентську молодь актуалізує необхідність впровадження соціальної діагностики, яка дає можливість:

- дослідити психосоціальні особливості студентів фахової передвищої освіти у системі соціальних відносин;
- виявити їхні проблеми і потреби;
- визначити та спланувати оптимальні шляхи підтримки вразливих категорій студентської молоді з опорою на зовнішні та внутрішні ресурси;
- надати кваліфіковану та своєчасну соціально-психологічну допомогу;
- попередити чи мінімізувати ступінь виразності несприятливих станів;

– здійснити корекцію ризиків та створити сприятливі умови для збереження або підвищення рівня соціально-психологічного благополуччя студентів;

– вчасно виявити чинники, що зумовлюють позитивний чи негативний вплив на освітній процес тощо.

Оскільки вразливість розглядається як граничний стан, то своєчасне виявлення проблем і потреб студентів шляхом діагностики та здійснення соціальної роботи створює умови для запобігання потраплянню особи у складні життєві обставини. Таким чином, соціальна діагностика не є самоціллю, вона виступає підґрунтям для розроблення, планування та реалізації цілеспрямованого соціально-психологічного впливу на студентську молодь з метою забезпечення заходів, спрямованих на збереження, підтримку та оптимізацію їхньої життєдіяльності.

Л. Кононенко зауважує, що чітко визначений соціальний діагноз є ключовою умовою ефективності соціальної роботи, оскільки він визначає якість подальшої допомоги клієнтові та дає можливість передбачити його соціальне функціонування в майбутньому. Найбільш доцільним середовищем для здійснення діагностичної діяльності, на думку авторки, виступає заклад освіти, який поєднує доступність клієнтської бази, можливість роботи у системі соціальних зв'язків, що створює сприятливі умови для комплексного підходу профілактичної роботи [6].

Соціальна діагностика в закладах освіти передбачає такі рівні: мікрорівень (вивчення індивідуальних особливостей особистості та її взаємин) і мезорівень (формування соціального портрета групи, виявлення мікрогруп, рівень згуртованості тощо). Якість соціального діагнозу залежить від добору методів соціальної діагностики, оскільки вони забезпечують достовірність отриманих даних, що є підґрунтям для розробки дієвих стратегій соціальної підтримки вразливих категорій студентської молоді. В практиці соціальної роботи застосовується міждисциплінарний підхід до діагностики, що зумовлює використання методів різних галузей. Це дозволяє отримати комплексне уявлення про стан, потреби та ресурси вразливих категорій студентів фахової передвищої освіти.

Для вивчення соціального оточення, міжособистісних відносин, інтегрованості особи у соціальні групи використовують соціологічні методи діагностики (опитування-інтерв'ю, анкетування, спостереження, аналіз документів, соціометрія, біографічний метод); для оцінки психологічних станів, рівня адаптації, виявлення особистісних

ресурсів використовують психологічні методи (тести (особистісні, когнітивні, емоційні), проєктивні методики, шкали оцінки (стресу, тривожності, депресії, ментального здоров'я) тощо), для визначення рівня виховного впливу та розвитку соціальних навичок – педагогічні методи (соціально-педагогічний паспорт, соціально-педагогічний експеримент, соціально-педагогічний моніторинг, педагогічне спостереження, аналіз успішності та освітньої траєкторії, метод експертних оцінок (залучення викладачів, наставників) ін.) та економічні методи для аналізу рівня матеріального забезпечення студентів.

Також у соціальній роботі широко використовуються візуально-аналітичні методи соціальної діагностики, які дозволяють графічно відобразити соціальні зв'язки, структуру сім'ї та характер взаємодій індивіда із соціальним середовищем (генограма, сімейна соціограма, екокарта, карта соціального оточення, карта соціальних контактів тощо) [10].

Генограма – метод, що ґрунтується на побудові графічної схеми сім'ї у кількох поколіннях, яка дозволяє виявити сімейні ролі, типи стосунків, повторювані життєві сценарії та вплив міжпоколінневих зв'язків.

Сімейна соціограма – спосіб візуалізації взаємин у межах родини, що демонструє емоційні відносини, рівень близькості чи конфліктності між членами сім'ї.

Екокарта – інструмент відображення взаємозв'язків особи або сім'ї з основними інститутами соціального оточення (школа, робота, служби підтримки, громада), що дозволяє оцінити рівень соціальної інтеграції та ресурси.

Карта соціального оточення – графічна модель, яка показує структуру мікро/макросоціального середовища людини, визначає значущість ієрархії соціальних зв'язків.

Карта соціальних контактів – методика, спрямована на фіксацію частоти, інтенсивності та характеру міжособистісних контактів, що дозволяє досліджувати рівень соціальної підтримки й ризику ізоляції.

Таким чином, соціальна робота інтегрує діагностичні методи різних галузей, використовує міждисциплінарний підхід, що забезпечує її комплексність і багатовимірність, дає можливість визначити проблеми та бар'єри, розробити комплексні стратегії підтримки, орієнтовані на конкретні потреби студентів з уразливих груп, впровадити індивідуальні програми супроводу студентів із високим рівнем вразливості.

В умовах війни особливого значення набуває діагностика ментального здоров'я вразливих

груп студентів. Воєнні дії зумовлюють високу інтенсивність стресових факторів, що призводить до підвищення рівня тривожності та соціальної дезадаптації серед молоді. Студенти, які належать до вразливих груп, є особливо чутливими до негативних наслідків психоемоційного напруження. Діагностика ментального здоров'я дає змогу своєчасно виявити погіршення психоемоційного стану, попередити його загострення, забезпечити основу для розроблення цільових програм підтримки з метою збереження освітньої мотивації та академічної успішності студентів, сформувати підґрунтя для соціальної інтеграції й розвитку стійкості до кризових впливів.

Л. Калашникова, Ю. Руденко та С. Руденко підкреслюють, що ментальне здоров'я характеризується багатовимірністю критеріїв, які охоплюють соціально-психологічну, індивідуально-психологічну та ціннісно-смислову сфери особистості. Серед найбільш поширених критеріїв автори виокремлюють:

- позитивне самопочуття, що проявляється у відчутті радості та задоволеності собою в повсякденному житті й забезпечує здатність долати стресові та кризові ситуації;
- гнучкість та адаптивність, які виявляються у вмінні реагувати на зміни соціального середовища, розв'язувати життєві проблеми й будувати гармонійні міжособистісні стосунки;
- емоційну стабільність, яка дозволяє ефективно контролювати емоційно-вольові прояви;
- самовизначеність, що ґрунтується на усвідомленні власних цінностей і переконань та орієнтації на них у життєдіяльності;
- здатність до продуктивної комунікації, результатом якої є позитивні взаємини з іншими;
- потенціал до самореалізації і саморозвитку, що сприяє формуванню та збереженню особистісної ідентичності [3].

Діагностика ментального здоров'я вразливих студентських груп в умовах війни виступає ключовим елементом системи їхньої психосоціальної підтримки. А особливої уваги потребують студенти, які підпадають одночасно під вплив декількох факторів вразливості: сирота + внутрішньо переміщена особа; особа з інвалідністю + батько/мати учасники бойових дій; особа, яка залишилась без батьківського піклування + малозабезпечена тощо.

У сучасних дослідженнях ментального здоров'я використовується комплекс різних методик, що дозволяють оцінити ключові аспекти психосоціального функціонування особи. Серед них особливої уваги заслуговують дослідження резильєнтності, життєстійкості, оптимізму, рівня

тривожності, ресурсності особистості, впливу травматичних подій, а також стратегій подолання стресових ситуацій тощо.

Аналіз наукової літератури свідчить, що ресурсною основою ментального здоров'я особистості є її резильєнтність, яку розглядають як таку, що сприяє збереженню психічної рівноваги, розвитку адаптивних стратегій та формуванню позитивної психологічної перспективи навіть в умовах воєнних чи соціально-економічних викликів. Студенти з високим рівнем резильєнтності легше переносять травматичні події, менше схильні до розвитку депресії, тривожних розладів, посттравматичних стресових проявів. Натомість низький рівень резильєнтності збільшує вразливість до психоемоційних порушень і ускладнює відновлення після стресу.

У сучасній практиці використовується низка валідних психодіагностичних методик для вивчення рівня резильєнтності особистості. З огляду на критерії надійності та апробованість пропонуємо такі:

- Шкала резильєнтності Connor–Davidson (Resilience Scale, CD-RISC) вимірює стійкість, гнучкість, упевненість у власних силах, здатність відновлюватися після травматичних подій;
- Шкала резильєнтності Wagnild, Young (Resilience Scale, RS) визначає компетентність, цілеспрямованість, рівновагу та спокій, наполегливість, самоприйняття;
- Brief Resilience Scale (BRS) – оцінка здатності швидко відновлюватися після стресу.

Для дослідження ментального здоров'я студентів фахової передвищої освіти у соціально-психологічній роботі в умовах війни найбільш доцільним виглядає використання CD-RISC (через комплексність) у поєднанні з короткою шкалою BRS (для швидкої діагностики). Такий комбінований підхід дає змогу оцінити і загальну стійкість, і здатність швидко відновлювати ресурси.

Велике практичне значення, як зазначають С. Кузікова, Т. Щербак, має дослідження життєстійкості особистості. Цей феномен виступає адаптаційним ресурсом, захисним механізмом від дезінтеграції та особистісних порушень, сприяє формуванню внутрішньої гармонії, підтриманню ментального здоров'я та забезпечує високий рівень життєвої активності особистості. Життєстійкість проявляється у здатності до саморозвитку, в умінні адекватно оцінювати свої можливості, долати труднощі повсякденного життя, у тому числі й за умов екстремальних ситуацій [7].

Студенти, яким властивий високий рівень життєстійкості, здатні підтримувати емоційну

врівноваженість, зберігати позитивний настрій і досягати визначених цілей навіть за складних обставин. Так, «опитувальник життєстійкості» С. Мадді дає можливість виявити рівень стресостійкості та здатності особистості адаптуватися до складних життєвих обставин шляхом конструктивного подолання труднощів. Інструмент забезпечує оцінку трьох базових компонентів життєстійкості: контроль (усвідомлення власного впливу на події), залученість (активна участь у житті та взаємодії із соціальним середовищем) та прийняття викликів (готовність сприймати зміни як можливості для розвитку), що у сукупності відображають внутрішні ресурси людини для подолання кризових ситуацій. В умовах війни особливої уваги потребують студенти, що пережили травматичні події, оскільки спогади про них є чинниками погіршення ментального здоров'я. Одним із найбільш поширених інструментів для оцінювання реакцій людини на травматичні події війни є «Шкала впливу подій» (Impact of Event Scale, IES, М. Horowitz). Вона дозволяє виявити: інтрузії (нав'язливі думки, спогади, нічні жахи, повторне переживання події); уникнення (свідоме або несвідоме уникання думок, почуттів, ситуацій, пов'язаних із травмою).

Оптимізм як активний ресурс ментального здоров'я слугує його захисним механізмом, формуючи позитивні особистісні очікування від майбутнього, що дозволяє уникнути студентам пастки набуті безпорадності та зменшити рівень тривожності («Шкала оптимізму та активності» (ШОА), Н. Водоп'янова, М. Штейн (адаптація Cross-Cultural Comparison of Arousalability and Optimism Scale I.S. Shuller, A.I. Comunian), тест на оптимізм/песимізм (LOT-R, С. Carver).

Забезпечення повноцінного функціонування та розвитку студентів значною мірою залежить від наявності та мобілізації внутрішніх і зовнішніх ресурсів, які виступають основою для формування стійкості до кризових ситуацій. Ресурсність особистості визначає здатність зберігати психоемоційну рівновагу, адаптуватися до нових умов і підтримувати ефективну взаємодію із соціальним середовищем. У воєнний час така здатність набуває ще більшої ваги, оскільки сприяє не лише збереженню освітньої мотивації, а й формуванню стратегій подолання стресу та є ключовим елементом у саморозвитку. Отже, діагностика ресурсності студентської молоді (Опитувальник психологічної ресурсності О. Штепи) є необхідною передумовою впровадження програм соціально-психологічної підтримки, спрямованих на підвищення її стійкості та соціальної інтеграції.

Таким чином, соціальна робота має великий резерв методів соціально-психологічної діагностики, ефективність якої передбачає індивідуальний підхід, враховуючи вразливість студентів фахової передвищої освіти.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Соціальна діагностика виступає системоутворюючим інструментом соціальної роботи, що забезпечує своєчасне виявлення проблем, прогнозування ризиків та визначення оптимальних шляхів підтримки студентської молоді, зокрема представників вразливих соціальних груп. В умовах війни її значущість зростає внаслідок різкого підвищення рівня психоемоційного напруження, соціальної дезадаптації та зростання потреби у психосоціальній допомозі.

Здійснений аналіз підтверджує, що вразливі категорії студентів фахової передвищої освіти зазнають подвійного тиску: з одного боку, унаслідок воєнних викликів, а з іншого – через наявність специфічних соціальних, економічних чи психологічних факторів (інвалідність, сирітство, внутрішнє переміщення, малозабезпеченість тощо). Це зумовлює необхідність індивідуалізованого підходу до їхнього соціально-психологічного супроводу.

Міждисциплінарний характер соціальної діагностики, що інтегрує методи психології, соціології, педагогіки й економіки, забезпечує багатовимірний аналіз стану студентів, їхніх потреб і ресурсів. Використання візуально-аналітичних методів (генограма, соціограма, екокарта тощо) у поєднанні з психодіагностичними інструментами (шкали резильєнтності, рівня тривожності, впливу подій, життєстійкості) формує основу для комплексної оцінки рівня адаптації, стресостійкості та здатності до подолання кризових ситуацій.

Особливе значення має діагностика ментального здоров'я як ключового чинника адаптації та навчальної мотивації студентів. Отримані результати дають підстави стверджувати, що впровадження соціальної діагностики у практику роботи закладів фахової передвищої освіти має не лише профілактичний і корекційний ефект, але й виконує прогностичну функцію, оскільки дозволяє передбачати динаміку соціального функціонування студентів. Це створює передумови для формування системи цілеспрямованих програм підтримки, орієнтованих на збереження ментального здоров'я, освітньої успішності та підвищення соціальної інтегрованості студентської молоді. Перспективи подальших досліджень полягають у емпіричному дослідженні потреб та проблем вразливих категорій студентів фахової передвищої освіти.

Список літератури:

1. Бричок С., Шалівська Ю. Діагностика як основа психолого-педагогічного супроводу дітей із обмеженими можливостями здоров'я. *Іноватика у вихованні*. № 1(12), 2020. С. 93–103.
2. Дзвоник Г. П. Теоретичний аналіз проблеми психологічного ресурсу особистості в умовах війни. *Перспективи та інновації науки. Серія : Психологія*. № 8(54), 2025. С. 1209–1224.
3. Калашникова Л. В., Руденко Ю. Ю., Руденко С. А. Розуміння сутності ментального здоров'я в контексті комплексного підходу. *Наукові записки. Серія : Психологія*. № 1, 2024. С. 74–81. <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-1-10>.
4. Карман О. Л., Юрків Я. І. Вразливі категорії населення як об'єкт соціальної роботи в громаді. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. № 6 (329). С. 5–15.
5. Кондур В. А. Поняття вразливі групи населення у міжнародному та національному праві. *Аналітично-порівняльне правознавство*. Ужгород, № 4. 2024. С. 694–699.
6. Кононенко Л. В. Можливості застосування методів соціальної діагностики в сучасній педагогічній практиці. *Імідж сучасного педагога*. № 3(198). 2023. С. 38–42. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-3\(198\)-38-42](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-3(198)-38-42).
7. Кузікова С. Б., Щербак Т. І. Життестійкість як адаптаційний ресурс особистості у реальності невизначеності життя. *Слобожанський науковий вісник. Серія : Психологія*. Випуск 2, 2023. С. 24–29.
8. Khanal J., Gaulee U. Challenges of International Students from Pre-Departure to Post-Study: A Literature Review. *Journal of International Students*, 9(2), 2019. P. 560–581.
9. Про фахову передвищу освіту : Закон України від 06.06.2019 р. № 2745-VIII. Дата оновлення: 22.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#top> (дата звернення: 11.09.2025).
10. Соціально-педагогічна діагностика дітей та родин, які опинились в складних життєвих обставинах : методичні рекомендації / В. Г. Панок, З. О. Гаркавенко, О. Г. Карагодіна, А. С. Шапошнікова. Київ : УНМЦ, 2017. 76 с.
11. Спіріна Т. П., Лехолетова М. М., Лях Т. Л. Гуманітарні програми допомоги вразливим групам населення в умовах воєнного часу в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. № 1 (56). 2025. С. 228–233.
12. Топоркова І. В. Психологічна готовність поліцейських у роботі зі злочинцями. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України : збірник наукових праць*. Харків : ХНУВС, 2018. С. 120–123.
13. Forbes-Mewett H. Vulnerability and Resilience in a Mobile World: The Case of International Students. *Journal of International Students* 2019. Vol. 10. № 3. ix–xi. URL: <https://www.ojed.org/jis/article/view/2002/1100>.

14. Черенько Л. Спрямування соціальних програм на вразливі групи: сталий розвиток та післявоєнні перспективи. *Демографія та соціальна економіка*. № 51 (1), 2023. С. 73–95.

References:

1. Brychok, S., & Shalivska, Yu. (2020). Diahnostyka yak osnova psykhologo-pedahohichnoho suprovodu ditei iz obmezhenymy mozhlyvostiamy zdorovia [Diagnostics as the basis of psychological and pedagogical support for children with disabilities]. *Innovatyka u vykhovanni – Innovation in Education*, 1(12), 93–103 [in Ukrainian].
2. Dzvonyk, H. P. (2025). Teoretychnyi analiz problemy psykhologichnoho resursu osobystosti v umovakh viiny [Theoretical analysis of the problem of a person's psychological resource in wartime]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Seriya: Psykholohiia – Perspectives and Innovations of Science. Psychology Series*, 8(54), 1209–1224 [in Ukrainian].
3. Kalashnykova, L. V., Rudenko, Yu. Yu., & Rudenko, S. A. (2024). Rozuminnia sutnosti mentalnoho zdorovia v konteksti kompleksnoho pidkhodu [Understanding the essence of mental health in the context of a comprehensive approach]. *Naukovi zapysky. Seriya: Psykholohiia – Scientific Notes. Psychology Series*, (1), 74–81. <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-1-10> [in Ukrainian].
4. Karman, O. L., & Yurkiv, Ya. I. (2024). Vrazlyvi katehorii naseleennia yak ob'iekt sotsialnoi roboty v hromadi [Vulnerable categories of the population as an object of social work in the community]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko LNU*, 6(329), 5–15 [in Ukrainian].
5. Kondur, V. A. (2024). Poniattia vrazlyvi hrupy naseleennia u mizhnarodnomu ta natsionalnomu pravi [The concept of vulnerable population groups in international and national law]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence*, (4), 694–699 [in Ukrainian].
6. Kononenko, L. V. (2023). Mozhlyvosti zastosuvannia metodiv sotsialnoi diahnostyky v suchasni pedahohichni praktytsi [Possibilities of using social diagnostic methods in modern pedagogical practice]. *Imidzh suchasnoho pedahoha – Image of a Modern Teacher*, 3(198), 38–42. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-3\(198\)-38-42](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-3(198)-38-42) [in Ukrainian].
7. Kuzikova, S. B., & Shcherbak, T. I. (2023). Zhyttiistiikist yak adaptatsiinyi resurs osobystosti u realnosti nevyznachenosti zhyttia [Resilience as an adaptive resource of the individual in the reality of life uncertainty]. *Slobozhanskyi naukovyi visnyk. Seriya: Psykholohiia – Slobozhansky Scientific Bulletin. Psychology Series*, 2, 24–29 [in Ukrainian].
8. Khanal, J., & Gaulee, U. (2019). Challenges of international students from pre-departure to post-study: A literature review. *Journal of International Students*, 9(2), 560–581.

9. Pro fakhovu peredvyshchu osvitu: Zakon Ukrainy No. 2745-VIII. (2019, June 6; updated 2025, September 22). *Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19> [in Ukrainian].

10. Panok, V. H., Harkavenko, Z. O., Karahodina, O. H., & Shaposhnikova A. S. (2017). Sotsialno-pedahohichna diahnostyka ditei ta rodyn, yaki opynylys u skladnykh zhyttievykh obstavynakh: metodychni rekomendatsii [Socio-pedagogical diagnostics of children and families in difficult life circumstances: methodological recommendations]. Kyiv: UNMTs [in Ukrainian].

11. Spirina, T. P., Lekholetova, M. M., & Liakh, T. L. (2025). Humanitarni prohramy dopomohy vrazlyvym hrupam naselennia v umovakh voiennoho chasu v Ukraini [Humanitarian assistance programs for vulnerable population groups in wartime Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Pedahohika. Sotsialna robota – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Pedagogy. Social Work Series*, 1(56), 228–233 [in Ukrainian].

12. Toporkova, I. V. (2018). Psykholohichna hotovnist politseiskyykh u roboti zi zlochyntsiamy [Psychological readiness of police officers in working with offenders]. In *Pidhotovka politseiskyykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy: zbirnyk naukovykh prats – Training of Police Officers in the Context of Reforming the MIA System of Ukraine: Proceedings*, 120–123. Kharkiv: KhNUVS [in Ukrainian].

13. Forbes-Mewett, H. (2019). Vulnerability and resilience in a mobile world: The case of international students. *Journal of International Students*, 10(3), IX–XI. Retrieved from: <https://www.ojed.org/jis/article/view/2002/1100>.

14. Cherenko, L. (2023). Spriamuvannia sotsialnykh prohram na vrazlyvi hrupy: stalyi rozvytok ta pisliavoienni perspektyvy [Direction of social programs towards vulnerable groups: sustainable development and post-war prospects]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 51(1), 73–95 [in Ukrainian].

О. Г. Коломієць, С. Г. Озіран

Оглядова стаття

Стаття надійшла до редакції 25.09.2025

Стаття прийнята 12.10.2025

Статтю опубліковано 26.12.2025

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-2-11>

З. М. Комаринська, О. В. Козак

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4568-965X> – Комаринська З. М.

<https://orcid.org/0009-0002-1528-431X> – Козак О. В.

zorkom@ukr.net

РОЛЬ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ У СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Статтю присвячено дослідженню ролі практичної підготовки у становленні майбутніх фахівців сфери соціального забезпечення. Підкреслено, що в умовах воєнних викликів та післявоєнного відновлення України потреба у висококваліфікованих кадрах у соціальній сфері зростає у багато разів. Особливого значення набуває поєднання теоретичних знань, отриманих під час навчання у закладах вищої освіти, із практичною діяльністю у реальних соціальних інституціях, адже саме це дозволяє здобувачам вищої освіти сформувати цілісне уявлення про сучасний стан і перспективи розвитку системи соціального захисту.

Проблемою, яка стала об'єктом дослідження, є недостатній рівень готовності студентів до професійної діяльності в умовах швидких суспільних змін, зростання кількості вразливих груп населення та необхідності інтеграції інноваційних методів реабілітації і соціальної підтримки. Метою роботи є обґрунтування значення практичної підготовки у процесі професійного становлення майбутніх фахівців соціального забезпечення та визначення її впливу на формування ключових компетентностей. Для досягнення мети проаналізовано досвід проходження практики у державних органах соціального захисту, юридичних підрозділах, реабілітаційних установах та організаціях, що надають психосоціальну підтримку і виготовляють технічні засоби реабілітації.

Результати дослідження свідчать, що практика є не лише етапом закріплення знань, але й чинником формування професійної ідентичності майбутніх соціальних працівників. Вона сприяє їхній соціалізації, формує готовність до відповідальної діяльності та підвищує здатність адаптуватися до суспільних викликів. Крім того, практика дозволяє студентам оцінити реальні механізми функціонування соціальної політики та сприяти її вдосконаленню через нові підходи та ініціативи.

Наукова новизна полягає у комплексному аналізі значення практичної підготовки студентів спеціальності «Соціальне забезпечення» саме в умовах воєнного стану в Україні. Показано, що вона має не лише освітньо-професійне, але і суспільно-стратегічне значення, оскільки сприяє підготовці кадрів, здатних забезпечувати ефективну роботу соціальної сфери, впроваджувати інноваційні методики реабілітації, розширювати спектр послуг та підвищувати рівень соціальної інтеграції населення.

Ключові слова: практична підготовка, соціальне забезпечення, професійна ідентичність, компетентності, студенти, соціальна політика, реабілітація, соціальна адаптація, воєнний стан.

Z. M. Komarynska, O. W. Kozak

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

THE ROLE OF PRACTICAL TRAINING IN THE DEVELOPMENT OF FUTURE SOCIAL SECURITY PROFESSIONALS

The article is devoted to the study of the role of practical training in the formation of future specialists in the field of social security. It is emphasized that in the conditions of military challenges and post-war

reconstruction of Ukraine, the need for highly qualified personnel in the social sphere has increased many times. Of particular importance is the combination of theoretical knowledge obtained during studies in higher education institutions with practical activities in real social institutions, because this is what allows higher education students to form a holistic idea of the current state and prospects for the development of the social protection system.

The problem that became the object of the study is the insufficient level of readiness of students for professional activity in conditions of rapid social changes, the growth of the number of vulnerable groups of the population and the need to integrate innovative methods of rehabilitation and social support. The purpose of the work is to substantiate the importance of practical training in the process of professional formation of future specialists in social security and determine its impact on the formation of key competencies. To achieve the goal, the experience of completing internships in state social protection agencies, legal departments, rehabilitation institutions and organizations that provide psychosocial support and produce technical means of rehabilitation was analyzed.

The results of the study indicate that internships are not only a stage of consolidating knowledge, but also a factor in the formation of the professional identity of future social workers. They contribute to their socialization, form readiness for responsible activity and increase the ability to adapt to social challenges. In addition, internships allow students to assess the real mechanisms of the functioning of social policy and contribute to its improvement through new approaches and initiatives.

The scientific novelty lies in the comprehensive analysis of the importance of practical training of students in the specialty "Social Security" precisely in wartime conditions. It is shown that it has not only educational and professional, but also social and strategic significance, as it contributes to the training of personnel capable of ensuring the effective work of the social sphere, implementing innovative rehabilitation methods, expanding the range of services and increasing the level of social integration of the population.

Key words: practical training, social security, professional identity, competencies, students, social policy, rehabilitation, social adaptation, wartime.

Постановка проблеми. Сучасна система соціального забезпечення України переживає період значних трансформацій, що зумовлено як соціально-економічними викликами, так і наслідками повномасштабного вторгнення і триваючої російсько-української війни. У таких умовах зростає потреба у висококваліфікованих фахівцях, здатних ефективно реагувати на виклики часу, нові соціальні проблеми, надавати підтримку вразливим верствам населення та впроваджувати інноваційні підходи у сфері соціального захисту. Разом із тим досвід показує, що традиційна теоретична підготовка студентів не завжди забезпечує необхідний рівень практичних компетенцій. Внаслідок цього молоді фахівці, розпочавши професійну діяльність, часто стикаються з труднощами у застосуванні знань на практиці, що знижує ефективність їхньої роботи та уповільнює процес адаптації до реальних умов.

У цьому контексті особливого значення набуває практична підготовка студентів, яка виступає містком між теоретичними знаннями та професійною діяльністю. Вона дозволяє майбутнім фахівцям набувати практичних навичок, формувати й утверджувати професійні цінності та компетентності, необхідні для ефективної роботи у сфері соціального забезпечення. Водночас актуальною залишається проблема оптимізації форм, методів та змісту практичної підготовки з урахуванням сучасних викликів та потреб суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові дослідження у сфері практичної підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти активно акцентують увагу на необхідності інтеграції теоретичних знань із практичними навичками. Зокрема, науковці, такі як М. Берегова [1], Р. Вайнола [2], Т. Василюк [3], Л. Клос [5], З. Фалинська [12], О. Сідельник та Т. Шевчук [10], у своїх дослідженнях приділяють увагу методологічним аспектам організації практик, формуванню професійних компетенцій студентів та розробці моделей ефективного поєднання навчання та практичної діяльності. Значна увага приділяється умовам, що сприяють розвитку професійних цінностей та навичок, критично важливих для діяльності у сфері соціального забезпечення.

Дослідження проблеми практичної підготовки майбутніх фахівців є надзвичайно важливим у сучасних умовах, оскільки від рівня сформованості професійних компетентностей залежить ефективність соціальної роботи та здатність реагувати на складні виклики суспільства. Зростання соціальних потреб, трансформації системи соціального забезпечення та вплив воєнних та економічних факторів роблять критично необхідною підготовку фахівців, здатних швидко адаптуватися до реальних умов праці.

Мета статті та виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Метою статті є дослідження ролі практичної підготовки

у формуванні професійних компетентностей майбутніх фахівців у сфері соціального забезпечення та визначення ефективних підходів до її організації в процесі навчання у закладі вищої освіти (на прикладі досвіду кафедри соціального забезпечення та управління персоналом Львівського національного університету імені Івана Франка).

Формулювання цілей статті. Для досягнення мети статті передбачено вирішити низку основних завдань.

1. Проаналізувати сучасний стан практичної підготовки майбутніх фахівців у сфері соціального забезпечення в закладах вищої освіти.

2. Визначити основні методологічні та організаційні підходи до формування професійних компетентностей студентів.

3. Виявити ключові проблеми та труднощі, що виникають у процесі практичної підготовки, та окреслити напрями їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Практична підготовка майбутніх фахівців у сфері соціального забезпечення є ключовим елементом професійного становлення, оскільки саме на етапі практики студенти отримують можливість застосовувати набуті теоретичні знання у реальних умовах професійної діяльності. У сучасних умовах трансформацій соціальної сфери та зростання складності соціальних потреб стає очевидною необхідність забезпечення високого рівня професійної готовності молодих спеціалістів.

Як відзначають дослідниці О. Сідельник та Т. Шевчук, вища освіта може бути визнана якісною за умов задоволення потреб і вимог особистості як споживача освітніх послуг, замовника-роботодавця, держави та світової освітньої і наукової спільноти. Для споживача освітніх послуг вища освіта буде вважатися якісною тоді, коли вона гарантуватиме йому реалізацію власних здібностей, отримання сучасних знань, умінь і навичок, достатній рівень оплати праці, конкурентоспроможність як фахівця на ринку праці. Замовник-роботодавець вимагає від фахівця високої професійної компетентності, готовності до високопродуктивної діяльності, спрямованої на досягнення підприємством конкурентоспроможності на ринку. Держава прагне через вищу освіту забезпечити формування і розширене відтворення інтелектуального потенціалу нації [10, с. 190].

Необхідність якісної підготовки фахівців із соціальної роботи викликана затребуваністю їхньої роботи з внутрішньо переміщеними особами, військовослужбовцями, жертвами насилля, інших вразливих категорій, і викликала запровадження інтегрованих методів навчання майбут-

ніх фахівців соціальної сфери. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну особливо актуалізувало важливість вдосконалення практичних компонентів та їх імплементації в освітній процес [11, с. 491].

Варто зазначити, що практична підготовка здобувачів вищої освіти є невід'ємною складовою частиною освітнього процесу, оскільки саме вона формує у студентів необхідні навички та компетентності для подальшої ефективної професійної діяльності. Важливість цього етапу навчання не можна недооцінювати, адже він забезпечує максимально наближене до реальних умов виконання професійних обов'язків середовище та надає студентам практичний досвід, який вони зможуть застосувати у своїй майбутній роботі [4]. Для майбутніх фахівців у сфері соціального забезпечення це означає можливість відпрацювати взаємодію з різними категоріями населення, навчитися ефективно реагувати на соціальні проблеми та розвивати професійні якості, необхідні для роботи у складних умовах сучасного суспільства.

Положенням про організацію освітнього процесу у Львівському національному університеті імені Івана Франка передбачено, що «... практична підготовка студентів в Університеті є обов'язковим компонентом освітньої програми для здобуття відповідного ступеня і має на меті набуття професійних навичок і вмінь. ... Метою практики є оволодіння сучасними методами, формами організації та знаряддями праці в галузі майбутньої професії, формування професійних умінь і навичок для прийняття самостійних рішень під час конкретної роботи в реальних виробничих умовах» [8, с. 12].

Порядок планування, організацію та контроль за практичною підготовкою студентів визначає Положення про проведення практик студентів Університету, а також навчальні плани та програми практик. Навчальний план підготовки здобувачів освіти бакалаврського рівня включає два види практики: навчальну (у 6-у семестрі) та виробничу (у 8-у семестрі) тривалістю три тижні. На магістерському рівні передбачено також два види практики: виробничу (у 2-у семестрі) тривалістю 3 тижні та виробничу (індивідуальну, переддипломну) тривалістю 2 тижні.

Навчальна практика передбачає формування у майбутніх працівників у сфері соціального забезпечення практичних умінь та навичок роботи за спеціальністю. Базами для проходження практики можуть бути Львівське обласне відділення Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю, Центр соціальних послуг

«Джерело», Львівське обласне відділення Пенсійного фонду України, Львівський міський центр зайнятості, громадські та недержавні організації, благодійні фонди.

У процесі виробничої практики студенти мають можливість поглибити та розширити знання про реальну діяльність фахівця із соціального забезпечення у закладах соціально-психологічної реабілітації, центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, соціально-психологічних службах освітніх закладів, інших установах соціального захисту населення; сформувати навички здійснення соціального обслуговування клієнтів групи ризику, працювати над удосконаленням професійних умінь і навичок.

Виробнича (переддипломна) практика студентів спеціальності «Соціальне забезпечення» є необхідною складовою частиною навчального процесу, спрямованою на закріплення та поглиблення теоретичних знань. Цей етап є важливим для підготовки майбутніх фахівців у своїй спеціальності та набуття досвіду самостійної роботи на високому професійному рівні.

Крім того, всі види практики сприяють розвитку професійних цінностей та соціальної відповідальності. Працюючи у середовищі підвищеної соціальної напруженості, особливо в умовах воєнного стану, студенти усвідомлюють соціальне значення своєї професії, набувають досвіду прийняття рішень у кризових ситуаціях та формують навички командної взаємодії. Практична підготовка також відкриває можливості для освоєння інноваційних методів і технологій у сфері соціального забезпечення. Студенти знайомляться із сучасними підходами до надання соціальних послуг, інформаційними платформами та методиками дистанційної роботи, що дозволяє підвищити ефективність взаємодії з клієнтами та адаптувати професійну діяльність до динамічних і кризових умов сучасного суспільства.

Під час проходження виробничої практики студент може перевірити свої знання, отримати під час навчання; має можливість вивчити реальні ситуації; самостійно приймати рішення, обґрунтовуючи їх доцільність перед керівником практики. Майбутній фахівець навчається субординації, роботи в колективі, отримує навички професійного спілкування» [6].

У сучасному освітньому процесі одним із ключових викликів є брак досвіду, а подекуди відсутність у студентів необхідних практичних навичок. Така ситуація ускладнює застосування теоретичних знань у конкретних професійних ситуаціях, що, своєю чергою, призводить до зниження ефективності навчального процесу. Сту-

денти, які не мають практичного досвіду, часто відчують невпевненість у власних діях, що проявляється у страху помилок та пасивності під час виконання завдань. Крім того, відсутність навичок уповільнює опанування професійних інструментів і методик, що збільшує час, необхідний для виконання базових процедур. Відсутність практичних навичок також ускладнює самостійне прийняття рішень, обмежуючи прояв ініціативи та творчого підходу. Нарешті, брак досвіду часто супроводжується зниженням мотивації та підвищеним рівнем стресу, що негативно впливає на загальну успішність студентів. Таким чином, розвиток практичних навичок є критично важливим елементом підготовки висококваліфікованих фахівців.

Цьому прагне посприяти дуальна форма здобуття освіти, що передбачає поєднання навчання в закладах освіти та в інших суб'єктів освітньої діяльності з навчанням на робочих місцях на підприємствах, в установах та організаціях для формування в них актуальних знань практичного характеру, умінь і навичок професійної діяльності та командної роботи на реальних робочих місцях і у виробничому середовищі, підвищення готовності, полегшення та пришвидшення переходу випускників із навчального середовища до трудової сфери, а також підвищення загалом їхньої конкурентоспроможності на ринку праці. Особливої актуальності застосування дуальної форми здобуття освіти набуває в аспекті вирішення завдань швидкого повоєнного відновлення економіки України, задоволення попиту на висококваліфіковані кадри із затребуваними навичками, а також перспектив інтеграції України в ЄС [7].

Щоправда, варто зазначити, що це абсолютно новий вид практичної підготовки – Положення про дуальну форму здобуття фахової передвищої та вищої освіти зареєстровано в Міністерстві юстиції України 2023 року. ЗВО активно працюють над створенням підрозділів із запровадження дуальної освіти та реалізацією у практичній площині цього Положення.

Проходження практики у висококваліфікованих державних структурах та установах соціального захисту відіграє важливу роль у формуванні професійної компетентності. Воно дозволяє студентам не лише спостерігати за реальними процесами, а й безпосередньо долучатися до діяльності, здобуваючи практичні уміння. Наприклад, під час роботи в таких закладах студенти можуть ознайомитися з механізмами організації соціальних послуг та правового супроводу осіб з інвалідністю, ветеранів та інших вразли-

вих категорій населення. Такий досвід дозволяє засвоїти навички реалізації державних гарантій, роботи з документами та механізмами квотування і компенсацій, а також набуті практичних умінь у сфері юридичного супроводу соціальних програм.

Заклади, що працюють у сфері медичної та психологічної реабілітації, як-от Центр протезування та реабілітації Superhumans center, реабілітаційний центр «Галичина» у Львові, дають студентам можливість спостерігати та брати участь у міждисциплінарній роботі. Студенти можуть ознайомитися з процесами фізичної та психологічної терапії, протезування, адаптивного спорту, арт-терапії та соціальної інтеграції, що сприяє розвитку практичних навичок комплексного підходу до підтримки та відновлення пацієнтів.

Відвідування технічно забезпечених виробництв реабілітаційного обладнання та ортопедичних засобів, наприклад, підприємства «Орто-Крок», що надає послуги ортопедії та протезування у Львові, дозволяє студентам зрозуміти організаційні та виробничі процеси, принципи індивідуалізації послуг, планування робочих операцій та поєднання технічних і естетичних рішень. Це сприяє розвитку критичного мислення, умінь адаптуватися до різних потреб клієнтів та організовувати робочий процес.

Соціально-психологічні центри підтримки жителів громади – Центри життєстійкості – дають студентам можливість навчитися підтримувати клієнтів та колег, застосовувати сучасні методи психологічної реабілітації, проводити тренінги із самодопомоги та арт-терапії. Студенти також набувають навичок командної роботи, ефективної комунікації та управління часом, що є важливим для формування професійної компетентності у сфері соціальної допомоги.

У силу прикладного характеру соціальної роботи опанування цього фаху можливе тільки через набуття практичних навичок і компетентностей [3]. Таким чином, проходження практики у закладах різного профілю забезпечує комплексне формування професійних компетентностей у студентів. Воно дає змогу не лише застосувати теоретичні знання, але й виробити практичні навички прийняття рішень у реальних умовах, оцінки потреб клієнтів та планування соціальних програм. Практичне знайомство з діяльністю закладів, що надають соціальні та реабілітаційні послуги, дозволяє студентам відпрацьовувати алгоритми взаємодії з різними категоріями населення, застосовувати інноваційні методики, а також оцінювати ефективність комплексних заходів. Разом із тим проходження навчальної

практики, для прикладу, сприяє залученню здобувачів освіти до написання й реалізації соціальних проєктів, які вони презентують під час захисту практики, звітуючи перед комісією із захисту практики, що формується із викладачів кафедри –керівників практики від університету та керівників практики в установах – базах проходження практики.

Окремим аспектом реалізації отриманих практичних знань та досвіду є реалізація здобувачами освіти науково-дослідного складника освітнього процесу через виконання науково-дослідних робіт, підготовку наукових публікацій та їх участь у студентських наукових і науково-практичних конференціях, виконаних на матеріалах проходження практики.

Окремо варто підкреслити, що практика сприяє формуванню професійних цінностей, соціальної відповідальності та емпатії. Студенти мають можливість усвідомити соціальне значення своєї майбутньої діяльності, навчитися надавати підтримку людям, які перебувають у складних життєвих обставинах, та зрозуміти важливість гуманного і етичного підходу у взаємодії з клієнтами.

Таким чином, практика (як навчальна, так і виробнича) виступає не лише як складник навчального процесу, а й як фундамент для професійного становлення майбутніх фахівців. Вона забезпечує інтеграцію теоретичних знань та практичних умінь, сприяє розвитку компетентностей, необхідних для ефективної роботи у сфері соціального забезпечення, і формує готовність до відповідальної та адаптивної професійної діяльності в умовах сучасного суспільства.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок. Отже, важливою і особливо актуальною у сучасних умовах є підготовка фахівця нового типу, який володіє професійною гнучкістю і мобільністю, здатністю вдосконалювати професійну кваліфікацію, умінням швидко актуалізувати і поновлювати знання. Таким чином, практична підготовка майбутніх спеціалістів у сфері соціального забезпечення виступає ключовим чинником формування фахівця, здатного ефективно реагувати на соціальні трансформації та виклики сучасного суспільства. Воно дозволяє студентам усвідомити міждисциплінарний характер соціальної роботи, важливість гуманістичних принципів та соціальної відповідальності, а також інтегрувати теоретичні знання з практичними уміньми у реальних умовах. Таким чином, практично орієнтоване навчання поряд із різноманітною практикою, що

його супроводжує, формує не лише компетентного спеціаліста, а й активного громадянина, здатного впроваджувати інноваційні підходи, адаптуватися до змін та сприяти розвитку соціальної системи на рівні громади та держави.

Список літератури:

1. Берегова М. І. Підготовка майбутнього корекційного педагога до роботи в інклюзивному середовищі: формування професійних компетенцій. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2018. № 3 (2). С. 14–18.

2. Вайнола Р. Х. Змістові аспекти професійної підготовки майбутнього соціального педагога у вищому навчальному закладі. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова* : збірник наукових праць. Серія : II «Соціальна робота. Соціальна педагогіка». 2010. Вип. 11 (2010). С. 60–68.

3. Василюк Т. Формування професійної компетентності майбутніх соціальних педагогів в умовах євроінтеграції освіти. *Концептуально-технологічна модель підготовки майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери* : монографія / авт. кол. Т. Василюк, І. Лисоконь, І. Размолодчикова, І. Шимко ; упоряд. І. Лисоконь. Кривий Ріг : КДПУ, 2022. С. 51–90.

4. *Збірник програм практичної підготовки для здобувачів вищої освіти кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи* : методичний посібник / авт. кол. І. Размолодчикова, Т. Василюк, І. Лисоконь ; упор. І. Лисоконь. Кривий Ріг : КДПУ, 2025. 69 с. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/>.

5. Клос Л. Є. Практична складова професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до здоров'язбережувальної діяльності. *Вісник ЛДУ БЖД*. 2013. № 8. С. 222–232. URL: <https://journal.ldubgd.edu.ua/index.php/Visnuk/article/view/643/639>.

6. Онищенко Н. Основні шляхи модернізації практичної підготовки студентів у закладах вищої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. № 74, т. 3. DOI: 10.32840/1992-5786.2021.74-3.10.

7. *Положення про дуальну форму здобуття фахової передвищої та вищої освіти*. URL: <https://mon.gov.ua/news/polozhennya-pro-dualnu-formu-zdobuttya-fakhovoi-peredvishchoi-ta-vishchoi-osviti-zareestrovano-v-ministerstvi-yustitsii-ukraini>.

8. *Положення про організацію освітнього процесу у Львівському національному університеті імені Івана Франка*. Нова редакція. 2024 р. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/06/Polozhennia-pro-orhanizatsiiu-osvitnoho-protsesu_Nova-redaktsiia_2024.pdf.

9. Семигіна Т. Організація практики студентів спеціальності «Соціальна робота»: досвід України. *Pedagogical concept and its features, social work*

and linguology: Collective Scientific Monograph. 2020. DOI: 10.36074/pcaifswal.ed-1.03. URL: <https://www.academia.edu/42833715>.

10. Сідельник О. П., Шевчук Т. В. Практична підготовка студентів вищих навчальних закладів як невід'ємна детермінанта формування їхніх професійних компетенцій. *Науковий вісник НЛТУ України. Серія економічна*. 2017. Вип. 27(2). С. 189–193. DOI: 10.15421/40270241. URL: <https://nv.nltu.edu.ua/index.php/journal/issue/view/176>.

11. Солнишкіна А. Методи та напрямки практичної підготовки соціальних працівників (на прикладі Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара). *Social Work and Education*. 2022. Vol. 9, № 4. Р. 487–499. URL: <https://journals.urau.ua/swe/article/download/271632/267280>.

12. Фалинська З. З. Волонтерська практика в системі професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота* / гол. ред. І. В. Козубовська. Ужгород : Говерла, 2013. Вип. 29. С. 230–232. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/432>.

References:

1. Berehova, M. I. (2018). Pidhotovka maibutnoho korektsiinoho pedahoha do roboty v inkliuzyvnomu sere dov yshchi: formuvannia profesiinykh kompetentsii [Preparing a future correctional teacher for work in an inclusive environment: formation of professional competencies]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedagogichni nauky*, (3)2, 14–18 [in Ukrainian].

2. Vainola, R. Kh. (2010). Zmistovi aspekty profesiinoi pidhotovky maibutnoho sotsialnoho pedahoha u vyshchomu navchalnomu zakladi [Formation of professional competence of future social educators in the context of European integration of education]. *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Dragomanova: zbirnyk naukovykh prats. Seriya: II "Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika"*, 11, 60–68 [in Ukrainian].

3. Vasyliuk, T. (2022). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnykh sotsialnykh pedahohiv v umovakh yevrointehratsii osvity. Kontseptualno-tekhnologichna model pidhotovky maibutnykh fakhivtsiv sotsialno-pedahohichnoi sfery: monohrafiia [Content aspects of professional training of a future social educator in a higher educational institution]. U I. Lysokon (Uporiad.). S. 51–90. KDPU [in Ukrainian].

4. Zbirnyk prohram praktychnoi pidhotovky dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity kafedry sotsialnoi pedahohiky i sotsialnoi roboty: metodychniy posibnyk. (2025) [Collection of practical training programs for higher education students of the Department of Social Pedagogy and Social Work: Manual].

(I. Razmolodchikova, T. Vasyliuk, I. Lysokon; I. Lysokon, Uporiad.). KDPU. Retrieved from: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/> [in Ukrainian].

5. Klos, L. Ye. (2013). Praktychna skladova profesiinoi pidhotovky maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv do zdorov'iazbezhuvalnoi diialnosti [The practical component of professional training of future social workers for health-preserving activities]. *Visnyk LDU BZhD*, 8, 222–232. Retrieved from: <https://journal.ldubgd.edu.ua/index.php/Visnyk/article/view/643/639> [in Ukrainian].

6. Onyshchenko, N. (2021). Osnovni shliakhy modernizatsii praktychnoi pidhotovky studentiv u zakladakh vyshchoi osvity [Main ways to modernize practical training of students in higher education institutions]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, 74(3). DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.74-3.10> [in Ukrainian].

7. Polozhennia pro dualnu formu zdobuttia fakhovoi peredvyshchoi ta vyshchoi osvity. (b.d.). Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy [Regulations on the dual form of obtaining professional pre-higher and higher education. Ministry of Education and Science of Ukraine]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/news/polozhennya-pro-dualnu-formu-zdobuttya-fakhovoi-peredvishchoi-ta-vyshchoi-osviti-zareestrovano-v-ministerstvi-yustitsii-ukraini/> [in Ukrainian].

8. Polozhennia pro orhanizatsiiu osvitnoho protsesu u Lvivskomu natsionalnomu universyteti imeni Ivana Franka. (2024) [Regulations on the organization of the educational process at the Ivan Franko National University of Lviv. New edition. 2024]. Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. Retrieved from: <https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/06/>

Polozhennia-pro-orhanizatsiiu-osvitnoho-protsesu_Nova-redaktsiia_2024.pdf [in Ukrainian].

9. Semyhina, T. (2020). Orhanizatsiia praktyky studentiv spetsialnosti "Sotsialna robota": dosvid Ukrainy [Organization of internships for students majoring in "Social Work": Ukrainian experience]. Pedagogical concept and its features, social work and linguology: Collective Scientific Monograph. DOI: <https://doi.org/10.36074/pcaifswal.ed-1.03> [in Ukrainian].

10. Sidelnyk, O. P., & Shevchuk, T. V. (2017). Praktychna pidhotovka studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv yak nevidiemna determinanta formuvannia yikhnikh profesiynykh kompetentsii [Practical training of students of higher educational institutions as an integral determinant of the formation of their professional competencies]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy. Seriya ekonomichna*, 27(2), 189–193. DOI: <https://doi.org/10.15421/40270241> [in Ukrainian].

11. Solnyshkina, A. (2022). Metody ta napriamky praktychnoi pidhotovky sotsialnykh pratsivnykiv (na prykladi Dniprovskoho natsionalnoho universytetu imeni Olesia Honchara) [Methods and directions of practical training of social workers (on the example of Oles Honchar Dnipro National University)]. *Social Work and Education*, 9(4), 487–499. DOI: <https://doi.org/10.25128/2520-6230.22.4.4> [in Ukrainian].

12. Falynska, Z. Z. (2013). Volonterska praktyka v systemi profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv sotsialnoi sfery [Volunteer practice in the system of professional training of future social sphere specialists]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: Seriya: Pedahohika. Sotsialna robota / U I. V. Kozubovska (Hol. red.) (Vyp. 29, S. 230–232). Hoverla*. Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/432> [in Ukrainian].

З. М. Комаринська, О. В. Козак

Оглядова стаття

Стаття надійшла до редакції 25.09.2025

Стаття прийнята 12.10.2025

Статтю опубліковано 26.12.2025

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-2-12>

А. Ф. Лозинський, Р. В. Лаврецький

*Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
м. Львів, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1351-7183> – Лозинський А. Ф.

<https://orcid.org/0009-0008-3275-1569> – Лаврецький Р. В.

lozynskiy@gmail.com

ЗМІНА СОЦІАЛЬНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ І ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ВОЯКІВ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена дослідженню трансформації світогляду, психологічного стану та національної свідомості українських вояків у роки Першої світової війни. Масова мобілізація селян до армій Російської та Австро-Угорської імперій спричинила різку зміну їхнього звичного життєвого укладу, що стало каталізатором глибоких ціннісних, поведінкових і ментальних зрушень. На основі аналізу широкого комплексу джерел – фронтових листів, щоденників, спогадів, епістолярної спадщини ветеранів – простежено поступову еволюцію настроїв солдатів: від піднесеного патріотичного ентузіазму й віри у швидку перемогу до наростаючої втоми, дезорієнтації, розчарування та формування стійких антивоєнних і пацифістських настроїв.

Особливу увагу приділено механізмам формування нової соціально-ціннісної парадигми українських вояків. У статті обґрунтовується, що війна, вивівши селян із традиційного середовища, спричинила руйнування локальних і конфесійних форм ідентичності та створила умови для становлення модерного національного самоусвідомлення. Контакти з представниками інших етносів, перебування у полінаціональних військових з'єднаннях, а також зустрічі українців по обидва боки фронту стали сильним імпульсом до усвідомлення власної культурної спільності й етнічної окремішності. Автори доводять, що саме фронтовий досвід прискорив перехід від регіональної самоідентифікації до розуміння себе як частини українського народу.

В статті зроблено висновок, що Перша світова війна стала ключовим чинником психологічного, соціального та національного перелому, який суттєво вплинув на формування модерної української нації. Запропонований аналіз відкриває перспективи подальших досліджень порівняльного досвіду українців у двох імперіях, вивчення фронтових наративів та ролі гуманітарних інституцій у трансформації цінностей вояків.

Ключові слова: Перша світова війна, українські вояки, соціально-ціннісні орієнтири, національна свідомість; психологія солдата; морально-психологічний стан, світоглядні зміни.

A. F. Lozynskiy, R. V. Lavretskiy

Lviv State University of Life Safety, Lviv, Ukraine

CHANGES IN SOCIAL AND VALUE ORIENTATIONS AND THE FORMATION OF NATIONAL CONSCIOUSNESS AMONG UKRAINIAN SOLDIERS DURING THE FIRST WORLD WAR

The article examines the transformation of the worldview, psychological state, and national consciousness of Ukrainian soldiers during the First World War. The mass mobilization of peasants into the armies of the Russian and Austro-Hungarian Empires led to a radical disruption of their traditional way of life, becoming a catalyst for profound value-based, behavioral, and mental shifts. Drawing on a wide range of sources—frontline letters,

diaries, memoirs, and the epistolary heritage of veterans—the study traces the gradual evolution of soldiers' sentiments: from heightened patriotic enthusiasm and belief in a swift victory to growing fatigue, disorientation, disappointment, and the emergence of stable anti-war and pacifist attitudes.

Special attention is devoted to the mechanisms through which a new system of social and value orientations was formed among Ukrainian servicemen. The article argues that the war, by removing peasants from their customary environment, undermined local and confessional forms of identity and created conditions for the development of modern national self-awareness. Contacts with representatives of other ethnic groups, service in multinational military units, and encounters between Ukrainians on opposite sides of the front served as powerful impulses for recognizing their cultural commonality and ethnic distinctiveness. The authors demonstrate that frontline experience accelerated the shift from regional self-identification toward an understanding of belonging to the Ukrainian nation.

The article concludes that the First World War was a key factor in the psychological, social, and national transformation that significantly influenced the formation of the modern Ukrainian nation. The analysis also opens avenues for further research into the comparative experience of Ukrainians in both empires, the study of frontline narratives, and the role of humanitarian institutions in shaping soldiers' value systems.

Key words: First World War, Ukrainian soldiers, social and value orientations, national consciousness, soldier psychology, moral and psychological condition, worldview changes.

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими та практичними завданнями. Перша світова війна або Велика війна (1914–1918) стала для українського народу епохальним цивілізаційним зламом, який суттєво змінив його світосприйняття та соціально-ціннісні орієнтири. Мобілізовані до армій імперій Романових та Габсбургів українські селяни опинилися в екстремальних умовах фронту. Ці незвичні умови суттєво вплинули на трансформацію поведінки вояків, їх емоційний стан і світогляд. В епістолярній спадщині українських ветеранів війни чітко простежується еволюція поглядів: від піднесеного почуття патріотичного обов'язку та героїзму на початку війни до глибокої втоми, дезорієнтації, відторгнення війни та пацифізму в кінці військового конфлікту. Також війна суттєво вплинула на пробудження та формування національної свідомості українських вояків, які у довоєнний період нерідко не могли визначити свою етнічну ідентичність. Перебування у полінаціональному середовищі імперських армій, неминучий контакт з ворогом, який розмовляв українською мовою та сповідував ті ж національні цінності, призводили до усвідомлення культурної спільності з українцями по обидва боки фронту та розуміння єдності українського народу. Всестороннє дослідження цих процесів сприятиме осмисленню того, яким чином Перша світова війна пришвидшила процес формування модерної української нації та як відбувалася трансформація цінностей українських солдатів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій із цієї проблеми. Проблематика трансформації соціально-ціннісних орієнтирів та формування національної свідомості українських вояків під час Першої світової війни знайшла відображення у працях низки українських дослідників.

Зокрема, у монографії І. Береста представлено широкий соціальний та культурний контекст життя населення Східної Галичини й Західної Волині, що дозволяє простежити матеріальні умови мобілізованих та їхній світоглядний злам на тлі військових подій [1]. Я. Грицак у своїх інтерпретаціях революційних процесів 1914–1923 рр. наголошує на фронтовому досвіді як чиннику пробудження модерної національної ідентичності українців [2]. Значення Першої світової війни в європейському і цивілізаційному вимірах аналізує Б. Гудзяк, звертаючи увагу на невміння суспільств засвоїти уроки війни, зокрема в аспекті людських втрат і руйнування традиційних соціальних структур [3].

Дослідження Н. Загребельної та А. Лозинського акцентують на функціонуванні громадських гуманітарних організацій та їхній ролі у підтримці морально-психологічного стану українських вояків, що мало безпосередній вплив на їхні ціннісні орієнтири [4; 8]. У статті А. Лозинського та С. Лозинської на основі листів та спогадів учасників війни висвітлено трансформацію політичних орієнтирів українських військових [7]. У працях О. Олієвського та у збірнику «Людина на війні» висвітлено емоційно-психологічні трансформації солдата, прояви втоми, дезорієнтації та переосмислення життєвих смислів у фронтових умовах [9; 10]. Важливий концептуальний внесок робить С. Плохій, розглядаючи механізми формування історичної пам'яті та національної ідентичності, зокрема через вплив масових потрясінь на світогляд селянських спільнот [12].

Комплексний аналіз наявних праць засвідчує, що дослідники сходяться на думці: саме війна та її екстремальні обставини стали каталізатором глибоких соціально-психологічних змін

серед українських вояків, сприяючи переходу від локальних і конфесійних форм самоідентифікації до усвідомлення національної спільності. Водночас окремі аспекти проблеми – порівняльні студії між українцями у двох імперіях, кількісні аналізи солдатських наративів – залишаються перспективним напрямом подальших досліджень.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявні дослідження, низка аспектів трансформації соціально-ціннісних орієнтирів та національної свідомості українських вояків у роки Першої світової війни залишаються малодослідженими. Зокрема, недостатньо вивчено порівняльний досвід українців у російській та австро-угорській арміях, вплив міжетнічних контактів і фронтових умов на їх самоідентифікацію. Мало розробленими залишаються питання регіональних особливостей сприйняття війни, ролі рівня освіти та селянського менталітету, а також впливу гуманітарних організацій і військового душпастирства на моральний стан солдатів. Недостатньо використаними залишаються масові солдатські наративи – листи, щоденники, спогади, які дозволили б комплексно простежити динаміку психологічних і світоглядних змін. Саме ці напрями потребують подальшого наукового опрацювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перша світова війна 1914–1918 рр. стала не лише масштабною катастрофою й глибокою трагедією для покоління, що її пережило, а й вагомим етапом у формуванні модерних націй. У бойових діях на різних фронтах – у складі армій Антанти та Четверного союзу – брали участь мільйони українців, опинившись по різні боки протистояння [1; 2].

Влучним буде висновок Б. Гудзяка, який яскраво демонструє зміну світогляду учасників війни: «...для них війна стала вододілом між світом, все більш модерним і раціональним, який вони розумом пізнавали і хибно думали, що знали, який будували чимраз автономніше від Бога, і світом, який настав після воєнного провалля та Комп'єнського перемир'я, підписаного на світанку 11 листопада 1918 року... Кожна війна представляється чорно-білою, але вона сповнена парадоксів. З Божої точки зору – це суцільний парадокс» [3].

Змінювався не тільки світогляд, але й психологія солдатів. Постійна присутність смерті, відчуття невизначеності, надмірне фізичне й емоційне напруження руйнували звичні уявлення про світ і про самих себе [5; 9]. Звичайні реакції притуплювалися або загострювалися до крайності: страх перетворювався на байдужість,

співчуття – на черствість, а тілесний біль часто переставав відчуватися на тлі загального психологічного виснаження. Багато вояків починали сприймати реальність ніби крізь пелену, живучи на межі між життям і смертю [11].

Більшість дослідників мемуаристики та епістолярної спадщини стверджують, що війна радикально змінювала свідомість селян і рядових вояків; у текстах зафіксовані емоційні зрушення, гіперемоційні оцінки та маркери травматичного досвіду [5; 11]. За приклад можна використати мемуари рядового Олексі Кобця, у яких простежується еволюція його емоційного стану – від жаху до пацифізму та емоційної «окаменілості». У спогадах він описує фронтові сцени, полон і подальшу внутрішню переорієнтацію – втрату віри у війну, формування пацифістичних настроїв, а також епізоди, де страх і співчуття змінюються байдужістю або гнівом [5].

Перебування на фронті й участь у бойових діях суттєво позначилися на психологічному стані вояків. Такі зміни виявлялися у надмірній набожності, прагненні оточити себе будь-якими «охоронними силами», приступах панічних атак, вчиненні навмисного каліцтва, добровільному полоні [9, с. 143–144]. Також у селянському наративі періоду Великої війни простежується тенденція до активізації серед солдатів почуттів земляцтва, дружби чи прихильності за регіональною ознакою. Групова лояльність у цьому контексті, на думку І. Плохія, вибудовувалася за формулою: родина (спершу близька, а потім і дальша), село, повіт, губернія і, зрештою, понаднаціональна ідентичність – державна або загальноімперська [12, с. 17–18]. Історик слушно наголошує, що війна «націоналізувала» українців через мобілізацію в багатонаціональні армії, адже щоденна зустріч з представниками інших національностей сприяла усвідомленню власної етнічної самобутності [2; 7]. Контакти між українцями по обидва боки фронту зближували людей і прискорювали формування національної ідеї [2].

Піднесення національної свідомості було результатом тих важливих процесів, які викликала війна. Участь у воєнних діях мільйонів українських селян, мобілізованих до російської та австро-угорської армій, істотно змінила їх [6]. Багато українських селян, особливо наддніпрянських, йдучи в бій під заклики «За віру, царя і вітчизну!», важко уявляли собі, що є тією вітчизною, за яку доведеться проливати кров [2; 12]. На запитання «хто ви?» вони відповідали «православні», «полтавці», «чернігівці» – майже ніколи «українці». Але потрапивши у багатонаціональні військові частини, вони

швидко усвідомлювали свою етнічну приналежність [12].

Варто зазначити, що українці, які воювали у складі ворогуючих армій, говорили тією ж мовою, співали однакові пісні й мали спільні традиції. Є свідчення, що для січових стрільців після боїв за Маківку великим шоком було знаходити у наплічниках загиблих «російських» солдатів «Кобзарі» Тараса Шевченка. Це мало значний вплив на їхнє національне усвідомлення. Так, Микола Куліш, майбутній драматург, визнав, що став свідомим українцем саме в окопах австрійського фронту у Галичині у 1915–1917 рр. [7, с. 78–79].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Перша світова війна стала потужним каталізатором трансформації світогляду та національної свідомості українських вояків. Фронтний досвід, масові втрати, руйнування звичного селянського укладу та зіткнення з представниками різних національностей спричинили глибокі психологічні зміни. В умовах окопної війни і жорстокої щоденної реальності солдати проходили через культурний та моральний шок, що розмив традиційні цінності та сформував новий тип психології – психологію воїна. Одночасно фронт став простором інтенсивної комунікації, де українці з різних регіонів та навіть із протилежних сторін фронту усвідомлювали свою етнічну спільність, що сприяло зміцненню національної ідентичності. Участь у багатонаціональних арміях, досвід братання та зростання критичного ставлення до імперських авторитетів прискорили процеси націоналізації солдатської маси та створили підґрунтя для подальших визвольних змагань.

Попри значний науковий доробок, низка аспектів цієї проблематики потребує подальшого вивчення. Перспективними є дослідження порівняльного досвіду українців у російській та австро-угорській арміях, глибший аналіз селянського солдатського наративу та фронтової кореспонденції, а також вивчення регіональних особливостей трансформації ідентичності. Особливої уваги заслуговує роль релігійності, морально-психологічних травм і діяльності гуманітарних організацій у формуванні нової ціннісної парадигми українських вояків. Поглиблення цих напрямів дозволить комплексніше осмислити процеси, що визначили становлення модерної української нації у добу Великої війни.

Список літератури:

1. Берест І. Р. Перша світова війна на землях Східної Галичини і Західної Волині: люди, події, факти. Львів: УАД, 2015. 324 с.

2. Грицак Я. Українська революція, 1914–1923: нові інтерпретації. Україна модерна. Львів: Інститут історичних досліджень ЛНУ ім. І. Франка, 1999. Ч. 2–3. С. 259.

3. Гудзяк Б. Кінець Великої війни. Чи Європа і світ зробили висновки? Історична правда. URL: <http://www.istpravda.com.ua/columns/2018/11/11/153251/> (дата звернення: 19.11.2025).

4. Загребельна Н. І. Громадські гуманітарні організації в Україні у роки Першої світової війни: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2004. 20 с.

5. Кобець О. *Спогади солдата Першої світової війни* [Memoirs of a soldier of the First World War]. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1959. 415 с.

6. Лозинський А. *Воєнні дії на території України та їх вплив на розвиток українського суспільства*. URL: <https://journal.ldubgd.edu.ua/index.php/soc/article/download/2812/2698/> (дата звернення: 19.11.2025).

7. Лозинський А. Ф., Лозинська С. О. Трансформація соціально-політичних пріоритетів українських військових в роки Першої світової війни // Публічне управління та соціальна робота. 2024. № 1. С. 76–79.

8. Лозинський А. Ф. Окремі аспекти соціальної роботи з військовослужбовцями українських громадських допомогівих установ в роки Першої світової війни. Book of Proceedings: CADES EPHR – International Conference on Education, Pedagogy and Humanities Research (17 серпня 2016, St. Louis, Missouri, USA). USA: Science and Innovation Center Publishing House, 2016. С. 43–47. URL: https://archive.org/details/CADESProceedings2016_201610 (дата звернення: 19.11.2025).

9. Людина на війні: український соціум через призму Першої та Другої світових воєн: історичні нариси / відп. ред. О. П. Реєнт. Київ: ІУ НАН України, 2021. 631 с.

10. Олієвський О. Солдат в окопах Першої світової війни: мрії та сподівання. Перша світова війна та проблеми державотворення у Центральній та Східній Європі: матеріали Міжнародної наукової конференції (29–30 жовтня 2008 р.). Чернівці: ЧНУ, 2009. С. 170–178.

11. Трубайчук А. Підсумки Першої світової війни. Історія в школі. 1996. № 30. С. 23.

12. Плохій С. Велика війна і формування ідентичностей у Східній Європі. Київ: Критика, 2012. С. 17–18.

References:

1. Berest, I. R. (2015). Persha svitova viina na zemliakh Skhidnoi Halychyny i Zakhidnoi Volyni: liudy, podii, fakty. [The First World War in the Lands of Eastern Galicia and Western Volhynia: People, Events, Facts] Lviv: UAD, 2015. 324 s. [in Ukrainian].

2. Hrytsak, Ya. (1999). *Ukrainska revoliutsiia, 1914–1923: novi interpretatsii*. [The Ukrainian Revolution, 1914–1923: New Interpretation]. *Ukraina moderna*. Lviv: Instytut istorichnykh doslidzhen LNU im. I. Franka, 1999. Ch. 2–3. S. 259. [in Ukrainian].
3. Gudziak, B. (2025). Kinets Velykoi viiny. Chy Yevropa i svit zrobyly vysnovky? [The End of the Great War. Did Europe and the World Draw Conclusions?]. *Istorychna pravda*. Retrieved from: <http://www.istpravda.com.ua/columns/2018/11/11/153251/> (data zvernennia: 19.11.2025). [in Ukrainian].
4. Zahrebelna, N. I. (2004). *Hromadski humanitarni orhanizatsii v Ukraini u roky Pershoi svitovoi viiny* [Humanitarian Public Organizations in Ukraine during the First World War.] : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Kyiv: Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova, 2004. 20 s. [in Ukrainian].
5. Kobets, O. (1959). *Spohady soldata Pershoi svitovoi viiny*. Miunkhen: Dniprova khvyliia, 1959. 415 s. [in Ukrainian].
6. Lozynskyi, A. (2024). Voienni dii na terytorii Ukrainy ta yikh vplyv na rozvytok ukrainskoho suspilstva [Military actions on the territory of Ukraine and their impact on the development of Ukrainian society]. Retrieved from: <https://journal.ldubgd.edu.ua/index.php/soc/article/download/2812/2698/> (data zvernennia: 19.11.2025). [in Ukrainian].
7. Lozynskyi, A. F., Lozynska, S. O. (2024). Transformatsiia sotsialno-politychnykh priorytetiv ukrainskykh viiskovykh v roky Pershoi svitovoi viiny [Transformation of socio-political priorities of the Ukrainian military during the First World War].

Publichne upravlinnia ta sotsialna robota. 2024. № 1. S. 76–79. [in Ukrainian].

8. Lozynskyi, A. F. (2016). Okremi aspekty sotsialnoi roboty z viiskovosluzhbovtsiamy ukrainskykh hromadskykh dopomohovykh ustanov v roky Pershoi svitovoi viiny. *Book of Proceedings: CADES EPHR – International Conference on Education, Pedagogy and Humanities Research* (17 serpnia 2016, St. Louis, Missouri, USA). USA: Science and Innovation Center Publishing House, 2016. S. 43–47. Retrieved from: https://archive.org/details/CADESProceedings2016_201610/details/CADESProceedings2016_201610 (data zvernennia: 19.11.2025). [in Ukrainian].
9. Liudyna na viini: ukrainskyi sotsium cherez pryzmu Pershoi ta Druhoi svitovoykh voien: istorychni narysy. (2021). [Man at War: Ukrainian Society Through the Prism of the First and Second World Wars: Historical Essays] / vidp. red. O. P. Reient. Kyiv: IIU NAN Ukrainy, 2021. 631 s. [in Ukrainian].
10. Oliievskyi, O. (2008). Soldat v okopakh Pershoi svitovoi viiny: mrii ta spodivannia [A Soldier in the Trenches of the First World War: Dreams and Expectations]. *Persha svitova viina ta problemy derzhavotvorennia u Tsentralnii ta Skhidnii Yevropi: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (29–30 zhovtnia 2008 r.). Chernivtsi: ChNU, 2009. S. 170–178. [in Ukrainian].
11. Trubaichuk, A. (1996). *Pidsumky Pershoi svitovoi viiny* [The Results of the First World War]. *Istoriia v shkoli*. 1996. № 30. S. 23. [in Ukrainian].
12. Plokhii, S. (2012). *Velyka viina i formuvannia identychnosti u Skhidnii Yevropi* [The Great War and the Formation of Identities in Eastern Europe] . Kyiv: Krytyka, 2012. S. 17–18. [in Ukrainian].

А. Ф. Лозинський, Р. В. Лаврецький

Оглядова стаття

Стаття надійшла до редакції 16.09.2025

Стаття прийнята 05.10.2025

Статтю опубліковано 26.12.2025

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-2-13>

О. Г. Романов

*Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
м. Київ, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-4588-4387> – Романов О. Г.
 oleksandr.romanov9@gmail.com

ПРОТИДІЯ КІБЕРБУЛІНГУ ПІДЛІТКІВ: ОСОБИСТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ, КЛЮЧОВІ КОМПОНЕНТИ, КРИТЕРІЇ, РІВНІ ВИМІРУ

У статті порушено проблему кібербулінгу підлітків, що становить велику небезпеку для їхнього соціального, емоційного, психічного розвитку. Інтернет-середовище стало невід'ємною складовою частиною розвитку та спілкування підлітків, які активно адаптуються до віртуального світу, розвивають нові потреби, інтереси та знаходять способи використання цифрових технологій.

Зазначено, що небезпека кібербулінгу полягає в наслідках його впливу, а саме на образ «Я» підлітків, розвиток нервово-психічних і поведінкових розладів, тривалий стрес. Зазначено, що кібербулінг зумовлений особливостями, а саме перебудовою організму, змінами у психофізичному стані підлітків, набуттям нових соціальних ролей, загостренням певних рис характеру, кризою підліткового віку.

Акцентовано увагу на необхідності наукового осмислення цієї проблеми, визначено соціально-психологічні чинники, які можуть провокувати спалахи кібербулінгу. Визначено внутрішні чинники, до яких належать: внутрішньо-особистісні характеристики підлітків, копіювання поведінки найближчого оточення, минулий досвід власної поведінки, відсутність емоційної близькості чи підтримки у складних життєвих ситуаціях, потреби у схваленні, низький рівень розвитку комунікативних навичок. Зовнішні чинники – вплив суспільства та засобів масової інформації, відсутність просвітницької роботи або її недостатність, відсутність роботи з розвитку асертивної поведінки та навичок ненасильницького спілкування, система взаємин у колективі, сім'ї.

Особлива увага приділена характеристиці особистісних особливостей протидії кібербулінгу підлітків, визначено ключові компоненти, критерії та рівні прояву зазначених компонентів. До компонентів особистісних особливостей протидії кібербулінгу було віднесено: емотивно-когнітивний, мотиваційно-ціннісний, комунікативно-конативний.

Підтверджено необхідність проведення комплексного підходу, складниками якого має бути діагностика, обґрунтування структури особистісної протидії кібербулінгу підлітків та програми профілактичної роботи зі стратегічними напрямками.

Ключові слова: кібербулінг, підлітки, чинники, особистісні особливості, віртуальне насильство, критерії, рівні, протидія.

О. Н. Романов

*Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University,
Kyiv, Ukraine*

COUNTERACTING TEEN CYBERBULLYING: PERSONALITY TRAITS, KEY COMPONENTS, CRITERIA, AND MEASUREMENT LEVELS

The article raises the problem of cyberbullying of adolescents, which poses a great danger to their social, emotional, and mental development. The Internet environment has become an integral part of the development and communication of adolescents, who are actively adapting to the virtual world, developing new needs, interests, and finding ways to use digital technologies.

It is noted that the danger of cyberbullying lies in its consequences – its impact on adolescents' self-concept, the development of neuropsychiatric and behavioral disorders, and prolonged stress. Cyberbullying is driven by age-specific factors such as bodily reorganization, changes in adolescents' psychophysiological state, the acquisition of new social roles, the sharpening of certain character traits, and the crisis of adolescence.

Attention is drawn to the need for scholarly consideration of this issue; socio-psychological factors that may trigger outbreaks of cyberbullying are identified. Internal factors include intrapersonal characteristics of adolescents, imitation of the behavior of their immediate environment, prior behavioral experience, lack of emotional closeness or support in difficult life situations, the need for approval, and a low level of communication skills. External factors include the influence of society and the mass media, the absence or insufficiency of educational outreach, the lack of efforts to develop assertive behavior and non-violent communication skills, and the system of relationships within the peer group and the family.

Particular attention is paid to the characteristics of the personal traits underlying adolescents' counteraction to cyberbullying; the key components, criteria, and levels of manifestation of these components are defined. The components of the personal features of counteraction to cyberbullying include the emotive-cognitive, motivational-value, and communicative-conative components.

The necessity of a comprehensive approach is confirmed, whose elements should include diagnostics, substantiation of the structure of adolescents' personal counteraction to cyberbullying, and a preventive program with strategic directions.

Key words: cyberbullying, teenagers, factors, personality traits, virtual violence, criteria, levels, countermeasures.

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими та практичними завданнями. Розвиток соціальної особистості підлітків значною мірою перемістився в Інтернет. Більшість дітей віддають перевагу віртуальному спілкуванню перед реальним, оскільки онлайн-комунікація здається їм простішою й доступнішою. У міру того як Інтернет і соціальні мережі стають дедалі важливішими в житті підлітків, з'являється небезпека кібербулінгу, який впливає на їхню особистість і соціальний розвиток.

Підлітковий вік – це період життя, що характеризується значними змінами в емоційній, когнітивній та соціальній сферах. Він супроводжується бажанням пізнавати нове, «почуттям дорослості», самоствердженням, страхом не відповісти нормам групи однолітків та прагненням наслідувати звички і поведінку значимих дорослих. Відслідковується трансформація самооцінки, активно формується система цінностей. У цей період для підлітків соціальні зв'язки стають основним джерелом емоційної підтримки та розвитку соціальних навичок, тому вони активно використовують цифрові платформи для комунікації. Водночас діти часто не помічають небезпек, які існують в Інтернеті, оскільки не мають життєвого досвіду дорослих.

Однією з найгостріших проблем, з якими стикаються підлітки у віртуальному просторі, став кібербулінг. Характерними рисами цього явища є: висока проникність, швидкість поширення інформації, широка аудиторія, використання технічних засобів комунікації, відсутність безпосереднього контакту між людьми, цілеспрямоване залякування, агресивна та насильницька поведінка з боку кривдника, втрата жертвою

контролю над ситуацією та анонімність кривдника. Кібербулінг має специфічні особливості віртуальної комунікації: анонімність, відсутність емпатії, відсутність контролю та довготривале зберігання травматичної інформації [5].

Після тривалого й неконтрольованого використання Інтернету спостерігається зростання випадків агресії, маніпулювання та утворення спільнот і груп, членство в яких негативно впливає на психічне здоров'я дітей. Спостерігаються зміни в психічному стані користувачів, такі як дратівливість, проблеми з контролем гніву, тривожність, замкнутість, апатія, часті перепади настрою, зниження стресостійкості тощо.

Розглянемо основні наслідки віртуального насильства.

По-перше, кібербулінг впливає на власний образ «Я» підлітків; занижується самооцінка; діти починають уникати стосунків з іншими людьми; можуть жити за «програмою жертви/невдахи».

По-друге, високий ризик розвитку нервово-психічних і поведінкових розладів; характерні невротичні розлади, депресії, порушення сну та апетиту; можливе формування посттравматичного стресового синдрому.

По-третє, виникає порушення в розвитку ідентичності; тривалий стрес породжує почуття безнадійності й безвихідності, що може провокувати думки про суїцид.

Тому актуалізується питання необхідності звернення уваги на прояви насильницьких дій у кіберпросторі. Виявлення негативних тенденцій та їх пригнічення буде слугувати вагомим внеском у формування особистості підлітків та допоможе їм протистояти кібербулінгу та повно-

цінно функціонувати у суспільстві. Ця проблема вимагає виявлення особистісних характеристик у підлітків для протидії кібербулінгу, розробки та впровадження програми його профілактики.

Таким чином, віртуальне насильство серед підлітків є дуже актуальною і складною проблемою. Вищезазначені фактори, що сприяють кібербулінгу, свідчать про необхідність пошуку шляхів і засобів його попередження. Запобігання цьому соціально-психологічному явищу базується на ранньому виявленні його чинників, ознак та характеристик та впровадженні превентивних заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема поширення кібербулінгу стала предметом наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців ХХ–ХХІ ст.

У статті К. Чжу, С. Хуан, Р. Еванс, В. Чжан «Кібербулінг серед підлітків та дітей: комплексний огляд глобальної ситуації, факторів ризику та профілактичних заходів» дослідники виділяють дві широкі категорії передумов кібербулінгу: особисті чинники та ситуаційні чинники. Особисті чинники стосуються індивідуальних характеристик, таких як стать, вік, мотивація, психологічний стан, стан здоров'я, соціально-економічний статус і масштаб використання технологій, цінності та сприйняття навколишнього світу, слабка здатність до адаптації, минулий досвід віктимізації. Ситуаційні чинники стосуються умов, що підштовхують кривдників до агресивних дій чи сприяють підтримці потерпілих, ролі батьків, важливості шкільного клімату [7].

Вони вказують, що емпатія та емоційний інтелект, стосунки між батьками та дітьми, а також атмосфера в школі є факторами, що запобігають кібербулінгу.

У комплексному дослідженні розглядаються стратегії запобігання кібербулінгу, включаючи управління особистими емоціями, цифрові навички та навички спілкування. У ньому підкреслюється важлива роль батьківського контролю у запобіганні кібербулінгу, який залежить від того, чи діти вірять, що їхні батьки здатні надати підтримку, а не просто втручаються в їхнє життя, обмежують їхню поведінку в Інтернеті та контролюють або конфіскують їхні пристрої. Дослідження показало, що кібербулінг набуває все більшого поширення. Зроблено висновок, що ефективність заходів, необхідних для вирішення цієї проблеми, потребує подальшого розвитку та дослідження.

У статті Л. Онуфрієвої, О. Чайковської «Взаємозв'язок агресивності із проявами кібер-

булінгу серед підлітків» вказано, що найуразливішою категорією до цього явища є підлітки, які через брак психологічної стійкості потрапляють у зону підвищеного ризику. В дослідженні проведено аналіз взаємозв'язку між рівнем агресивності підлітків і їхньою схильністю до проявів кібербулінгу. Розглянуто причинно-наслідковий зв'язок між агресивною поведінкою підлітків та іншими чинниками, такими як виховання, середовище, шкільна атмосфера, використання технологій тощо.

Виявлено зв'язок між кібербулінгом та різними формами агресивної поведінки, що може проявлятися в тому, що діти з підвищеною агресивністю схильні до прояву агресивної поведінки в різних сферах життя, особливо в онлайн-середовищі. Тому підлітки можуть використовувати кібербулінг як засіб вираження своєї агресії та контролю над іншими, ховаючись за анонімністю Інтернету. Вони можуть розглядати кібербулінг як можливість образити, залякати або принизити інших без прямого фізичного контакту. Також було досліджено питання поінформованості підлітків у сфері кібербулінгу й виявило необхідність підвищення свідомості батьків щодо важливості розмови з дітьми про безпеку та правила поведінки в онлайн-середовищі, особливо в контексті боротьби з кібербулінгом. Батьки повинні розглядати таку тему як важливий аспект виховання дітей, оскільки це може допомогти їм захистити своїх дітей від негативних загроз і впливів цифрового світу.

Дослідження показало, що рівень поінформованості підлітків щодо проблеми кібербулінгу в закладі загальної середньої освіти можна оцінити як важливий чинник у запобіганні та протидії цьому явищу. Аналіз досліджень показує, що хоча більшість учнів загалом знають про поняття кібербулінгу, їм часто бракує глибшого розуміння його різних форм, можливих наслідків та ефективних заходів протидії.

Особливої уваги потребує формування практичних навичок виявлення та ефективного реагування на кібербулінг, а також підвищення обізнаності про правові наслідки таких дій. У загальноосвітніх школах рекомендується організовувати систематичні інтерактивні заходи з підвищення обізнаності учнів, включаючи створення безпечного середовища для обговорення цієї теми [4].

У статті В. Шахрай «Запобігання і подолання булінгу як наукова та соціально-виховна проблема» представлено два підходи до вивчення кібербулінгу. Перший відображає ролі осіб, залучених до булінгу, другий зосереджується на

агресивній поведінці булерів. З точки зору індивідуальних ролей у кібербулінгу найчастіше виділяють такі ролі: жертви, булери та спостерігачі. Відповідно до агресивної поведінки, яку демонструють кривдники, найчастіше виділяють чотири типи кібербулінгу: письмовий або вербальний кібербулінг, візуальний кібербулінг, крадіжка особистих даних та ізоляція.

З'ясовано причини кібербулінгу: ефект розгальмування поведінки підлітків онлайн, який відображається у зниженні внутрішньої цензури під час спілкування в кіберпросторі; брак впевненості у кривдників та їх бажання контролювати інших; сприйняття учнями кібербулінгу як розваги.

Визначено систему заходів щодо запобігання та протидії булінгу, що базується на комплексному (цілісному) освітньому підході, який передбачає залучення навчальних закладів, батьків, правоохоронних органів, соціальних служб, громади та учнів. Запобігання та боротьба з булінгом повинні зосереджуватися насамперед на використанні освітніх інструментів та методів, створенні безпечного середовища в навчальних закладах, зокрема створенні цифрового навчального середовища, забезпеченні позитивного та комфортного середовища для дітей, створенні гармонійних стосунків між батьками та дітьми, розвитку в учнів соціально-емоційних навичок та емоційної саморегуляції, а також підвищення цифрової грамотності вчителів, учнів та батьків [6].

Мета статті – схарактеризувати соціально-психологічні чинники виникнення кібербулінгу та особистісні особливості протидії кібербулінгу підлітків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковці докладно розглядають чинники, що зумовлюють насильство в кіберпросторі. Чинники – це рушійна сила процесу, яка визначає його сутність, основний напрям; значуща обставина, умова [1].

О. Міхеєва, М. Корнієнко стверджують, що саме підлітки найчастіше стикаються з явищем кібербулінгу та ініціюють його. Це зумовлено особливостями, а саме перебудовою організму, змінами у психофізичному стані підлітків, набуттям нових соціальних ролей, загостренням певних рис характеру, кризою підліткового віку. Але якщо раніше ці особливості могли спричинити насильницькі дії різного характеру у реальному житті, то нині проявляються ще й у інтернет-середовищі [2].

Найчастішими жертвами кібербулінгу стають підлітки, які не отримують достатньої уваги від

батьків і не мають емоційного зв'язку з ними; підлітки, які зазнають насильства від батьків, мають вороже ставлення до світу, часто стають жертвами насильства в реальному житті й поведуться агресивно стосовно тих, хто слабший за них; діти, які виростають під тиранічним батьківським контролем, постійно підкоряються і не можуть висловлювати свою думку; підлітки, що мають психофізичні особливості (різні форми розумової відсталості, психопатії, заячу губу, вовчу пащу та ін.); підлітки із сімей з низьким соціальним статусом.

Характерними рисами кібербулінгу є анонімність, безперервність, безліч невидимих свідків, відсутність зворотного зв'язку та розгальмування. Кібербулінг може бути особливо небезпечним для підлітків, які пережили травматичні події або відчувають себе ізольованими та мають непорозуміння у своїх родин.

Оскільки Інтернет служить засобом комунікації та простором для соціальної взаємодії, підлітки, які стали жертвами кібербулінгу, можуть сприймати цькування як повну втрату можливості налагоджувати або будувати стосунки, розвиватися та бути соціальними. Окрім страху переслідування, існує також страх втратити доступ до Інтернету. Для багатьох батьків, які дізналися, що їхня дитина стала жертвою віртуального насильства, першим кроком є позбавлення її доступу до комп'ютера або мобільного телефону.

Для підлітків страх позбавлення комп'ютера переважає над страхом продовження цькування, оскільки відсутність доступу до електронної комунікації великою мірою анулює його соціальне життя [2].

А. Найдьонова стверджує, що існує тісний взаємозв'язок між поведінковими та особистісними особливостями жертви та здійснюваними щодо неї насильницькими діями. Можна провести паралель між патернами поведінки жертви булінгу та кібербулінгу і ми побачимо, що існує чіткий портрет «жертви» у обох випадках. Необхідно підкреслити, що будь-яка дитина може стати об'єктом для насильницьких дій [3].

Спираючись на дослідження науковців, можна стверджувати, що існує зв'язок між психолого-поведінковими особливостями підлітків та тим, що саме підлітки найчастіше стикаються з явищем кібербулінгу та ініціюють його. Ці особливості зумовлені перебудовою організму, змінами у психофізичному стані підлітків, набуттям нових соціальних ролей, загостренням певних рис характеру, кризою підліткового віку та можуть спричинити насильницькі дії різного характеру в інтернет-середовищі.

У сучасному суспільстві Інтернет став повсякденною практикою підлітків. Щодо причин та факторів, які найчастіше провокують використання Інтернету як інструменту булінгу, можемо вказати передусім недостатню для підлітків насиченість спілкуванням у реальному житті, наявність у них бажання реалізації певних якостей, програвання ролей, переживання емоцій, які з тих чи інших причин неможливі у повсякденному житті.

Беручи до уваги дослідження науковців, нами було визначено соціально-психологічні чинники, які впливають на виникнення кібербулінгу в підлітковому середовищі:

1. Внутрішні (індивідуальні) – самооцінка, самоставлення, низькі когнітивні здібності, темперамент, особливості характеру, недостатня розвиненість саморегуляції, низька мотивація до комунікації, рівень розвитку комунікативних навичок, копіювання поведінки найближчого оточення (сім'ї, однолітків, авторитетних педагогів), відсутність емоційної близькості чи підтримки у складних життєвих ситуаціях, потреба у схваленні, минулий досвід власної поведінки.

2. Зовнішні (групові або соціальні) – відсутність просвітницької роботи або її недостатність, пошук легких способів взаємодії, відсутність роботи з розвитку асертивної поведінки та навичок ненасильницького спілкування, жорсткі стилі сімейного виховання, відсутність контролю батьків, система взаємин у колективі, закладі освіти, вплив суспільства та засобів масової інформації.

3. З метою виявлення особистісних особливостей протидії кібербулінгу в підлітковому середовищі нами було визначено ключові компоненти, критерії та рівні прояву зазначеного феномена.

До компонентів особистісних особливостей протидії кібербулінгу було віднесено: емотивно-когнітивний, мотиваційно-ціннісний, комунікативно-конативний (поведінковий).

Основними критеріями для визначення емотивно-когнітивного компонента нами було вибрано: ступінь поінформованості підлітка про феномен кібербулінгу, його емоційне ставлення до кібербулінгу, до себе та до інших учасників взаємодії з показниками емпатії, самоконтролю.

Високий рівень за емоційно-когнітивним компонентом відображає оптимальний вияв обізнаності підлітка щодо кібербулінгу та його наслідків, позитивне самоставлення, емпатійність у процесі комунікації в кіберпросторі.

Середній рівень засвідчує достатню поінформованість підлітка про кібербулінг та його наслідки, періодичність позитивного самоставлення та проявів емпатії у спілкуванні з іншими комунікантами.

Низький рівень за емоційно-когнітивним компонентом характеризується поверховими знаннями досліджуваного про кібербулінг та його наслідки, негативним самоставленням та відсутністю проявів емпатії у спілкуванні з іншими комунікантами.

Визначаючи мотиваційно-ціннісний компонент проявів кібербулінгу, враховували позиції вчених про те, що підлітковий вік криє у собі чималі ресурси в розвитку мотиваційно-ціннісної сфери.

Основним критерієм вибрано мотивацію до самоосмислення з показниками уявлення про власні стимули щодо взаємодії з однолітками, ціннісні орієнтації у спілкуванні в умовах віртуального простору.

Високий рівень зазначеного компонента демонструє контрольованість й осмисленість подій власного життя, орієнтацію на гуманістичні цінності у спілкуванні в умовах віртуального простору, зокрема, на толерантне ставлення до комуніканта.

Середній рівень за цим компонентом засвідчує наявні, проте не досить виражені передумови до осмисленості власного життя та спрямованості на гуманістичні цінності, зокрема, толерантність у спілкуванні з іншими в умовах віртуального простору.

Низький рівень мотиваційно-ціннісного компонента маркує несформованість самоорганізаційних умінь, гуманістичного базису спілкування, толерантного ставлення до комуніканта в умовах віртуального простору.

Комунікативно-конативний (поведінковий) реалізується через комунікативний досвід підлітка й впливає на його осмислення життя, визначає структурну організацію та змістове наповнення його поведінки.

Основним критерієм для визначення вказаного компонента вибрано саморегуляція, асертивність.

Високий рівень за комунікативно-конативним компонентом характеризується умінням ефективно комунікувати, дотримуючись норм спілкування в кіберпросторі, продуктивно розв'язувати проблемні ситуації, гнучко й асертивно долати комунікативні бар'єри.

Середній рівень за цим компонентом засвідчує періодичну здатність підлітка продуктивно розв'язувати проблемні ситуації, наявність деяких порушень норм спілкування у вигляді незначних агресивних проявів та неповаги до комуніканта, недостатню готовність до асертивної поведінки в процесі подолання комунікативних бар'єрів.

Низький рівень комунікативно-конативного компонента маркує нездатність підлітка діяти

в напрямі розв'язання проблемної ситуації, постійних порушень норм спілкування в кіберпросторі у вигляді частих агресивних проявів та неповаги до комуніканта, неготовності до асертивної поведінки в процесі подолання комунікативних бар'єрів.

Підлітки, які виявляють високий рівень особистісних характеристик, здатні розпізнати кібербулінг, мають потребу у встановленні взаємозв'язків на засадах ціннісних орієнтацій у спілкуванні, спроможні самореалізуватися у віртуальному просторі, дотримуючись норм спілкування в кіберпросторі, здатні продуктивно розв'язувати проблемні ситуації, гнучко й асертивно долати комунікативні бар'єри, спроможні протистояти кібербулінгу.

Ефективна профілактика кібербулінгу полягає в навчанні підлітків основних правил безпеки в мережі Інтернет, розвитку критичного мислення й коректної поведінки стосовно інших користувачів спільноти, формування емпатії та толерантності, розвитку компетентностей, які дають змогу учням уникати провокативних ситуацій, а також створенні й підтримці ресурсного соціального оточення підлітків, до якого входять «сім'я/батьки – школа – громада» [2, с. 102]. Профілактична робота сприяє розвитку умінь, знань та навичок протистояти кібербулінгу, кіберагресорам, тиску інтернет-середовища.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Для ефективної протидії кібербулінгу підлітків важливим є з'ясування сутності цього поняття, його причин, сили впливу на соціально-психологічний стан підлітків та на можливості їх соціальної комунікації.

На основі проведеного аналізу можна зробити кілька ключових висновків. У статті досліджено соціально-психологічні чинники, які впливають на виникнення кібербулінгу в підлітків. Визначено внутрішні чинники, до яких належать: внутрішньо-особистісні характеристики підлітків, копіювання поведінки найближчого оточення, минулий досвід власної поведінки, відсутність емоційної близькості чи підтримки у складних життєвих ситуаціях, потреба у схваленні, низький рівень розвитку комунікативних навичок.

Зовнішні чинники – вплив суспільства та засобів масової інформації, відсутність просвітницької роботи або її недостатність, відсутність роботи з розвитку асертивної поведінки та навичок ненасильницького спілкування, система взаємин у колективі, сім'ї.

З'ясування стану готовності підлітків протидіяти кібербулінгу доцільно здійснювати за

емоційно-когнітивним, мотиваційно-ціннісним, комунікативно-конативним компонентами.

Основними критеріями для визначення емоційно-когнітивного компонента нами було вибрано: ступінь поінформованості підлітка про феномен кібербулінгу, його емоційне ставлення до кібербулінгу, до себе та до інших учасників взаємодії з показниками емпатії, самоконтролю.

Основним критерієм мотиваційно-ціннісного компонента вибрано мотивацію до самоосмислення з показниками уявлення про власні стимули щодо взаємодії з однолітками, ціннісні орієнтації у спілкуванні в умовах віртуального простору.

Комунікативно-конативний (поведінковий) реалізується через комунікативний досвід підлітка й впливає на його осмислення життя, визначає структурну організацію та змістове наповнення його поведінки. Основним критерієм для визначення вказаного компонента вибрано саморегуляцію, асертивність.

Вважаємо, що проблема запобігання та профілактики кібербулінгу підлітків потребує комплексного підходу, складниками якого мають бути діагностика, обґрунтування структури особистісної протидії кібербулінгу та програми профілактичної роботи зі стратегічними напрямками.

Список літератури:

1. Актуальні питання соціальної роботи : навчальний посібник / О. М. Денисюк та ін. ; ред. кол.: О. В. Епель, Т. Л. Лях, І. В. Силантьєва. Ужгород : РІК-У, 2023. 420 с.
2. Міхеєва О. Ю., Корнієнко М. М. Кібербулінг як соціально-педагогічна проблема. *Молодий вчений*. № 11 (63), 2018. С. 247–250.
3. Найдьонова Л. А. Розвиток медіаосвіти в територіальній громаді: шляхи подолання психологічних наслідків війни : методичні рекомендації. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2023. 68 с.
4. Онуфрієва Л. А., Чайковська О. М. Взаємозв'язок агресивності із проявами кібербулінгу серед підлітків. *Габітус*. 2025. Випуск 69. Т. 1. С. 208. <https://doi.org/10.32782/2663-5208>.
5. Тітов І. Г., Лаврінченко В. А. Чинники прояву кібербулінгу в підлітковому середовищі: теоретичний огляд. *Психологія і особистість*. 2022. Вип. 2 (22). С. 211–224.
6. Шахрай В. М. Запобігання і подолання булінгу як наукова та соціально-виховна проблема. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 5(33). [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-5\(33\)-1320-1333](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-5(33)-1320-1333).
7. Zhu C., Huang S., Evans R., Zhang W. Cyberbullying Among Adolescents and Children:

A Comprehensive Review of the Global Situation, Risk Factors, and Preventive Measures. *Front. Public Health*. 2021. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/publichealth/articles/10.3389/fpubh.2021.634909/full>.

References:

1. Aktualni pytannia sotsialnoi roboty. (2023). [Current issues of social work]: navchalnyy posibnyk / O. M. Denysiuk ta in.; red. kol.: O. V. Epel, T. L. Liakh, I. V. Sylantieva. Uzhhorod: RIK-U. 420 s. [in Ukrainian].
2. Mikheieva, O. Yu., Korniienko, M. M. (2018). Kiberbulinh yak sotsialno-pedahohichna problema [Cyberbullying as a socio-pedagogical problem]. *Molodyi vchenyi*. № 11 (63). P. 247–250 [in Ukrainian].
3. Naidonova, L. A. (2023). Rozvytok mediaosvity v terytorialnii hromadi: shliakhy podolannia psykholohichnykh naslidkiv viiny: metodychni rekomendatsii [Development of media education in the territorial community: ways to overcome the psychological consequences of war: methodological recommendations]. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD. 68 s. [in Ukrainian].
4. Onufriiev, L. A., Chaikovska, O. M. (2025). Vzaiemozviazok ahresyvnosti iz proiavamy

kiberbulinhu sered pidlitkiv [The relationship between aggression and cyberbullying among adolescents]. *Habitus*. 2025. Vypusk 69, T. 1. S. 208. <https://doi.org/10.32782/2663-5208> [in Ukrainian].

5. Titov, I. H., Lavrinenko, V. A. (2022). Chynnyky proiavu kiberbulinhu v pidlitkovomu seredovyshchi: teoretychnyi ohliad [Factors of cyberbullying in the adolescent environment: a theoretical review]. *Psykhologhiia i osobystist*. Vyp. 2 (22). S. 211–224 [in Ukrainian].

6. Shakhrai, V. M. (2024). Zapobihannia i podolannia bulinhu yak naukova ta sotsialno-vykhovna problema [Preventing and overcoming bullying as a scientific and socio-educational problem]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*. № 5(33). Retrieved from: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-5\(33\)-1320-1333](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-5(33)-1320-1333) [in Ukrainian].

7. Zhu, C., Huang, S., Evans, R., & Zhang, W. (2021). Cyberbullying Among Adolescents and Children: A Comprehensive Review of the Global Situation, Risk Factors, and Preventive Measures. *Front. Public Health*. Retrieved from: <https://www.frontiersin.org/journals/publichealth/articles/10.3389/fpubh.2021.634909/full> [in English].

О. Г. Романов

Оглядова стаття

Стаття надійшла до редакції 16.09.2025

Стаття прийнята 05.10.2025

Статтю опубліковано 26.12.2025

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-2-14>

Т. М. Тарасенко

*Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»,
м. Дніпро, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2713-6990> – Тарасенко Т. М.
 tatianatarasenko@ukr.net

ГРОМАДО-ОРІЄНТОВАНЕ СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ПОТЕНЦІАЛ І РЕСУРС РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

У статті розглянуто потенціал і ресурс соціального підприємництва щодо посилення спроможності територіальної громади вирішувати соціальні проблеми, а також розширення меж сучасної соціальної роботи на локальному рівні. Поглиблено розуміння значення території та спільноти для розвитку організаційних форм соціального підприємництва та підходів до вирішення соціальних проблем у громаді. Конкретизовано ключові точки перетину соціального підприємництва та соціальної роботи у вимірі сприяння сталому розвитку.

З огляду на взаємопов'язаність глобального та локального вимірів, прояви локальних контекстів у вирішенні глобальних завдань підтверджено зростаючий вплив глокалізації на соціальну роботу.

Узагальнено висновок, що соціальне підприємництво є не лише підприємницьким способом розв'язання соціальних та екологічних проблем, а й формою безпосередньої участі громадян у вирішенні питань місцевого значення та соціально значущих проблем, інструментом забезпечення сталого розвитку, способом горизонтального розподілу зобов'язань і відповідальності за управління суспільними справами, втіленням принципу горизонтальної субсидіарності. Результати дослідження також дають змогу розглядати соціальне підприємництво як засіб розвитку професійної соціальної роботи, складник різних моделей соціальної роботи, інструмент реалізації завдань соціальної політики та актуальний освітній компонент у підготовці соціальних працівників. Актуалізовано значення трансдисциплінарного підходу в умовах подальшого поглиблення уявлень про розширення загальних меж соціальної роботи як такого, що відкриває можливості для формування нового розуміння соціальних процесів і явищ.

Ключові слова: територіальна громада, соціальне підприємництво, соціальна робота, молодіжна політика та молодіжна робота, трансдисциплінарний підхід.

Т. М. Tarasenko

Dnipro University of Technology, Dnipro, Ukraine

COMMUNITY-ORIENTED SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AS A POTENTIAL AND RESOURCE FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIAL WORK

The article examines the potential and resources of social entrepreneurship to strengthen the capacity of the territorial community to solve social problems, as well as to expand the boundaries of modern social work at the local level. The knowledge about the importance of the territory and community for the development of organizational forms of social entrepreneurship and approaches to solving social problems in the community is deepened.

The key points of intersection of social entrepreneurship and social work in the dimension of promoting sustainable development are specified. Given the interconnectedness of the global and local dimensions, the manifestation of local contexts in the process of solving global problems, the growing influence of glocalization on social work is confirmed. The author generalizes the conclusion that social entrepreneurship is not only an entrepreneurial way of solving social and environmental problems, but also a form of direct

participation of citizens in solving local issues and socially significant problems, a tool for ensuring sustainable development, a way of horizontal distribution of obligations and responsibility for managing public affairs, and an embodiment of the principle of horizontal subsidiarity.

The results of the study also make it possible to consider social entrepreneurship as a means of developing professional social work, a component of various models of social work, a tool for implementing social policy objectives, and a relevant educational component in the training of social workers. The importance of a transdisciplinary approach is emphasized in the context of further expanding perspectives on broadening the general scope of social work, which creates opportunities for developing a new understanding of social processes and phenomena.

Key words: territorial community, social entrepreneurship, social work, youth policy and youth work, transdisciplinary approach.

Постановка проблеми. Здатність соціального підприємництва забезпечити якісні зміни у соціальній, економічній та екологічній сферах зумовлює зростаючий інтерес до цього виду діяльності як на рівні наукових досліджень, так і практичної діяльності. Значущість соціальних підприємств у житті сучасного суспільства підтверджується результатами огляду світових даних за 2013–2023 роки, які свідчать, що у світі налічується приблизно 10 млн соціальних підприємств, які створюють майже 200 млн робочих місць та генерують близько 2 трильйонів доларів доходу щороку [31, с. 4]. Нині інститут соціального підприємництва проявляє нові аспекти впливу на трансформацію соціальної сфери. Особливий інтерес соціальне підприємництво становить з точки зору переосмислення традиційних поглядів та врахування нових напрямів розвитку сучасної соціальної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика соціального підприємництва знаходить широке висвітлення в межах різних галузей знань. Спостерігається зростаюча увага науковців до поглиблення розуміння особливостей та багатомірності проявів соціального підприємництва в житті сучасного суспільства, його інструментального потенціалу для врегулювання численних питань у різних сферах життєдіяльності.

Сучасна теоретична думка зосереджена, зокрема, на поглибленні знань таких аспектів, як: співпраця та партнерство у соціальному підприємстві як потенціал для розвитку нових теорій, створення нового й унікального; переваги соціального підприємництва у сфері надання послуг соціальної роботи (отримання доходу власними силами, фінансова стійкість); результати соціального підприємництва (соціальна цінність, соціальні зміни, інновації), взаємозв'язок між соціальним підприємництвом і компетентністю комплексного мислення [17–18; 27; 32].

У контексті розвитку територіальної громади соціальне підприємництво знаходить відображення в публікаціях Т. Семигіної, А. Печенюк

(А. Pecheniuk), І. Куліш, А. Гори, А. Калініна, О. Лебедєва, О. Рудаченко, В. Коненко, М. П. Зауерманна (М. Р. Sauermann), Р. Слітіна (R. Slitine), Д. Шабо (D. Chabaud), Н. Рішез-Баттесті (N. Richez-Battesti) та ін. Основний фокус уваги дослідників зосереджено на таких аспектах, як: соціальне підприємництво як форма організації громади; соціальне підприємництво для розвитку сільських громад; трансформаційні зміни в громадах та актуалізація стимулювання соціального підприємництва на місцевому рівні; соціальне підприємництво як фактор підвищення соціально-економічного потенціалу територіальних громад та регіону, сталого розвитку територій, зокрема шляхом досягнення соціальних цілей, стимулювання інноваційності соціальних послуг, розвитку місцевих спільнот; соціальне підприємництво як інструмент сталого розвитку громад з низьким рівнем доходів; вирішальна роль території для розвитку соціальних підприємств та виокремлення нової організаційно-правової форми – «територіальне підприємство» [10, с. 83–84; 25; 2; 23; 9; 26; 28].

У наукових працях підтверджується висновок, що соціальне підприємництво є ефективним механізмом розв'язання соціальних і економічних проблем територіальних громад на основі високого рівня відповідальності за результати своєї діяльності перед клієнтами і громадою, зосередженості на соціальній місії, інноваційності, працевлаштуванні вразливих груп населення, реформування соціальної сфери [3, с. 87]. Інноваційний характер соціального підприємництва розкривається у вимірі його здатності заповнити прогалини держави та бізнесу у вирішенні соціальних проблем, зменшити залежність від державних або філантропічних ресурсів [6, с. 324; 18].

На сучасному етапі актуалізується роль соціального підприємництва щодо пошуку засобів адаптації соціальної політики до викликів і потреб, зумовлених війною [1; 5]. Особливий інтерес становлять зарубіжні дослідження соціального підприємництва у світлі різних

гуманітарних криз, зокрема російсько-української війни [22]. Так, нові аспекти виявляються у розгляді соціального підприємництва, цільовою групою якого є біженці. Така підприємницька діяльність орієнтована на підтримку біженців у новому середовищі, сприяння їх соціальній інтеграції [22, с. 3]. У сучасних дослідженнях зазначається, що реакцією суспільства на війну є посилення солідарності, зміцнення соціальних зв'язків і формування почуття спільноти [22, с. 4]. Загалом аналіз виявляє схожість напрямів пошуків у публікаціях українських та зарубіжних науковців. Водночас розширення сфер впливу соціального підприємництва на забезпечення якісних змін у житті сучасного суспільства зумовлює потребу подальшого вивчення його ролі у досягненні стійкості, інноваційності розвитку територій і громад.

Метою дослідження є розкриття потенціалу і ресурсу соціального підприємництва щодо посилення спроможності територіальної громади вирішувати соціальні проблеми та розширення меж сучасної соціальної роботи на локальному рівні.

Виклад основного матеріалу. Серед різних видів соціальних підприємств особливе місце належить суб'єктам діяльності, орієнтованим на громаду (розвиток громад, реінвестування прибутку в громади, підтримка суспільних справ та створення соціальної цінності для всієї громади) [30; 18]. Так, наприклад, на рівні Європейської комісії виокремлюються чотири основні сфери діяльності соціальних підприємств: трудова інтеграція (навчання та інтеграція людей з інвалідністю та безробітних); особисті соціальні послуги (здоров'я, благополуччя та медичне обслуговування, професійна підготовка, освіта, медичні послуги, послуги з догляду за дітьми, послуги для людей літнього віку або допомога малозабезпеченим людям); місцевий розвиток неблагополучних територій (соціальні підприємства у віддалених сільських районах, схеми розвитку/відновлення районів у містах, допомога у розвитку та співпраця з третіми країнами); інші сфери – переробка відходів, охорона довкілля, спорт, мистецтво, культура та історичні пам'ятки, наукові розробки, інновації та інноваційна діяльність, захист прав споживачів, аматорський спорт [29].

Слід відзначити поширення концепції сталого розвитку як сучасної тенденції у формуванні світоглядних засад щодо забезпечення якісних змін на рівні держави, територій та громад. Прикладом цього є роль соціального підприємництва у досягненні Цілей сталого розвитку ООН («Гідна праця та економічне зростання» (Ціль

8); «Міцне здоров'я та благополуччя» (Ціль 3); «Зменшення нерівності» (Ціль 10); «Сталий розвиток міст і громад» (Ціль 11); «Відповідальне споживання та виробництво» (Ціль 12); «Якісна освіта» (Ціль 4)) [31, с. 12]. Зосередженість на пошуку більш ефективних засобів забезпечення сталого розвитку вочевидь є відповіддю на такі виклики, як зниження стійкості людської екосистеми, високі темпи соціальних процесів, низька надійність прогнозування процесів і явищ [16, с. 22].

Значний інтерес викликає питання ролі соціальної роботи у сприянні сталому розвитку. Так, Т. Семигіна розглядає такі ключові аспекти взаємозв'язку соціальної роботи та Глобальних цілей сталого розвитку ООН, як людська гідність, повага до різноманітності, рівність і недискримінація, розширення можливостей, впевненість, самодопомога і реалізація повного потенціалу людини [12, с. 139]. Зв'язок сталого розвитку та соціальної роботи аналізується насамперед крізь призму таких напрямів: поширення соціально-екологічної практики соціальної роботи на основі ідеї сталого позитивного середовища людини та громади; актуалізація «зеленої соціальної роботи» та «екологічної справедливості»; забезпечення прав людини і протидії бідності на основі макросистемної «політичної соціальної роботи», що призводить до перегляду соціальних програм [12, с. 140]. Т. Семигіна робить висновок, що «завдання соціальної роботи у контексті Глобальних цілей сталого розвитку полягають у втіленні підходів, орієнтованих на забезпечення стійкого соціального розвитку людей та громад» [12, с. 140]. Аналізуючи сучасний стан справ, дослідниця відзначає суперечливість таких процесів, як лібералізація ринку соціальних послуг (серед іншого, децентралізація системи соціальних послуг, поширення соціального підприємництва) та посилення громадських ініціатив і демократизація соціальної сфери (зростання участі громадського сектору в наданні соціальних послуг, розширення практики само- та взаємодопомоги) [11, с. 46]. На наш погляд, у цьому випадку йдеться радше про комплементарність і взаємодоповнюваність процесів, а також про можливе інституційне заміщення. Водночас поділяємо думку про перспективність розгляду соціального підприємництва у світлі осмислення тенденцій сучасної соціальної роботи, що знаходить відображення в еволюції системи соціальних послуг та пошуку нових балансів між державним регулюванням, ринковими механізмами та активністю громадянського суспільства [11, с. 46].

Важливим є висновок сучасних наукових розробок про зосередженість світових тенденцій розвитку соціальної роботи на егалітарних ідеях та екосоціальних підходах [13, с. 472]. Показовими щодо цього є глобальні теми, які визначались у межах «Глобальних пріоритетів соціальної роботи та соціального розвитку на 2020–2030 роки»: тема 1 «Убунту: зміцнення соціальної солідарності та глобальних зв'язків» («убунту» – «людяність», «людськість», «людство»), 2020–2022 рр.; тема 2 «Спільна побудова нового екосоціального світу: Нікого не залишаючи позаду», 2022 р.; тема 3 «Повага до різноманітності через спільні соціальні дії», 2023 р.; тема 4 «Буен Вівір: Спільне майбутнє для трансформаційних змін», 2024–2026 рр. [13, с. 476–477].

Розглянемо глобальну тему «Буен Вівір: Спільне майбутнє для трансформаційних змін». Принцип «Буен Вівір» («Buen Vivir» або «Добре життя») ґрунтується на тому, що «справжнє благополуччя можливе лише тоді, коли людина є частиною спільноти, яка живе в гармонії з природою та спільно працює для досягнення збалансованого розвитку» [20; 13, с. 477–478]. В основі принципу розуміння людини як частини природного та соціального середовища [20]. «Buen Vivir» пропонує «колективну реалізацію людини через гармонійне, збалансоване життя, засноване на етичних цінностях, на протидію економічно орієнтованому підходу, зосередженому на виробництві грошових цінностей» [20]. Такі світоглядні орієнтири зосереджуються на «біоцивілізації» в громаді, біоцентризмі в основі громадянського співіснування [13, с. 479]. Суттєвим моментом для соціальної роботи, за висновком Т. Семігіної, є те, що розвиток починається з ініціатив громади для вирішення власних проблем, де соціальні працівники можуть реалізовувати проєкти, спрямовані на забезпечення сталого господарювання та використання ресурсів, а також сприяти ініціативам участі та розвитку соціальних угод на рівні громади [13, с. 481]. Висловлюється думка, що саме зосередженість концепції «Буен Вівір» на розвитку місцевих громад та впровадженні локальних ініціатив робить її привабливою для української практики в умовах викликів подолання загроз і втрат, спричинених війною [13, с. 482]. Водночас визнається певна екзотичність і радикальність такої філософії для української соціальної роботи [13, с. 482].

У темі «Буен Вівір: Спільне майбутнє для трансформаційних змін» актуалізовано завдання розвитку соціальної роботи на основі «нових підходів, дій, суб'єктів, рухів та платформ для трансформаційних змін, які відбува-

ються під керівництвом громади та на основі мудрості корінних народів», що є відповіддю соціальної роботи на кризу, в якій перебуває світ [20; 13, с. 477]. В основу досягнення бажаних структурних змін закладається ідея розширення практики мікрорівня до мезо- та макrorівнів – «з'єднання мікро- та макропрактики» [20; 13, с. 477]. Відповідно, виокремлюється чинник території та спільноти (колективної ідентичності) для втілення концепції «Добре життя». Простежується підкреслення ролі спільноти, її спрямованість на досягнення спільних цілей та цінність національних практик. Крім того, цей документ враховує значущість належного врахування взаємопов'язаності глобального та локального вимірів сучасного світу, важливість локальних контекстів у межах вирішення глобальних завдань. Дійсно, ускладнення процесів і явищ життя сучасного суспільства має наслідком глокалізацію, переплетіння глобального та локального вимірів.

Необхідно відзначити тенденцію розширення контексту «соціального розвитку» у соціальній роботі, що ілюструється, зокрема, глобальним визначенням соціальної роботи, в якому зазначено, що «соціальна робота – це професія, що базується на практиці, та академічна дисципліна, яка сприяє соціальним змінам і розвитку, соціальній згуртованості, розширенню прав і можливостей та визволенню людей» [21]. Загальна концепція соціальної роботи з розвитку фокусується на таких трьох складниках, як соціальний розвиток, розвиток людини та розвиток громади [19]. Орієнтація соціальної роботи на розвиток громад сприяє підвищенню їхньої спроможності керувати власним зростанням та соціальним поступом. Така соціальна робота зосереджена на соціальних послугах розвитку на основі проактивного запобігання соціальним проблемам і сприяння позитивному зростанню. У межах такого бачення соціальний працівник займається розвитком та відіграє ключову роль у мобілізації зусиль щодо цього [19]. За такого підходу акцент робиться на посиленні спроможності громади до ефективного задоволення власних потреб та інтересів шляхом зміцнення соціальної інфраструктури, розширення доступу до ресурсів та надання послуг її членам. Відповідно, соціальний працівник з розвитку є провідником змін, тісно співпрацює з мешканцями громади задля її згуртованості, формування спільного розуміння мети [19].

Основні принципи соціальної роботи з розвитку охоплюють такі положення, як: підхід на основі сильних сторін; розширення можливостей; права людини та соціальна справедливість;

культурна чутливість; екологічна перспектива; співпраця та участь; перспектива протягом життя; профілактика та раннє втручання; практика, що ґрунтується на доказах; рефлексивна практика; розвиток громади. Таке змістове наповнення закладає підґрунтя для цілісного підходу до соціальної роботи, здатної задовольняти потреби різних громад (сільських та міських громад) [19].

Загалом тісний зв'язок соціальної роботи з громадою підтверджується різними моделями соціальної роботи в громаді (модель місцевого розвитку, модель соціального планування, модель соціальної дії, модель соціальної підтримки і догляду в громаді, модель налагодження ефективної системи надання соціальних послуг у громаді, модель феміністичної соціальної роботи в громаді та ін.) [14, с. 153]. З урахуванням еволюції соціальної роботи та відображенням у цьому процесі тісного переплетіння різних аспектів соціального розвитку, розвитку громади та соціальних послуг розвитку можна припустити перспективність соціального підприємництва для підсилення суб'єктності громади у вирішенні соціально значущих проблем та підвищення ефективності соціальної роботи з розвитку громади. Зазначене набуває особливої актуальності як в умовах війни, так і в процесі післявоєнного відновлення громад.

У сучасних наукових поглядах обґрунтовується теза, що ключовими аспектами взаємозв'язку між соціальними підприємцями та соціальними працівниками є принципи соціальної роботи як професії, а також моральний обов'язок сприяти вирішенню проблем клієнтів шляхом креативного використання доступних ресурсів [18; 15, с. 9]. Йдеться також про утвердження нової ролі соціальних працівників у громаді: соціальних підприємців [24, с. 398]. Сферою їх інтервенцій є організація громади, планування розвитку громади, розвиток громади та політична практика, що вважається соціальним підприємництвом за умови, що соціальні працівники застосовують інноваційні стратегії соціальних змін для покращення послуг клієнтам [24, с. 398]. Основними формами такого підприємництва у соціальній роботі може бути зміна організаційної структури, інноваційні способи об'єднання ресурсів або реалізація стратегій в інноваційний спосіб [24, с. 398]. Впроваджуючи соціальне підприємництво, соціальні працівники підвищують соціальну обізнаність та посилюють участь громади у створенні та впровадженні рішень, які покращують якість життя в громаді [24, с. 399]. Водночас необхідно

зазначити, що такі перспективи скоріш розглядаються як очікування та актуальні завдання для подальших якісних змін [24, с. 399]. До стримуючих чинників на цьому шляху відносять організаційні, процедурні засади соціальної роботи в публічному секторі [24, с. 399]. Схожими є погляди на соціальне підприємництво як інноваційний підхід, який доповнює традиційні методи соціальної роботи, інтегрує соціальне підприємництво в програми соціальної роботи [4, с. 58, 62–63].

З огляду на знання про особливості соціального підприємництва та орієнтири сучасної соціальної роботи можна дійти висновку щодо перспективності розгляду соціального підприємництва як підходу до забезпечення цілісності соціальної роботи в територіальних громадах. З позиції пошуку нових рішень стосовно організації надання соціальних послуг, пропозицій нових соціальних послуг, інноваційних рішень у здійсненні соціальної роботи загалом важливим є зміцнення партнерства органів місцевого самоврядування та соціальних підприємств територіальної громади. Перспективним видається сприяння соціальному підприємництву у форматі міжмуніципального співробітництва, що дозволяє об'єднати зусилля та ресурси громад для досягнення пріоритетних цілей і завдань у соціальній сфері. Адекватною відповіддю органів місцевого самоврядування на запити щодо розвитку громад видається активізація діяльності, спрямованої на забезпечення планування міського та сільського простору з огляду на комфортність, зручність та безпеку для всіх категорій населення, а також залучення до цього процесу соціальних підприємств. На рівні цільових соціальних програм громади доцільно враховувати питання залучення соціальних підприємств до підтримки вразливих груп населення, зокрема:

- ветеранів війни, внутрішньо переміщених осіб (соціальне підприємництво як форма їхньої реабілітації, зайнятості, реалізації потенціалу та включення у соціально-економічні відносини загалом);

- молоді (поширення молодіжного соціального підприємництва як засіб сприяння соціальній інтеграції та розвитку молоді);

- дітей (актуалізація діяльності соціальних підприємств, спрямованих, наприклад, на надання послуг дитячого відпочинку, організації дозвілля);

- осіб із соціально небезпечними хворобами (залучення соціальних підприємств до надання соціальних послуг цим особам).

Для підвищення кваліфікації соціальних працівників виправданим видається впровадження курсу з основ соціального підприємництва та його ролі у здійсненні соціальної роботи. У контексті підготовки фахівців соціальної роботи обґрунтованими є пропозиції щодо вивчення соціального підприємництва в межах навчальних програм за спеціальністю «Соціальна робота та консультування», а також розширення баз практики здобувачів вищої освіти завдяки соціальним підприємствам. Врахування знань, умінь та навичок соціального підприємництва цілком відповідає окремим загальним і спеціальним компетентностям випускника цієї спеціальності, визначеним у стандартах вищої освіти для бакалаврського та магістерського рівнів [7–8].

Соціальне підприємництво відкриває нові можливості для розвитку зеленої соціальної роботи, урізноманітнення форм підтримки вразливих груп населення, розширення переліку соціальних послуг та кола суб'єктів їх надання. Слід підкреслити значущість соціального підприємництва для реалізації молодіжної політики та здійснення молодіжної роботи. Суттєвого значення набуває здатність соціального підприємництва сприяти безпосередній участі членів територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення та зміцненню її суб'єктності в розв'язанні актуальних соціально-економічних завдань. На рівні цінностей і принципів очікуваним ефектом впливу соціального підприємництва є утвердження у соціальній політиці та соціальній роботі підходів, орієнтованих на участь, самовираження, сильні сторони, життєстійкість отримувачів соціальних послуг та подолання підходів, орієнтованих на утриманство, патерналістські відносини.

Висновки. Вивчення соціального підприємства, орієнтованого на громаду, дозволяє поглибити розуміння значення чинника території та спільноти для розвитку організаційних форм цього виду підприємницької діяльності й підходів до вирішення соціальних проблем у громаді. Виявлено ключові точки перетину соціального підприємництва та соціальної роботи у вимірі сприяння сталому розвитку. З огляду на взаємопов'язаність глобального та локального вимірів, прояви локальних контекстів у вирішенні глобальних завдань підтверджується зростаючий вплив глокалізації на соціальну роботу.

Врахування інструментальних та функціональних характеристик соціального підприємства дає змогу зробити узагальнення, що такий вид діяльності є не лише підприємницьким спо-

собом розв'язання соціальних та екологічних проблем, а також формою безпосередньої участі громадян у вирішенні питань місцевого значення, соціально значущих проблем, інструментом забезпечення сталого розвитку, способом горизонтального розподілу зобов'язань і відповідальності за управління суспільними справами (збалансування ролі, участі, ресурсів публічного, громадського та приватного секторів), втіленням принципу горизонтальної субсидіарності. Результати дослідження підтверджують значущість соціального підприємництва як засобу розвитку професійної соціальної роботи, складника різних моделей соціальної роботи, інструмента реалізації завдань соціальної політики та актуального освітнього компонента в підготовці соціальних працівників.

В умовах подальшого поглиблення уявлень про розширення загальних меж соціальної роботи набуває актуальності трансдисциплінарний підхід, який відкриває можливості для формування нового розуміння соціальних процесів і явищ. Подальші наукові пошуки пов'язуються з проблематикою удосконалення підготовки соціальних працівників на основі інтеграції знань із різних сфер, що дозволить гнучкіше реагувати на нові контексти соціальної роботи.

Список літератури:

1. Коваль О. П. Зарубіжний досвід соціального підприємництва і перспективи його застосування в Україні. *Центр економічних і соціальних досліджень Національного інституту соціальних досліджень*, 2024. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-02/az_socpidpriemnictvo_16_022024.pdf (дата звернення: 09.05.2025).
2. Куліш І. М. Соціальне підприємництво у сфері туризму: шанс для сільських громад. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2022. Вип. 3 (155). С. 10–14. DOI: <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2022-3> - [https://ird.gov.ua/sep/sep20223\(155\)/sep20223\(155\)_010_KulishI.pdf](https://ird.gov.ua/sep/sep20223(155)/sep20223(155)_010_KulishI.pdf) (дата звернення: 09.05.2025).
3. Литвин Л. Соціальне підприємництво: сутність та особливості становлення в Україні. *Україна–Європа–Світ : міжнародний збірник наукових праць. Серія : Історія, міжнародні відносини*. 2018. Вип. 21. С. 86–88. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/12689/1/Lytvyn.pdf> (дата звернення: 09.05.2025).
4. Мельничук Л. М., Кравченко М. В. Сучасна теорія та практика соціального підприємництва в Україні. *Публічне управління та соціальна робота*. 2024. № 2. С. 58–64. DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2024-2-10>. URL: <https://journal.ldubgd.edu.ua/index.php/soc/issue/view/111/2-2024> (дата звернення: 09.05.2025).

5. Нагорна Н. С., Максџом К. В. Соціалъне підприємництво як детермінанта реінтеграції військовослужбовців, ветеранів АТО/ООС та членів їх сімей. *Габітус*. 2022. Вип. 36. С. 272–276. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/habit_2022_36_47 (дата звернення: 09.05.2025).
6. Никифџрак В. А. Соціалъне підприємництво: сутність та особливості розвитку. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 8. С. 321–324. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/8_ukr/57.pdf (дата звернення: 09.05.2025).
7. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціалъна робџта» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.04.2019 № 557. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdeni%20standarty/2019/04/25/231-Sotsial.robota-bakalavr-VO.18.01.pdf> (дата звернення: 09.05.2025).
8. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціалъна робџта» для другого (магістерського) рівня вищої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.04.2019 № 556. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdeni%20standarty/2019/05/06/231-sotsialna-robota-magistr.pdf> (дата звернення: 09.05.2025).
9. Рудаченко О. О., Коненко В. В. Соціалъне підприємництво як основа сталого розвитку територіалъних громад. *Прџблеми сучасних трансформацій. Серія : Економіка та управління*. 2024. № 11. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-11-03-13> (дата звернення: 09.05.2025).
10. Семігіна Т. В., Лиховид Д. О. Як перетворити населення на спільноту? (соціалъно-технологічні аспекти розвитку територіалъної громади). *Наукові записки НаУКМА*. 2015. Т. 174: *Соціологічні науки*. С. 81–85. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Semigina_2015_4.pdf (дата звернення: 09.05.2025).
11. Семігіна Т. Врятувати світ? Тренди в сучасній соціалъній роботі. *Матеріали конференцій МЦНД*, м. Рівне, 5 квітня 2024 р. Рівне, 2024. С. 44–46. URL: <https://archive.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/1124> (дата звернення: 09.05.2025).
12. Семігіна Т. Завдання соціалъної роботи у контексті Цілей сталого розвитку. *Цілі сталого розвитку: глобалъні та національні виміри* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 5–6 квіт. 2017 р. Київ : АПСВТ, 2017. С. 138–141. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Tezy_conf_04_17.pdf (дата звернення: 09.05.2025).
13. Семігіна Т. «Буен Вівр» як глобалъний пріоритет соціалъної роботи на 2024–2026 роки. *Social Work and Education*. 2023. Vol. 10, No. 4. P. 472–485. DOI: 10.25128/2520-6230.23.4.4 (дата звернення: 09.05.2025).
14. Слџзанська Г. І. Соціалъна робџта в територіалъній громаді: теорії, моделі та методи : монографія. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. 382 с. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/13712/1/8slozanska_monogr.pdf (дата звернення: 09.05.2025).
15. Тарасенко Т., Бородин Є. Соціалъне підприємництво як фактор розвитку соціалъної роботи: міждисциплінарний та міжпрофесійний погляд. *Аспекти публічного управління*. 2022. Т. 10, № 5. С. 5–15. URL: <https://doi.org/10.15421/152230> (дата звернення: 09.05.2025).
16. Цифрова трансформація суспільства: правові аспекти та сучасні проблеми : монографія. 2-ге вид. / О. Баранов, О. Костенко, М. Дубняк, О. Головка. ДНУ «Інститут інформалъції, безпеки і права Національної академії правових наук України». Київ ; Одеса : Фенікс, 2024. 184 с. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/cifrova_transformaciya_suspilstva_maket_2.pdf (дата звернення: 09.05.2025).
17. Bruin A. d., Shaw E., Lewis K. V. The collaborative dynamic in social entrepreneurship. *Entrepreneurship & Regional Development*. 2017. Vol. 29. Issue 7–8. P. 575–585. URL: <https://doi.org/10.1080/08985626.2017.1328902> (дата звернення: 09.05.2025).
18. Demian F-L., Rebeleanu A. The desirability of social entrepreneurship in the formation of social workers, entrepreneurs and social workers – agents of change. *Review of Applied Socio-Economic Research*. Pro Global Science Association. 2018. Vol. 16 (2). P. 56–67. URL: <https://ideas.repec.org/a/rse/wpaper/v16y2018i2p56-67.html> (дата звернення: 09.05.2025).
19. Essential Guide to Development in Social Work. Best Developmental Social Work 2024. Job Aid for Developmental Social Workers. *Social Work Portal*. URL: <https://www.socialworkportal.com/development-social-work/> (дата звернення: 09.05.2025).
20. Global Agenda for Social Work and Social Development Theme 4: 2024 Buen Vivir: Shared future for transformative change. IASSW AIETS, ICSW, IFSW. URL: <https://www.ifsw.org/wp-content/uploads/2023/10/GlobalAgenda2030-Theme2024.pdf> (дата звернення: 09.05.2025).
21. Global Definition of Social Work. IFSW. IASSW. July 2014. URL: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/> (дата звернення: 09.05.2025).
22. Kuckertz A., Bernhard A., Berger E. S. C., Dvouletý O., Harms R., Jack S., Kibler E. Scaling the right answers – Creating and maintaining hope through social entrepreneurship in light of humanitarian crises. *Journal of Business Venturing Insights*. 2023. Vol. 19, e00356. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jbvi.2022.e00356> (дата звернення: 09.05.2025).
23. Hora A., Kalinin A., Lebedev O. Economic legal and psychological aspects of the introduction of social entrepreneurship in Ukraine. *Social & Legal Studies*. 2023. Vol. 6, No. 1. DOI: 10.32518/sals1.2023.17 (дата звернення: 09.05.2025).
24. Nouman H., Cnaan R. A. Community social workers as social entrepreneurs: Lessons from Israel. *International*

Social Work. 2024. Vol. 67. Issue 2. P. 397–410. URL: <https://doi.org/10.1177/00208728221149283> (дата звернення: 09.05.2025).

25. Pecheniuk A. Social entrepreneurship as a factor in the development of rural communities in Ukraine. *VUZF review*. 2021. № 6 (2). P. 111–118. URL: <https://doi.org/10.38188/2534-9228.21.2.13> (дата звернення: 26.11.2024).

26. Sauermann M. P. Social Entrepreneurship as a Tool to Promoting Sustainable Development in Low-Income Communities: An Empirical Analysis. March 27 2023. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4400669>. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4400669> (дата звернення: 09.05.2025).

27. Scuotto A., Cicellin M., Consiglio S. Social bricolage and business model innovation: a framework for social entrepreneurship organizations. *Journal of Small Business and Enterprise Development*. 2023. Vol. 30. No. 2. P. 234–267. URL: <https://doi.org/10.1108/JSBED-02-2022-0094> (дата звернення: 09.05.2025).

28. Slitine R., Chabaud D., Richez-Battesti N. Beyond social enterprise: Bringing the region at the core. *Journal of Business Research*. 2024. Vol. 176. 114577. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2024.114577> (дата звернення: 09.05.2025).

29. Social enterprises. European Commission. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/proximity-and-social-economy/social-economy-eu/social-enterprises_en (дата звернення: 09.05.2025).

30. Social Enterprise. Wallstreetmojo. Blog author: Thiyagaraj R. Edited by: Srivastav A. K. Reviewed by: Dheeraj V. 22 Dec, 2023. URL: <https://www.wallstreetmojo.com/social-enterprise/> (дата звернення: 09.05.2025).

31. The State of Social Enterprise: A Review of Global Data 2013–2023 Insight Report. World Economic Forum. LifeBank, April 2024, 32 p. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_The_State_of_Social_Enterprise_2024.pdf (дата звернення: 09.05.2025).

32. Vázquez-Parra J. C., Cruz-Sandoval M., Carlos-Arroyo M. Social Entrepreneurship and Complex Thinking: A Bibliometric Study. *Sustainability*. 2022. Vol. 14, № 20: 13187. URL: <https://doi.org/10.3390/su142013187> (дата звернення: 09.05.2025).

References:

1. Koval, O. P. (2024). *Tsentr ekonomichnykh i sotsial'nykh doslidzhen' Natsional'noho instytutu sotsial'nykh doslidzhen'* [Foreign experience of social entrepreneurship and prospects for its application in Ukraine]. Retrieved from: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-02/az_socpidpriemnictvo_16_022024.pdf.

2. Kulish, I. (2022). *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy* [Social entrepreneurship in tourism: a chance for rural communities]. Vol. 3 (155), 10–14. DOI: 10.36818/2071-4653-2022-3-2.

3. Lytvyn, L. (2018). *Ukrayina–Yevropa–Svit. Mizhnarodnyy zbirnyk naukovykh prats'. Seriya: Istoriya, mizhnarodni vidnosyny* [Social entrepreneurship: the essence and peculiarities of its development in Ukraine]. Vol. 21, 86–88. Retrieved from: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/12689/1/Lytvyn.pdf>.

4. Melnychuk, L. M. & Kravchenko, M. V. (2024). Modern theory and practice of social entrepreneurship in Ukraine. *Publichne upravlinnya ta sotsial'na robota*, 2, 58–64. <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2024-2-10>.

5. Nahorna, N. S. & Maks'om, K. V. (2022). Social entrepreneurship as a determinant of reintegration of servicemen, ATO/JFO veterans and their families. *Habitus*. Vol. 36, 272–276. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/habit_2022_36_47.

6. Nykyforak, V. A. (2017). Social entrepreneurship: the concept and characteristics of development. *Ekonomika i suspil'stvo*. Vol. 8, 321–324. Retrieved from: https://economyandsociety.in.ua/journals/8_ukr/57.pdf.

7. On approval of the standard of higher education in the specialty 231 “Social Work” for the first (bachelor’s) level of higher education: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy 24.04.2019 № 557. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/231-Sotsial.robota-bakalavr-VO.18.01.pdf>.

8. On approval of the standard of higher education in the specialty 231 “Social Work” for the second (master’s) level of higher education: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy 24.04.2019 № 556. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/05/06/231-sotsialna-robota-magistr.pdf>.

9. Rudachenko, O. & Konenko, V. (2024). Social entrepreneurship as a basis for sustainable development of territorial communities. *Problemy suchasnykh transformatsiy. Seriya: ekonomika ta upravlinnya*, 11. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-11-03-13>.

10. Semigina, T. & Lykhovyd, D. (2015). How to turn population into community? (social and technological aspects of community development). *Naukovi zapysky NaUKMA*, 174: *Sotsiologichni nauky*, 81–85. Retrieved from: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Semigina_2015_4.pdf.

11. Semigina, T. (2024). Save the world? Trends in modern social work. Conference materials MTsND, city Rivne, April 2, 2024, 44–46. DOI: 10.62731/mcnd-05.04.2024.

12. Semigina, T. (2017). Tasks of social work in the context of the Sustainable Development Goals. *Sustainable Development Goals: global and national dimensions*: Materials of the international scientific and practical conference, m. Kyiv, April 5–6, 2017 p. Kyiv : APSVT, 138–141. Retrieved from: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Tezy_conf_04_17.pdf.

13. Semigina, T. (2023). "Buen Vivir" as the global social work agenda for 2024–2026. *Social Work and Education*, 10(4), 472–485. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.4.4>.
14. Slozans'ka, H. I. (2018). Sotsial'na robota v terytorial'niy hromadi: teoriyi, modeli ta metody: monohrafiya. Ternopil: TNPU im. V. Hnatyuka, 382p. Retrieved from: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/13712/1/8slozanska_monogr.pdf.
15. Tarasenko, T. & Borodin, Y. (2022). Social entrepreneurship as a driver of the social work development: interdisciplinary and interprofessional view. *Public administration aspects*, 10(5), 5–15. <https://doi.org/10.15421/152230>.
16. Digital Transformation of Society: Legal Aspects and Current Issues: monograph. (2024). Baranov O., Kostenko O. & Dubnyak M., Holovko O. (2th ed.) 184 p. DNU «Instytut informatsiyi, bezpeky i prava Natsional'noyi akademiyi pravovykh nauk Ukrainy». Kyiv; Odesa: Feniks, 2024. Retrieved from: https://ippi.org.ua/sites/default/files/cifrova_transformaciya_suspilstva_maket_2.pdf
17. de Bruin, A., Shaw, E., & Lewis, K. V. (2017). The collaborative dynamic in social entrepreneurship. *Entrepreneurship & Regional Development*, 29(7–8), 575–585. <https://doi.org/10.1080/08985626.2017.1328902>.
18. Demian, F-L. & Rebeleanu, A. (2018). The desirability of social entrepreneurship in the formation of social workers, entrepreneurs and social workers – agents of change. *Review of Applied Socio-Economic Research, Pro Global Science Association*. Vol. 16(2), 56–67. Retrieved from: <https://ideas.repec.org/a/rse/wpaper/v16y2018i2p56-67.html>.
19. Essential Guide to Development in Social Work. Best Developmental Social Work. (2024). Job Aid for Developmental Social Workers. *Social Work Portal*. Retrieved from: <https://www.socialworkportal.com/development-social-work/>.
20. Global Agenda for Social Work and Social Development Theme 4: 2024 Buen Vivir: Shared future for transformative change. (2024). IASSW AIETS, ICSW, IFSW. Retrieved from: <https://www.ifsw.org/wp-content/uploads/2023/10/GlobalAgenda2030-Theme2024.pdf>.
21. Global Definition of Social Work. (2014). IFSW. IASSW. Retrieved from: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>.
22. Kuckertz, A., Bernhard, A. & Berger, E. S. C., Dvoutely, O., Harms, R., Jack, S., Kibler, E. (2023). Scaling the right answers – Creating and maintaining hope through social entrepreneurship in light of humanitarian crises. *Journal of Business Venturing Insights*. Vol. 19, e00356. <https://doi.org/10.1016/j.jbvi.2022.e00356>.
23. Hora, A., Kalinin, A., & Lebedev, O. (2023). Economic legal and psychological aspects of the introduction of social entrepreneurship in Ukraine. *Social & Legal Studios*. Vol. 6. No. 1. DOI: 10.32518/sals1.2023.17.
24. Nouman, H. & Cnaan, R. A. (2024). Community social workers as social entrepreneurs: Lessons from Israel. *International Social Work*. Vol. 67. Issue 2, 397–410. <https://doi.org/10.1177/00208728221149283>.
25. Pecheniuk, A. (2021). Social entrepreneurship as a factor in the development of rural communities in Ukraine. *VUZF review*, 6 (2), 111–118. <https://doi.org/10.38188/2534-9228.21.2.13>.
26. Sauermann, M. P. (2023). Social Entrepreneurship as a Tool to Promoting Sustainable Development in Low-Income Communities: An Empirical Analysis, (March 27, 2023). Retrieved from: <https://ssrn.com/abstract=4400669> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4400669>.
27. Scuotto, A., Cicellin, M. & Consiglio, S. (2023). Social bricolage and business model innovation: a framework for social entrepreneurship organizations. *Journal of Small Business and Enterprise Development*. Vol. 30. No. 2, 234–267. <https://doi.org/10.1108/JSBED-02-2022-0094>.
28. Slitine, R., Chabaud, D. & Richez-Battesti, N. (2024). Beyond social enterprise: Bringing the region at the core. *Journal of Business Research*. Vol. 176, 114577. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2024.114577>.
29. Social enterprises. European Commission. Retrieved from: https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/proximity-and-social-economy/social-economy-eu/social-enterprises_en.
30. Thiagaraja, R. (22 Dec, 2023). Social enterprise. Wallstreetmojo [Web log post]. Retrieved from: <https://www.wallstreetmojo.com/social-enterprise/>.
31. The State of Social Enterprise: A Review of Global Data 2013–2023 Insight Report. (2024). World Economic Forum. LifeBank, April 2024, 32 p. Retrieved from: https://www3.weforum.org/docs/WEF_The_State_of_Social_Enterprise_2024.pdf
32. Vázquez-Parra, J. C., Cruz-Sandoval, M. & Carlos-Arroyo, M. (2022). Social Entrepreneurship and Complex Thinking: A Bibliometric Study. *Sustainability*. Vol. 14, 20: 13187. <https://doi.org/10.3390/su142013187>.

Т. М. Тарасенко

Оглядова стаття

Стаття надійшла до редакції 20.09.2025

Стаття прийнята 10.10.2025

Статтю опубліковано 26.12.2025

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-2-15>

Н. В. Тілікіна

*Національний університет біоресурсів і природокористування України,
м. Київ, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5755-5301> – Тілікіна Н. В.
 tilikina_natalia@ukr.net

ПОТРЕБИ МАРГІНАЛЬНИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ ПРИФРОНТОВИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ У ГУМАНІТАРНІЙ ДОПОМОЗІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Статтю присвячено комплексному соціологічному аналізу потреб у гуманітарній допомозі та доступності соціальних послуг для маргінальних груп населення, що проживають на прифронтових територіях України. Основна проблема дослідження полягає у значній невідповідності між стандартизованими пакетами гуманітарної допомоги, що надаються державними та неурядовими організаціями, та реальними, специфічними потребами вразливих спільнот, які загострюються в умовах війни. Відсутність деталізованих емпіричних даних про ієрархію цих потреб та бар'єри у доступі до допомоги створює перешкоди для ефективного планування та розподілу ресурсів. Об'єктом дослідження виступають представники маргінальних груп (люди, що живуть з ВІЛ, хворіють на туберкульоз, споживачі ін'єкційних наркотиків, представники ЛГБТІК+ спільноти та секс-працівники) у п'яти містах: Запоріжжі, Краматорську, Сумах, Харкові, Херсону. Метою роботи є виявлення структури та пріоритетності потреб зазначених груп, ідентифікація ключових бар'єрів доступу до допомоги та аналіз регіональних відмінностей у гуманітарній ситуації. Дослідження базується на даних, отриманих методом кількісного (N=350) та якісного (N=10) опитування. Результати дослідження демонструють, що абсолютним пріоритетом для більшості опитаних є базові потреби для виживання: фінансова підтримка (95,7%), їжа (84,0%), ліки (79,9%) та засоби гігієни (73,9%). Виявлено значущі вікові відмінності: для старших груп (55+ років) пріоритетнішими є потреби, пов'язані зі здоров'ям (ліки, медична допомога) та безпекою, тоді як для молодших (25–34 роки) – психологічна допомога та забезпечення житлом. Аналіз показав суттєві регіональні диспропорції: найгірша ситуація з доступом до допомоги спостерігається у Сумах, тоді як найкраща – у Краматорську та Херсоні. Основними бар'єрами на шляху отримання допомоги респонденти назвали відсутність інформації (64,8%), відсутність необхідних видів допомоги (44,8%), надмірну бюрократію (36,7%) та дискримінацію (33,7%). При цьому гуманітарна допомога, яку отримували опитані, переважно складалася з продуктів харчування (46,9%), тоді як найбільш затребувана фінансова допомога була значно менш поширеною. Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше здійснено комплексний соціологічний вимір та порівняльний аналіз ієрархії потреб різних маргінальних груп у прифронтовій зоні, на відміну від попередніх досліджень, що фокусувалися на загальному населенні. Емпірично обґрунтовано регіональну специфіку гуманітарних запитів та системно ідентифіковано бар'єри з позиції самих отримувачів допомоги. Результати дослідження можуть слугувати основою для розробки більш адресних та ефективних гуманітарних програм.

Ключові слова: гуманітарна допомога, маргінальні групи, прифронтові території, гуманітарні потреби, соціологічне дослідження, доступ до допомоги, бар'єри, воєнний стан.

NEEDS OF MARGINALIZED POPULATION GROUPS IN THE FRONTLINE TERRITORIES OF UKRAINE FOR HUMANITARIAN ASSISTANCE: A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE

The article is devoted to a comprehensive sociological analysis of the needs for humanitarian assistance and the accessibility of social services for marginalized population groups residing in the frontline territories of Ukraine. The central research problem lies in the significant discrepancy between standardized packages of humanitarian aid provided by state and non-governmental organizations, and the actual, specific needs of vulnerable communities, which become particularly acute under conditions of war. The lack of detailed empirical data on the hierarchy of these needs, as well as on the barriers that hinder access to aid, creates obstacles to effective planning and allocation of resources. The object of the study is marginalized groups (people living with HIV, individuals with tuberculosis, people who inject drugs, members of the LGBTQ+ community, and sex workers) in five Ukrainian cities: Zaporizhzhia, Kramatorsk, Sumy, Kharkiv, and Kherson. The aim of the research is to identify the structure and prioritization of the needs of these groups, to determine key barriers to accessing assistance, and to analyze regional differences in the humanitarian situation. The study is based on data collected through both quantitative (N=350) and qualitative (N=10) surveys. The findings reveal that the absolute priority for the vast majority of respondents lies in basic survival needs: financial support (95.7%), food (84.0%), medicines (79.9%), and hygiene products (73.9%). Significant age differences were identified: for older respondents (55+), health-related needs (medications and medical assistance) and security issues were considered most urgent, while younger respondents (25–34) highlighted psychological support and housing provision as their main priorities. The analysis also demonstrated substantial regional disparities: the most unfavorable situation with access to assistance was observed in Sumy, while comparatively better access was reported in Kramatorsk and Kherson. Respondents identified the main barriers to obtaining aid as lack of information (64.8%), unavailability of necessary types of assistance (44.8%), excessive bureaucracy (36.7%), and discrimination (33.7%). At the same time, the humanitarian aid actually received by respondents predominantly consisted of food packages (46.9%), whereas the most demanded form of support – financial assistance – was considerably less available. The scientific novelty of the article lies in the fact that, for the first time, a comprehensive sociological measurement and comparative analysis of the hierarchy of needs among different marginalized groups in frontline zones has been conducted, in contrast to previous studies that mostly focused on the general population. The study provides empirically grounded evidence of the regional specificity of humanitarian demands and systematically identifies barriers from the perspective of aid recipients themselves. The results can serve as a foundation for the development of more targeted and effective humanitarian programs.

Key words: humanitarian assistance, marginalized groups, frontline territories, humanitarian needs, sociological research, access to aid, barriers, martial law.

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими та практичними завданнями. Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України спричинило одну з наймасштабніших гуманітарних криз у новітній історії Європи. Особливо гостро її наслідки відчувають мешканці прифронтових територій, які зазнають систематичних обстрілів, руйнування інфраструктури та порушення звичних соціально-економічних зв'язків. У цих екстремальних умовах життєдіяльність цивільного населення, особливо його найуразливіших категорій, стає критично залежною від зовнішньої допомоги.

Основною проблемою, яку розглядає це дослідження, є високий ризик невідповідності між уніфікованими пакетами гуманітарної допомоги, що надаються різними організаціями, та реальними, специфічними потребами маргіналь-

них груп населення. До таких груп належать люди, що живуть з ВІЛ/СНІДом, хворі на туберкульоз, споживачі ін'єкційних та неін'єкційних наркотиків, представники ЛГБТК+ спільноти та секс-працівники. Їхні потреби не обмежуються базовими фізіологічними вимогами, а включають специфічні медикаменти та певні медичні послуги, психологічну підтримку, безпечні простори та подолання системної дискримінації, що значно ускладнюється в умовах воєнного стану. Відсутність деталізованих соціологічних даних про структуру цих потреб створює значні перешкоди для ефективного планування та розподілу ресурсів гуманітарними місіями, волонтерськими рухами та державними інституціями.

Наукове завдання дослідження полягає у здійсненні соціологічного виміру та глибокому аналізі ієрархії потреб зазначених вразливих груп,

виявленні ключових бар'єрів у доступі до гуманітарної допомоги та визначенні регіональних відмінностей у запитах населення прифронтових територій. Дослідження покликане заповнити прогалину в науковому осмисленні гуманітарних викликів, зумовлених сучасною війною, з фокусом на групах, які часто залишаються поза увагою широких програм допомоги.

Практичне значення роботи полягає в розробці конкретних рекомендацій для національних і міжнародних гуманітарних організацій, спрямованих на підвищення адресності, якості та доступності допомоги. Результати аналізу можуть стати емпіричною основою для оптимізації логістики, перегляду складу пакетів допомоги, впровадження мобільних сервісів та покращення інформування клієнтів про відповідну допомогу. Таким чином, дослідження слугує інструментом для переходу від загального реагування на кризу до цілеспрямованої та обґрунтованої підтримки тих, хто потребує її найбільше, сприяючи посиленню соціальної стійкості українського суспільства в умовах тривалої війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із цієї проблеми. Аналіз останніх досліджень у сфері потреб маргінальних груп населення прифронтових територій України у гуманітарній допомозі свідчить про системні виклики, пов'язані з недостатністю ресурсного забезпечення та складнощами доступу до базових соціальних послуг.

Аналіз досліджень, що вивчали гуманітарну допомогу маргінальним групам в Україні, засвідчив сталі тенденції незадоволених потреб [1; 6; 11]. Найчастіше фіксуються проблеми з житлом і працевлаштуванням [6; 7], браком продуктів харчування, базової гігієни та води [6; 11]. Також у дослідженнях згадуються медичні потреби, переважно пов'язані з доступом до ліків та лікуванням хронічних захворювань [9], а психосоціальна підтримка та правова допомога згадувалися в різних контекстах – від гендерно чутливих програм до бюрократичних бар'єрів [3; 5; 6; 9; 11].

Основну увагу в цих дослідженнях приділено внутрішньо переміщеним особам [6; 11] та мігрантам [12], людям похилого віку [3; 5], жінкам [3; 8; 9; 10], дітям [2; 3; 9], людям з інвалідністю [4; 5; 6; 7] та засудженим [11]. Водночас поза фокусом залишаються інші вразливі групи, зокрема споживачі наркотиків, особи з туберкульозом, ВІЛ-позитивні, секс-працівники та інші категорії, які мають високий рівень соціальної та медичної вразливості, проте практично не представлені в дослідженнях. Це свідчить про

потребу у розширенні дослідницької уваги до всього спектра ризикових груп, які постраждали від війни.

Зокрема, у працях акцентується увага на мультидисциплінарному підході до вивчення потреб вразливих категорій населення в умовах воєнного конфлікту, які включають не лише фізіологічні потреби (продукти харчування, медикаменти, засоби гігієни), але й потреби у соціальному супроводі, психологічній підтримці та правовій допомозі [13]. Автори підкреслюють, що ефективність надання гуманітарної допомоги багато в чому залежить від організаційного забезпечення, зокрема від розширення географічної доступності послуг та сприяння зниженню бюрократичних бар'єрів.

Таким чином, наявні публікації переважно висвітлюють або загальну гуманітарну ситуацію, або медичні аспекти для окремих нозологічних груп. Залишається не досить дослідженим саме соціологічний складник – порівняльний аналіз ієрархії потреб різних маргінальних груп у динаміці, їхня власна оцінка доступності та якості допомоги, а також регіональні відмінності в запитах у межах прифронтових територій. Ця робота спрямована на заповнення саме цієї прогалини шляхом комплексного соціологічного виміру, що дасть змогу перейти від загальних припущень до емпірично обґрунтованих висновків.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, якій присвячується стаття. Попри значну увагу наукової спільноти та міжнародних гуманітарних організацій до кризи в Україні, більшість наявних досліджень зосереджені на загальних потребах населення, що постраждало від війни, розглядаючи його як відносно гомогенну групу, або ж категоризуючи за широкими ознаками, як-от «внутрішньо переміщені особи» чи «мешканці прифронтових територій». Такий підхід, хоч і важливий для розуміння масштабів кризи, залишає поза увагою низку критичних, невирішених аспектів проблеми, що стають центральним фокусом цієї статті.

По-перше, залишається не досить вивченою специфічна ієрархія потреб саме маргінальних груп населення, до яких належать люди, що живуть з ВІЛ, хворіють на туберкульоз, залежать від наркотичних речовин, а також представники ЛГБТК+ спільноти та секс-працівники. Наявні програми допомоги часто базуються на універсальних уявленнях про базові потреби (їжа, вода, гігієна), однак не враховують пріоритетності таких запитів, як доступ до специфічної медичної

допомоги, замісної підтримувальної терапії, антиретровірусної терапії, а також потреби у безпеці та психологічній підтримці, що зумовлені не лише воєнними діями, а і системною стигматизацією. Таким чином, виникає наукова проблема відсутності емпіричних даних про те, як саме ці групи ранжують власні потреби в екстремальних умовах.

По-друге, невирішеною частиною проблеми є глибока регіональна диференціація гуманітарної ситуації в межах прифронтової зони. Аналітичні звіти здебільшого оперують узагальненими даними на рівні областей або всієї країни, що нівелює суттєві відмінності між окремими містами, які мають різну безпекову ситуацію, логістичні можливості та історію бойових дій чи окупації. Це дослідження спрямоване на заповнення цієї прогалини шляхом порівняльного аналізу потреб, бар'єрів доступу до допомоги та рівня задоволеності нею у різних містах, що дозволить перейти від загальнонаціональних стратегій до локально адаптованих моделей гуманітарного реагування.

По-третє, значна частина публікацій фокусується на обсягах та видах наданої допомоги, проте залишає поза увагою суб'єктивне сприйняття її доступності та якості самими отримувачами. Проблема полягає не лише в тому, що надається, але і в тому, як це відбувається. Такі бар'єри, як надмірна бюрократія, відсутність інформації про наявні програми, упереджене ставлення з боку надавачів допомоги та географічна віддаленість центрів її видачі, є ключовими перешкодами, соціологічний вимір яких залишається малодослідженим. Саме вивчення цих аспектів з позиції представників цільових спільнот є завданням, якому присвячена ця стаття, оскільки воно дозволяє виявити системні недоліки в організації гуманітарної підтримки.

Метою дослідження є здійснення комплексного соціологічного аналізу структури та пріоритетності потреб маргінальних груп населення на прифронтових територіях України, а також виявлення ключових бар'єрів, що перешкоджають їхньому доступу до гуманітарної допомоги.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перед тим як перейти до викладу основного матеріалу, варто наголосити, що аналіз потреб маргінальних груп населення в умовах війни має не лише статистичне, але й практичне значення. Узагальнення емпіричних даних дозволяє побачити системні диспропорції, виявити сфери з найбільшою гостротою проблем і сформулювати підґрунтя для розробки ефективних програм підтримки, які поєднують гуманітарні, соціальні та економічні інструменти реагування.

Емпіричною основою статті стали результати комплексного соціологічного дослідження, проведеного у лютому–березні 2025 року в п'яти прифронтових містах: Запоріжжі, Краматорську, Сумах, Харкові та Херсоні. Дослідження було ініційоване БО «Мережа 100 відсотків життя. Запоріжжя» за підтримки чеської гуманітарної організації «Людина в біді» (People in Need, PIN) в межах проєкту, спрямованого на захист та підтримку маргінальних верств населення під час війни та у повоєнний період. Для досягнення поставленої мети було проведено соціологічне дослідження зі змішаним дизайном, що поєднувало кількісні та якісні методи збору даних.

Вибірка була квотною та структурованою: у кожному місті кількісним методом (анкетування) було опитано по 70 респондентів, що становить 20% від загальної кількості учасників. Для поглибленого аналізу було застосовано якісний метод – проведено 10 глибинних інтерв'ю (по 2 в кожному місті). Розподіл респондентів за ключовими соціально-демографічними та груповими ознаками є таким: 59,1% – чоловіки, 40,6% – жінки, 0,3% – трансгендерна особа. Вікова структура вибірки: 46,9% – 25–34 роки, 29,7% – 35–44 роки, 12,3% – 45–54 роки, 10,9% – 18–24 роки. До цільових груп увійшли особи, що живуть з ВІЛ (27,8%), хворіють на туберкульоз (28,7%), залежать від споживання наркотичних речовин (29,5%), а також представники ЛГБТІК+ спільноти та секс-працівники (7,0%).

Варто зазначити, що дослідження має низку обмежень, зумовлених об'єктивними обставинами. По-перше, вибірка є нерепрезентативною через відсутність точних статистичних даних про чисельність цільових аудиторій та їхню активну міграцію в умовах воєнного стану. По-друге, відповіді респондентів мають суб'єктивний характер, хоча гарантована анонімність та конфіденційність сприяли високому рівню відвертості. Проведення польового етапу ускладнювалося закритістю досліджуваних спільнот, а також зовнішніми факторами, такими як воєнні дії, перебої зі зв'язком та повітряні тривоги, що подовжило терміни збору даних та вимагало залучення висококваліфікованої дослідницької команди.

Найважливішими потребами маргінальних груп населення прифронтових територій України є потреба у фінансовій підтримці (95,7%), їжі (84,0%), ліках (79,9%), засобах гігієни (73,9%). Для половини опитаних важливими є потреби у забезпеченні одягом, взуттям (53,9%) та отриманні медичної допомоги (49,0%). Менш затребуваними є потреби у власній безпеці (40,4%),

отриманні психологічної допомоги (34,7%), наданні допомоги рідним та/або близьким (24,9%), отриманні соціальних послуг (відновлення/ оформлення документів, догляд вдома, соціальний супровід та інше) (23,5%). Менш за все респондентів турбує забезпечення водою, теплом, світлом, житлом або тимчасовим прихистком (рис. 1).

За статтю не виявлено статистично значущих відмінностей, тоді як аналіз потреб респондентів за віком свідчить, що зі збільшенням віку зростають такі потреби, як:

- ліки (від 73,7% серед 25–34-річних до 88,4% у групі віком 55 і старші);
- медична допомога (36,8% серед 25–34-річних до 53,8% серед 45–54-річних);
- безпека – частіше за інших у віковій групі 55 років і старші (46,5%);
- допомога рідним/близьким – частіше за інших у віковій групі 55 років і старші (37,2%).

Порівняння потреб жителів різних міст демонструє певні регіональні відмінності у потребах, що може бути пов'язано з безпековою ситуацією та близькістю до зони бойових дій чи наслідками окупації. Серед спільних потреб, які респонденти назвали найчастіше, – це фінансова допомога (від 88,6% у м. Херсон до 100% у м. Суми); забезпечення їжею (від 79,7% у м. Харків до 88,6% у м. Запоріжжя), ліками (від 65,7% у м. Суми до 88,6% у м. Краматорськ).

Респонденти з м. Краматорськ виявили найбільшу потребу у ліках (88,6%), засобах гігієни (87,1%), безпеці (62,9%), соціальних послугах (58,6%), теплих/світлі (38,6%) та воді (38,6%). Натомість психологічна допомога тут менш затребувана (15,7%). Респонденти з м. Запоріжжя найчастіше за жителів інших міст потребують одягу та взуття (72,9%), психологічної (58,6%) та медичної допомоги (58,6%), а також допомоги з житлом та/або прихистком (28,6%). Респонденти з м. Суми демонструють найнижчі показники у потребі безпеки (12,9%), соціальних послугах (10,0%) та теплих/світлі (2,9%). Респонденти з м. Херсон найчастіше за інших потребують медичної допомоги (55,7%), забезпечення ліками (одна з найвищих потреб), безпеки (51,4%) та одягу/взуття (понад 50%). Водночас потреба у соціальних послугах тут найнижча серед усіх міст (4,3%). Респонденти з м. Харків показали середній рівень потреб у медичній допомозі (47,8%) та одязі/взутті (42,0%).

Половина респондентів (50,0%) повідомили, що мають доступ до гуманітарної допомоги, але він є обмеженим, а лише 7,1% мають доступ до гуманітарної допомоги, яка повністю задовольняє їхні потреби. 38,9% опитаних вказали, що не мають доступу до гуманітарної допомоги взагалі, 3,7% – не зверталися по допомогу (рис. 2). На обмежений доступ до гуманітарної допомоги частіше вказували жінки (55,6% проти 45,9% чоловіків), а про повну відсутність доступу час-

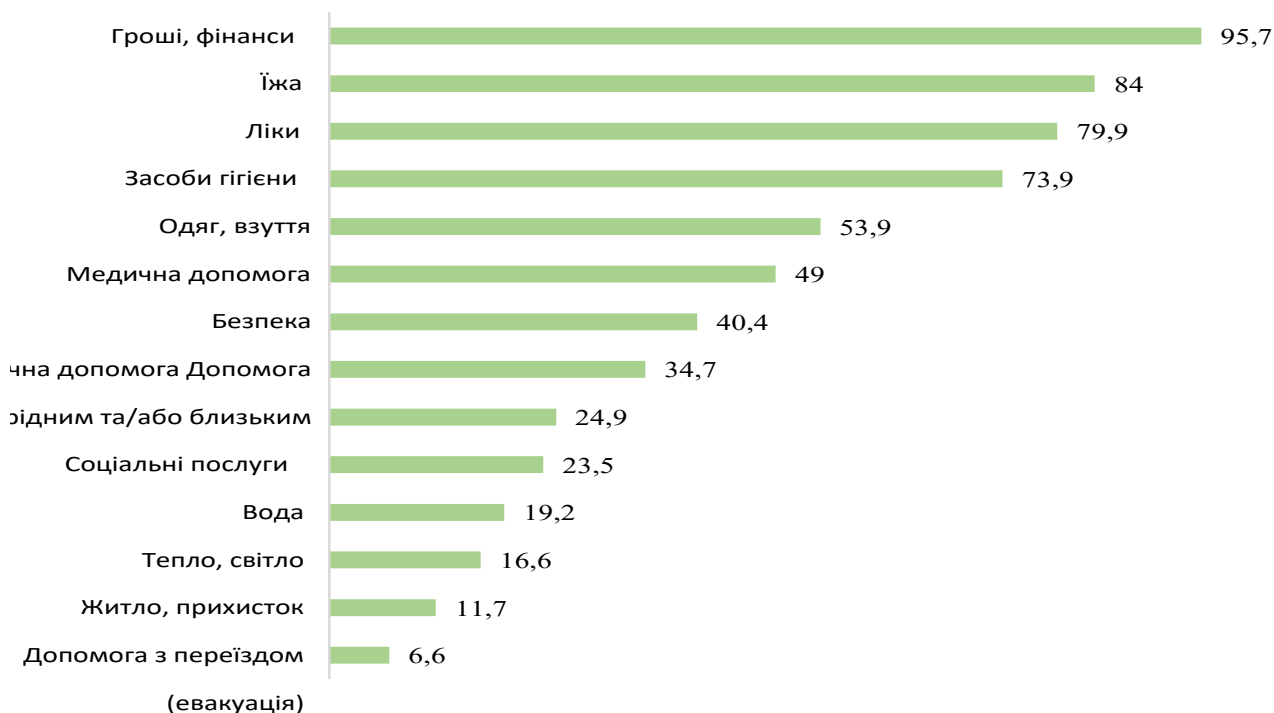

Рис. 1. Найважливіші потреби маргінальних груп, % (N=350)

Примітка: сума відповідей не дорівнює 100%, тому що респондент міг вибрати декілька варіантів відповідей

тіше повідомляли чоловіки (42,0% проти 34,5% жінок). Респонденти віком 55 років і старші (9,3% – так, повністю; 62,8% – так, але обмежений) та віком 25–34 роки (7,9% – так, повністю; 55,3% – так, але обмежений) частіше за інших повідомляли про наявний доступ до гуманітарної допомоги, ніж інші вікові групи.

У м. *Краматорськ* виявлено найвищий показник доступу до гуманітарної допомоги (8,6% – мають повний доступ, 81,4% – обмежений). У Херсоні, Харкові і Запоріжжі близько половини респондентів зазначили, що мають доступ до гуманітарної допомоги, тоді як половина – або не мають, або не зверталися. Водночас м. *Суми* демонструє найгіршу ситуацію: більшість респондентів (80,0%) не мають доступу до гуманітарної допомоги; лише 15,7% мають обмежений доступ і 1,4% повний (рис. 2).

Найбільш поширеним видом підтримки, яку за останні півроку отримала майже половина респондентів, становили продукти харчування або сертифікати (46,9%), дещо рідше – меди-

каменти, ліки, товари медичного призначення (24,6%), засоби гігієни або сертифікати на них (21,7%). Найрідше отримували грошову допомогу, інші непродовольчі товари (ковдри, постіль, спальники тощо), павербанки, ліхтарі, генератори (рис. 3).

Серед жінок було більше тих, хто отримував продукти харчування або сертифікати (52,8% проти 43,0% серед чоловіків) і засоби гігієни (31,7% і 14,5% відповідно). Продукти харчування (62,8%) та медикаменти, ліки, товари медичного призначення (27,9%) найбільш активно отримували респонденти віком 55 років і старші порівняно з іншими віковими групами респондентів. Щодо інших видів допомоги, то так само старші респонденти часті зазначали ці відповіді, проте статистично значущих відмінностей не було виявлено.

Спостерігаються значні регіональні відмінності у видах гуманітарної допомоги, яку отримували респонденти упродовж останніх 6 місяців. У м. Херсон майже усі респонденти

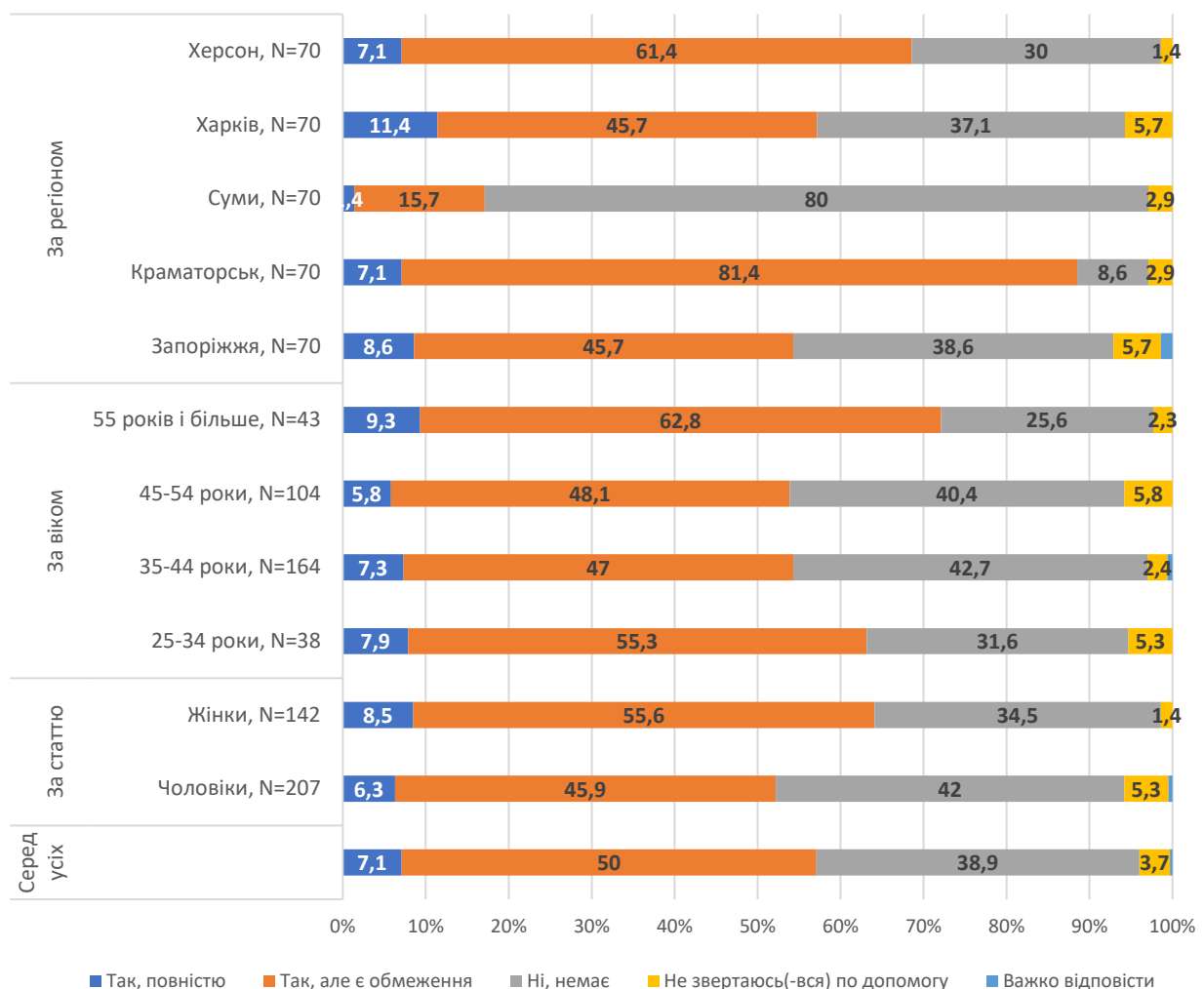

Рис. 2. Доступ до гуманітарної допомоги, яка задовольняє потреби маргінальних груп за віком, статтю та регіоном, % (N=350)

з маргінальних груп населення отримували продукти харчування (97,1%), тоді як у м. Запоріжжя і м. Краматорськ – кожен другий (відповідно 48,6% і 48,6%), а у м. Суми – лише 15,7% опитаних. Кожен третій у м. Херсон отримував засоби гігієни (37,1%) та медикаменти (30,0%). У м. Харків кожен третій респондент отримував медикаменти, ліки і товари медичного призначення (34,3%), кожен четвертий продукти харчування (24,3%). У м. Краматорськ кожен третій опитаний отримував грошову допомогу (28,6%), тоді як в інших регіонах лише кожен десятий.

Більшість респондентів (84,8%) отримували гуманітарну допомогу через благодійні/громадські/волонтерські організації та міжнародні гуманітарні фонди, що є основним каналом гуманітарної підтримки для опитаної групи. Кожен третій респондент отримував гуманітарну допомогу у релігійних організацій та/або церквах (37,0%), кожен п'ятий – закладах охорони здоров'я (20,8%). Дещо рідше опитані отримували гуманітарну допомогу у знайомих, друзів, сусідів (19,5%), у центрах соціальних служб/центрах реабілітації/ ЦНАПах (19,1%) та органах місцевого самоврядування (сільрада, міськрада) (17,2%). За статтю респондентів статистично значущих відмінностей не виявлено, як і за віком опитаних. Варто зазначити, що респонденти віком 55 років і старші майже вдвічі частіше за інші вікові групи опитаних отримували гумані-

тарну допомогу у релігійних організаціях або церквах (58,5% проти 28–33%).

Щодо регіональних відмінностей, то неурядовий сектор (благодійні, громадські, волонтерські організації, міжнародні фонди) є основним каналом отримання гуманітарної допомоги для ЦГД у всіх п'яти досліджуваних містах. Його роль є особливо домінуючою в Херсоні (97,1%) та значною у Запоріжжі та Сумах (близько 90%). Однак значущість інших каналів гуманітарної допомоги суттєво відрізняється залежно від міста. У м. Краматорськ майже кожен другий отримував гуманітарну допомогу в органах місцевого самоврядування (46,3%), а також у релігійних організаціях (32,8%) та соціальних службах/ЦНАПах (22,4%). У м. Херсон кожен другий респондент отримував допомогу у релігійних організаціях (51,5%), у закладах охорони здоров'я (39,7%) та від знайомих, родичів чи друзів (38,1%). У м. Харків домінують релігійні організації (54,1%), заклади охорони здоров'я (41,0%) та центри соціальних служб/ЦНАПи (36,1%). У м. Запоріжжя і м. Суми – це зазвичай благодійні, громадські, волонтерські організації та міжнародні фонди.

Проблемні питання доступності гуманітарної допомоги. Лише третина респондентів ніколи не отримували відмову в отриманні гуманітарної допомоги (30,9%), тоді як понад половина опитаних отримувала відмову один або

Рис. 3. Види гуманітарної допомоги, яку респонденти отримували упродовж останніх 6 місяців, % (N=350)

Примітка: сума відповідей не дорівнює 100%, тому що респондент міг вибрати декілька варіантів відповідей

декілька разів, зокрема: постійно – 4%, у половині випадків – 25,1%, один або декілька разів – 32% (рис. 4). За статтю респондентів статистично значущих відмінностей не виявлено, але жінки (64,0%) дещо частіше за чоловіків повідомляли про відмови в отриманні гуманітарної допомоги, ніж чоловіки (58,9%) (сума відповідей «так, постійно», «так, у половині випадків, коли зверталися», «так, один або декілька разів»).

Найчастіше відмови один або кілька разів отримували особи віком 45–54 роки (38,5%). Респонденти віком 55 років і старші зазначили, що найчастіше отримували відмову один або кілька разів (37,2%) та ніколи не отримували відмову (37,2%). Також найчастіше ніколи не отримували відмову в наданні гуманітарної допомоги респонденти віком 25–34 роки (34,2%).

У м. Харків найчастіше респонденти ніколи не отримували відмови (37,1%) порівняно з іншими регіонами, а у Херсоні – найнижчий відсоток тих, хто ніколи не отримував відмови (24,3%). Найчастіше з відмовами у половині випадків стикалися респонденти з м. Краматорськ та м. Суми (понад 30%), а також із м. Запоріжжя (28,6%) і м. Херсона (27,1%), а найнижчий показник цієї категорії спостерігається у м. Харків (10,0%). Про найбільшу кількість відмов («так, один або декілька разів») повідо-

мили респонденти з Харкова і Херсона – по 40%, що свідчить про епізодичний характер відмови у доступі до гуманітарної допомоги в цих регіонах. Водночас у Сумах таких випадків суттєво менше – 18,6%. Тобто найчастіше стикаються з відмовами у наданні гуманітарної допомоги респонденти у м. Херсон, тоді як найрідше у м. Харків (рис. 4).

Понад половина респондентів задоволені отриманою гуманітарною допомогою («скоріше задоволений(-а)» – 50,3%; «повністю задоволений(-а)» – 9,4%). Кожен третій – незадоволений(-а) («скоріше не задоволений(-а)» – 20%; «повністю не задоволений(-а)» – 7,7%). Кожен десятий вагався з відповіддю (12,6%). За статтю респондентів статистично значущих відмінностей не виявлено. Найвищий рівень задоволення («повністю задоволений(-а)» і «скоріше задоволений(-а)») виявлено у віковій групі 25–34 роки (73,7%). Вагалися частіше з відповідями респонденти віком 35–44 (14%) і 45–54 (13,5%) роки (рис. 5).

Рівень задоволеності отриманою гуманітарною допомогою суттєво відрізняється залежно від регіону. Найвищий рівень задоволеності (сума відповідей «повністю задоволений» та «скоріше задоволений») зафіксовано в Херсоні (75,7%), Запоріжжі (72,9%) та Краматорську (71,4%), що свідчить

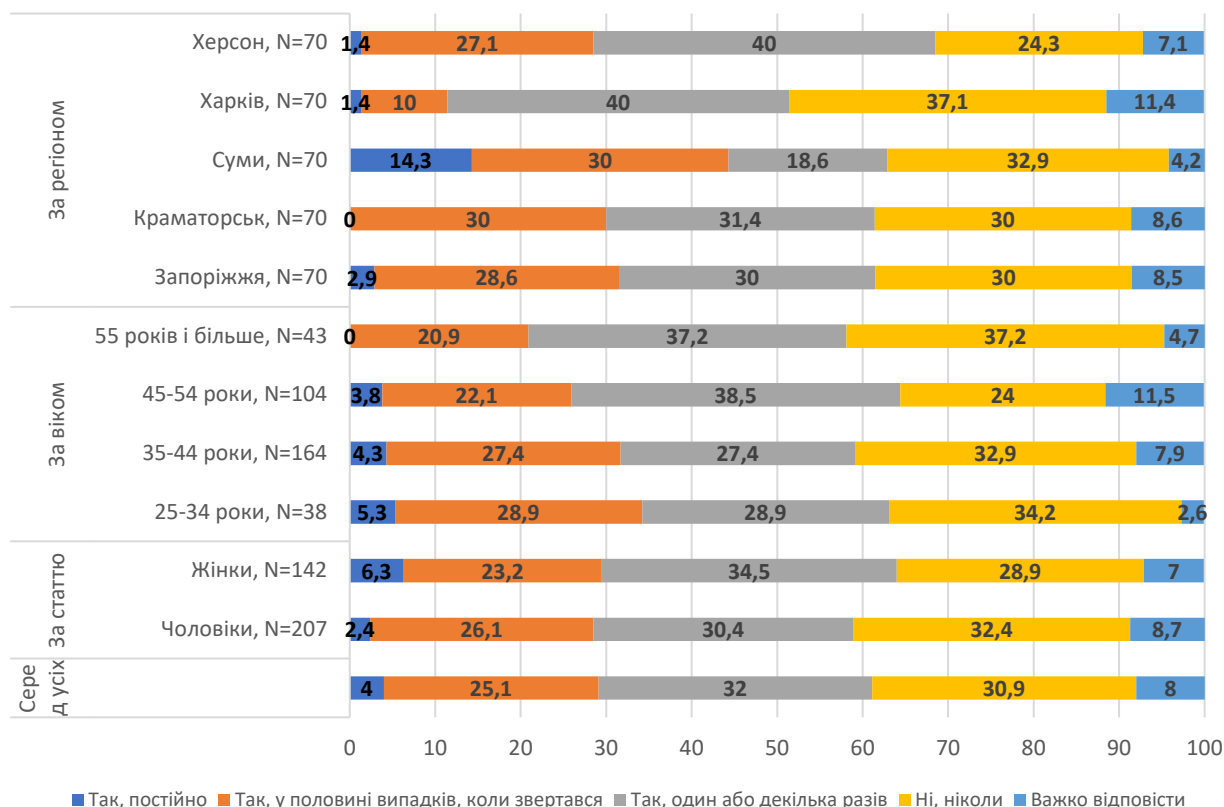

Рис. 4. Частка респондентів, які отримували відмову в гуманітарній допомозі за статтю, віком та регіоном, % (N=350)

про позитивне сприйняття гуманітарної допомоги в цих регіонах (рис. 5). Найнижчий рівень задоволеності в м. Сумах, де лише 18,5% повністю або скоріше задоволені допомогою, натомість майже 50% респондентів висловили незадоволення (31,4% – «скоріше не задоволені», 18,6% – «повністю не задоволені»). Також у м. Суми високий рівень невизначеності – 31,4% опитаних не змогли дати відповідь на це запитання (рис. 5).

Під час глибинних інтерв'ю респонденти маргінальних груп населення повідомили, що їм (та представникам їхніх спільнот) у гуманітарній допомозі не сподобалися такі аспекти:

– зменшення видів товару у складі гуманітарної допомоги: «Та, ну, хотілося б, звісно, різності трохи більше. Ну, я не знаю, раніше, допустимо, навіть ваша організація, ну, там не клуб «Шанс» був, а «Крок назустріч», видавали там, допустимо, вітаміни нашому брату, там, наркозалежному, там, мазі якісь, бинти, ну, були оці медичні там, ну, зараз немає. Ну, воно-то зараз і ціни в аптеках зараз такі, що мама не горюй» (респондент, м. Суми);

– зниження регулярності (частоти) надання гуманітарної допомоги: «Звісно, хотілося б, щоб воно там якось повернулося, і було б воно там регулярно. Не те, що там спочатку густо,

а зараз, як кажуть, через три роки взагалі пусто.. щоб було, ну, якось там раз на місяць, раз чи два, ну, щоб воно регулярно було, а не так, то давали-давали, а потім бац, пропало» (респондент, м. Суми); «Останнім часом її дуже скоротили для людей, ну а ВІЛ-позитивним взагалі отримати це дуже складно. Просто як ВПО ти можеш отримати, а як для ВІЛ-позитивної, наприклад, жінки, це тільки в таких громадських організаціях, які працюють з ВІЛ-позитивними» (респондент, м. Суми).

Близько половини респондентів зазначили, що вважають гуманітарну допомогу недоступною (51,4%), з них: «скоріше недоступна» – 36,6%, «повністю доступна» – 4,9%. 51,2% вважають, що гуманітарна допомога доступна, з них: «скоріше доступна» – 36,3%; «повністю доступна» – 14,9%. За статтю респондентів статистично значущих відмінностей не виявлено. Найвищий рівень доступності («повністю доступна» і «скоріше доступна») виявлено серед респондентів віком 55 років і старші (55,8%) і віком 25–34 роки (47,4%), а найнижчий – серед респондентів віком 35–44 і 45–54 роки (рис. 6).

Рівень доступності гуманітарної допомоги для вразливих груп суттєво варіюється між регі-

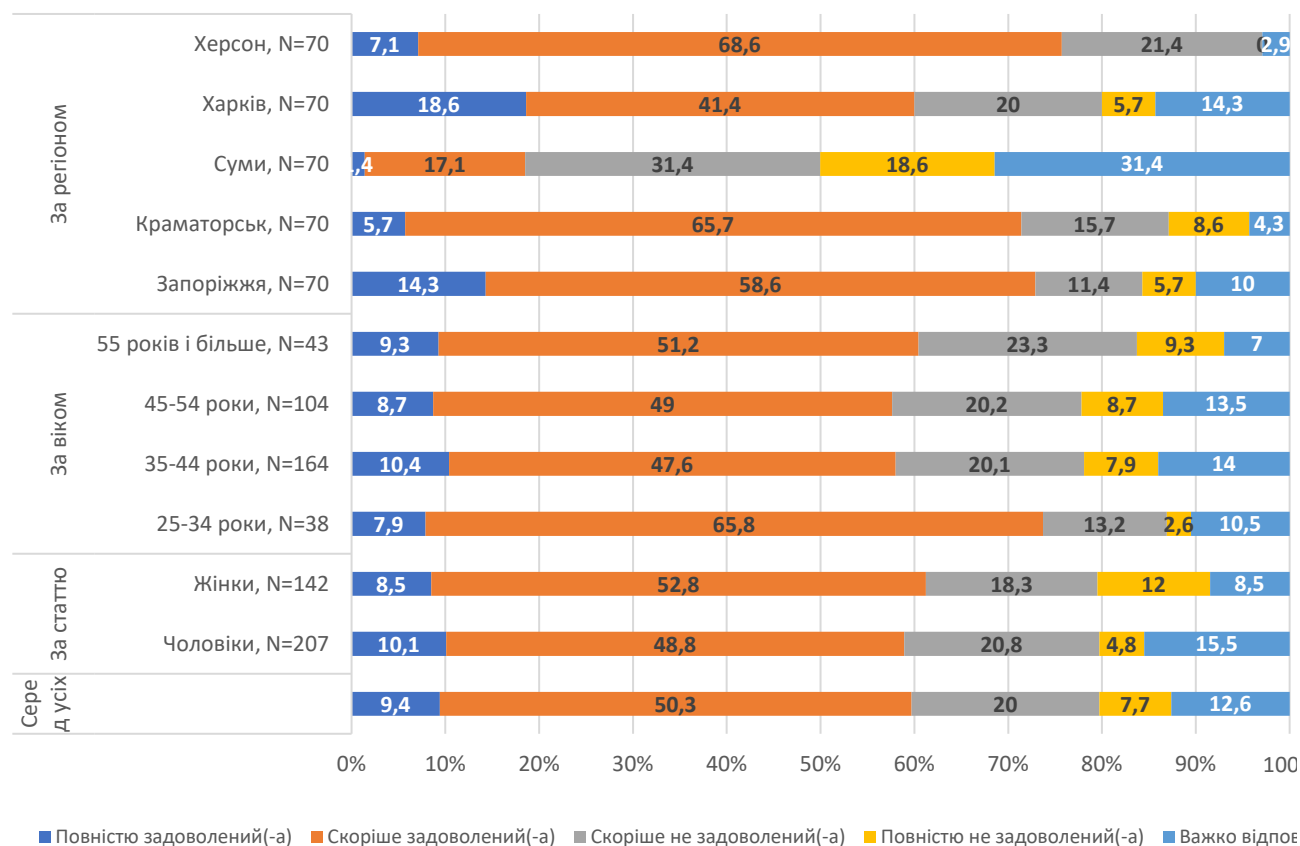

Рис. 5. Задоволеність респондентів отриманою гуманітарною допомогою за статтю віком та регіоном, % (N=350)

онами. Найвищий рівень позитивних оцінок доступності («повністю доступна» та «скоріше доступна») зафіксовано в Херсоні (64,3%) та Харкові (51,4%), що свідчить про кращу організацію доступу до гуманітарної допомоги у цих регіонах. У м. Краматорськ при тому, що 42,9% респондентів вважають допомогу «скоріше доступною», водночас 54,3% оцінюють її як «скоріше недоступну», що може свідчити про нерівномірний доступ або різний досвід у межах регіону. У м. Запоріжжя найбільша частка респондентів вибрала варіант «повністю недоступна» (24,3%), попри те, що 42,9% респондентів усе ж вважають допомогу доступною тією чи іншою мірою. У м. Суми майже 90% респондентів оцінюють її як недоступну (47,1% – «скоріше недоступна», 41,4% – «повністю недоступна»), що вказує на серйозні бар'єри в отриманні гуманітарної допомоги (рис. 6).

Лише 14,3% респондентів зазначили, що не стикалися з проблемами у доступі до гуманітарної допомоги особисто або їхні знайомі представники спільноти, 8,6% – вагалися з відповіддю на це запитання (рис. 7). Жінки частіше стикалися з проблемами під час отримання гуманітарної допомоги, ніж чоловіки (80,2% проти 74,9%). Респонденти віком 35–44 роки (81,1%)

і 45–55 років (77,8%) частіше, ніж респонденти віком 25–34 роки (68,4%) та віком 55 років і старші (69,7%), мали проблеми у доступі до гуманітарної допомоги. Респонденти маргінальних груп населення м. Запоріжжя (82,8%) частіше за інших стикалися з проблемами під час отримання гуманітарної допомоги (рис. 7).

Основними бар'єрами у доступі до гуманітарної допомоги, з якими стикалися респонденти або їх знайомі представники спільноти, є: відсутність інформації про гуманітарну допомогу (64,8%), відсутність необхідної гуманітарної допомоги (44,8%), надмірна бюрократія (36,7%), невідповідність критеріям отримання допомоги (34,1%), дискримінація, неетичне, упереджене ставлення до представників вразливих груп (33,7%), географічна недоступність (31,1%), страх щодо порушення конфіденційності особистих даних (27,3%). Значних статистично значущих відмінностей за статтю і віком респондентів не виявлено. Проте варто зазначити, що респонденти віком 45–54 роки частіше за інших стикалися з відсутністю інформації про гуманітарну допомогу (74,1% проти 53–65%), а респонденти віком 55 років і старші – з географічною віддаленістю (63,3% проти 23–34%) (рис. 8).

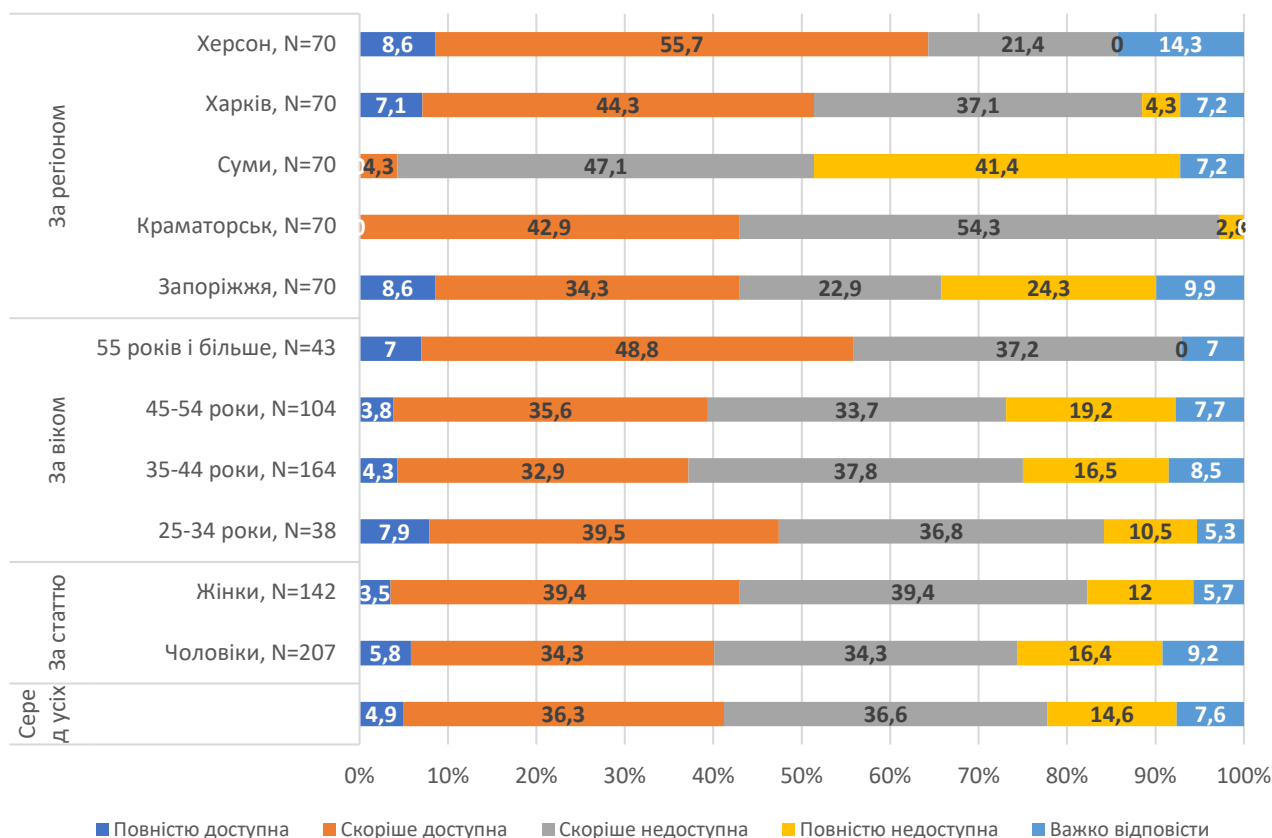

Рис. 6. Доступність гуманітарної допомоги для вразливих груп у вашому регіоні за статтю, віком та регіоном, % (N=350)

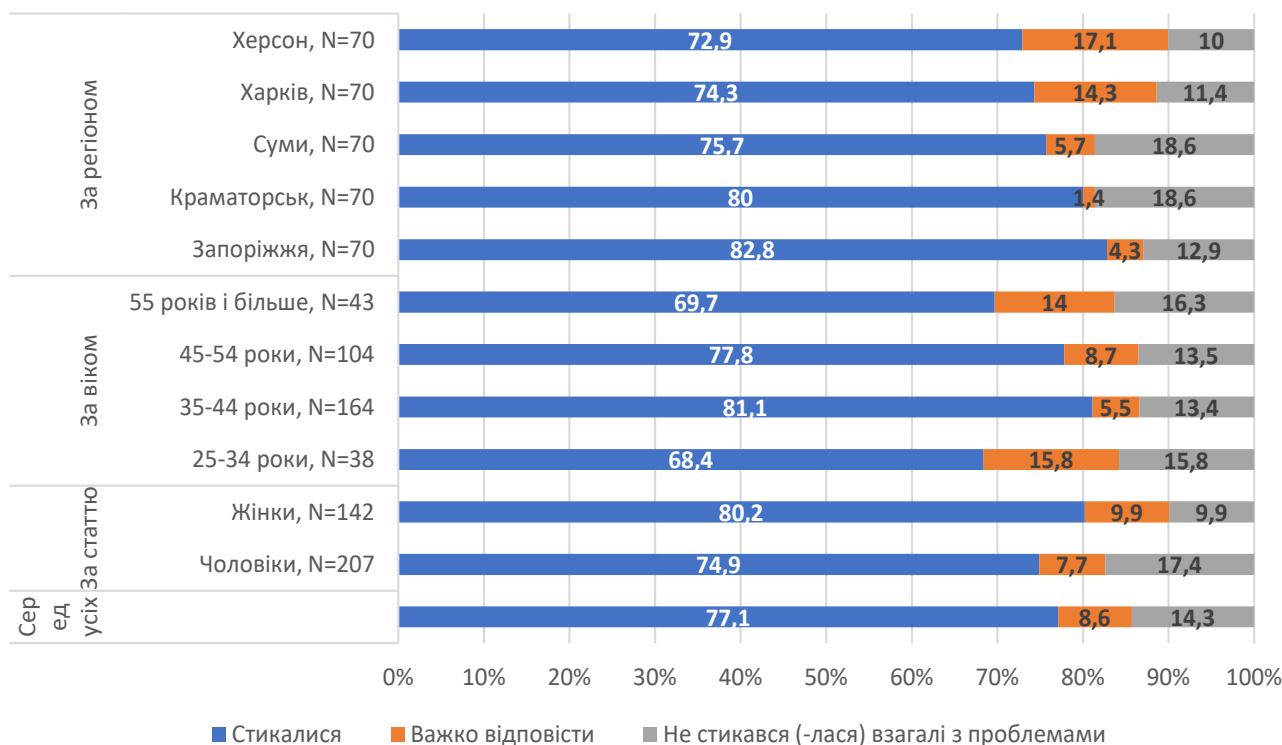

Рис. 7. Наявність проблем або бар'єрів під час отримання гуманітарної допомоги за статтю, віком та регіоном, % (N=350)

Рис. 8. Основні бар'єри у доступі до гуманітарної допомоги, з якими стикалися представники спільноти, % серед тих, хто стикався з проблемами під час отримання допомоги (N=240)

Примітка: сума відповідей не дорівнює 100%, тому що респондент міг вибрати декілька варіантів відповідей

Краматорськ і Суми демонструють найвищі показники дискримінації, неетичного, упередженого ставлення до представників вразливих груп (відповідно 58,9% і 60,4%), що може свідчити про системні упередження щодо окремих маргінальних груп населення або низький рівень етичних стандартів у надавачів гуманітарної допомоги. Надмірна бюрократія – серйозний бар'єр у Краматорську (76,8%) та Сумах (47,2%), тоді як у Харкові цей бар'єр практично відсутній (5,8%). Географічна недоступність – найгостріше питання в Херсоні (56,9%) та Краматорську (46,4%), що може бути пов'язано як із логістикою, так і з безпековою ситуацією. Страх щодо конфіденційності даних є найбільш поширеним у Сумах (62,3%), що свідчить про високий рівень недовіри до організацій, які надають допомогу. В інших регіонах цей показник значно нижчий. Найбільша кількість згадувань про обмежені години роботи гуманітарних центрів – у Краматорську (35,7%) та Харкові (26,9%), що вказує на потребу перегляду графіків роботи для зручності відвідувачів (рис. 8).

Пропозиції щодо підвищення якості та доступності гуманітарної допомоги у громаді для вразливих груп. Для підвищення якості та доступності гуманітарної допомоги у громаді для вразливих груп населення насамперед, на думку респондентів, має бути збільшена кількість центрів надання гуманітарної допомоги (71,1%) і розширено перелік послуг відповідно до потреб вразливих категорій (64,0%). Кожен другий опитаний зазначав про необхідність спрощення процедури отримання гуманітарної допомоги (58,9%), покращення інформування клієнтів про наявні програми (53,1%), розширення географічної доступності допомоги (50,3%) та боротьбу із дискримінацією (49,4%). Також респонденти згадували про важливість роботи мобільних груп, розширення годин роботи центрів, підвищення безпеки та конфіденційності тощо (рис. 9).

Статистично значущих відмінностей за статтю не виявлено. Зі збільшенням віку респондентів зростає важливість кожної з пропозицій щодо підвищення якості та доступності гуманітарної допомоги у громаді для вразливих груп (рис. 9).

Рис. 9. Умови підвищення якості та доступності гуманітарної допомоги у громаді для вразливих груп, % (N=350)

Примітка: сума відповідей не дорівнює 100%, тому що респондент міг вибрати декілька варіантів відповідей

Аналіз пропозицій респондентів щодо підвищення якості та доступності гуманітарної допомоги у громаді для вразливих груп виявив суттєві регіональні відмінності у пропозиціях щодо поліпшення умов надання гуманітарної допомоги. У м. Краматорськ надзвичайно високі показники підтримки покращення умов організації надання гуманітарної допомоги практично за всіма пунктами, що значно перевищують середні значення. Майже всі респонденти вказали на необхідність розширення послуг (95,7%), збільшення кількості центрів (91,4%), спрощення процедур (90,0%), покращення інформування (90,0%), забезпечення недискримінації (87,1%), розширення географічної доступності (78,6%), підвищення безпеки (68,6%). У м. Запоріжжя пріоритети близькі до середніх, але виділяється рівень підтримки розширення годин роботи центрів (50,0%), покращення співпраці між організаціями (45,7%) та запровадження безкоштовного перевезення (35,7%). У м. Суми є необхідність у протидії дискримінації (61,4%) та підвищенні безпеки конфіденційної інформації (55,7%). У м. Харків значно нижчі за середні рівні підтримки за багатьма ключовими пунктами, проте вищим за середній є показник «необхідність підтримки роботи мобільних груп» (51,4%). У м. Херсон показники також близькі до середніх значень: збільшення кількості центрів надання допомоги (71,4%), розширення переліку послуг відповідно до потреб (68,6%) та розширення географічної доступності допомоги (54,3%).

Отримані результати засвідчують не лише різноманітність потреб і пропозицій у різних регіонах, але й наголошують на необхідності врахування локальної специфіки під час планування гуманітарних програм. Таке розмаїття думок респондентів стає підґрунтям для подальшого формулювання висновків та окреслення напрямів подальших наукових розвідок.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проведене дослідження, розкриваючи багатогранну картину потреб маргінальних груп населення у прифронтових зонах, водночас відкриває широкі перспективи для подальших наукових розвідок. З огляду на динамічність воєнної ситуації та постійну трансформацію соціальних викликів подальші дослідження є критично важливими для розробки довгострокових та адаптивних стратегій підтримки.

Перспективним напрямом є проведення лонгitudinalних досліджень, які б дозволили відстежити динаміку потреб цих же цільових груп у часі. Такий підхід дав би змогу з'ясувати, як зміню-

ється ієрархія пріоритетів залежно від тривалості конфлікту, інтенсивності бойових дій та змін у доступності ресурсів, переходячи від аналізу нагальних потреб виживання до вивчення запитів на соціальну інтеграцію, відновлення та психологічну реабілітацію в середньо- та довгостроковій перспективі.

Особливої уваги заслуговує поглиблений порівняльний аналіз специфічних бар'єрів для окремих підгруп у межах маргінальних спільнот. Ця робота розглядала їх як узагальнену категорію, проте подальші дослідження могли б сфокусуватися на відмінностях у викликах, з якими стикаються, наприклад, представники ЛГБТІК+ спільноти (де домінує фактор дискримінації) та люди, що залежать від наркотичних речовин (де ключовим є доступ до специфічних медичних послуг). Також важливим є розширення географії дослідження на сільські та важкодоступні прифронтові території, потреби мешканців яких можуть суттєво відрізнятися від міських.

Іншим важливим вектором є дослідження з позиції надавачів гуманітарної допомоги. Інституційний аналіз діяльності гуманітарних акторів – від міжнародних фондів до локальних волонтерських ініціатив – дозволив би виявити їхні внутрішні виклики: проблеми логістики, координації, професійного вигорання персоналу та механізми адаптації програм до мінливих запитів. Це відкриває можливості для розробки моделей ефективної взаємодії між різними організаціями та посилення їхньої спроможності.

Нарешті, надзвичайно актуальним буде проведення оціночних досліджень (evaluation studies), спрямованих на аналіз ефективності конкретних гуманітарних інтервенцій та моделей допомоги. Такі дослідження могли б дати відповідь на питання, які саме форми підтримки (грошова допомога, продуктові набори, соціальний супровід, мобільні сервіси) є найбільш дієвими для різних цільових груп, що стало б емпіричною основою для формування доказової політики у сфері гуманітарного реагування та повоєнного відновлення України.

Список літератури:

1. Annual Results Report. 2024. Ukraine. UNHCR. 28.05.2025. URL: https://www.unhcr.org/sites/default/files/2025-06/Ukraine%20ARR%202024.pdf?utm_source=chatgpt.com.
2. Kolesnyk L., Kedzor P. Educational and Socio-Psychological Needs of Internally Displaced Children in Ukraine. *The New Educational Review*. 2017. Vol. 50. DOI: 10.15804/tner.2017.50.4.03.
3. Kurylo I., Aksonova S. Impact of Russian full-scale military invasion on vulnerable socio-

demographic groups in Ukraine: problems, consequences and solutions. *Conference Proceedings NIER*. 2022. P. 186–194. DOI: 10.36004/nier.cdr.2022.16.18.

4. Lozova L. Internal Displacement of the Population During Times of War: Social Needs, Adaptation, and Prospects of Migrant Integration (Case of Odesa). *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*. 2023. P. 68–74. DOI: 10.17721/2413-7154/2023.90.68-74.

5. Армосіда Б., Уссай С., Павлович М., Валенте М., Міссоні Е. та ін. Люди похилого віку в Україні та їхній досвід війни, переміщення і доступу до житла. *Lancet Public Health*. 2022. URL: <https://www.amnesty.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/1532-ai-ukraine-older-report-nov22-print-u01-prev.pdf>.

6. Афанасьєв Д. М., Зверєв О. А., Зверєв Д. А. Потреби внутрішньо переміщених осіб як сфера реагування гуманітарних організацій (на прикладі Товариства Червоного Хреста України). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2025. Вип. 1 (56). С. 18–21.

7. Возняк Г. В., Савчук Н. В., Каспшишак А. В. Вимушена міграція в умовах війни в Україні: інституційні проблеми інтеграції до життя в нових громадах. *Регіональна економіка*. 2023. № 1. С. 45–54. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001456085>.

8. Гуляєва Л. Вплив війни на зайнятість жінок – внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 51. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-51-3.

9. Жиленко Р. В., Афанасьєв Д. М. Локальний вимір потреб внутрішньо переміщених осіб: приклад Ужгородської територіальної громади. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2022. Вип. 2 (51). С. 54–57.

10. Майстренко К. Соціальна вразливість внутрішньо переміщених жінок у період війни: демографічний фактор національної безпеки та репродуктивна політика в Україні. *Таврійський науковий вісник. Серія : Публічне управління та адміністрування*. 2025. С. 66–73. DOI: 10.32782/tnv-pub.2025.3.8.

11. Палилюцько О., Гуменюк І., Сторожук Н. Пріоритетні соціальні проблеми населення України в період воєнного стану. *Вісник: Соціальна робота*. 2023. Т. 1, № 8. С. 46–51. DOI: 10.17721/2616-7786.2022/8-1/9.

12. Тілікіна Н. В. Проблеми українських біженців та осіб, які шукають тимчасовий притулок за кордоном, внаслідок повномасштабного вторгнення РФ на територію України. *Економіка та держава*. 2022. № 9. С. 69–76. URL: <https://nayka.com.ua/index.php/economy/issue/view/28>.

13. Яцура О. П., Пеша І. В., Тілікіна Н. В., Глушик С. І., Семенко І. М. Аналітичний звіт за резуль-

татами соціологічного дослідження щодо доступу маргінальних верств населення до гуманітарної допомоги і наявних потреб серед маргінальних верств населення у гуманітарній та соціальній сферах. *Запоріжжя : БО «Мережа 100 відсотків життя. Запоріжжя»*, 2025. 145 с.

References:

1. UNHCR. (2025, May 28). *Annual results report 2024: Ukraine*. Retrieved from: <https://www.unhcr.org/sites/default/files/2025-06/Ukraine%20ARR%202024.pdf>.

2. Kolesnyk, L., & Kedzor, P. (2017). Educational and socio-psychological needs of internally displaced children in Ukraine. *The New Educational Review*, 50(4). <https://doi.org/10.15804/tner.2017.50.4.03>

3. Kurylo, I., & Aksyonova, S. (2022). Impact of Russian full-scale military invasion on vulnerable socio-demographic groups in Ukraine: Problems, consequences and solutions. In *Conference proceedings NIER* (P. 186–194). <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16.18>.

4. Lozova, L. (2023). Internal displacement of the population during times of war: Social needs, adaptation, and prospects of migrant integration (Case of Odesa). *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*, 90, 68–74. <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2023.90.68-74>.

5. Armosida, B., Ussai, S., Pavlovych, M., Valente, M., Missoni, E., et al. (2022). Liudy pokhyloho viku v Ukraini ta yikhni dosvid viyny, peremishchennia i dostupu do zhytla [Older people in Ukraine and their experience of war, displacement and housing access]. *Lancet Public Health*. Retrieved from: <https://www.amnesty.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/1532-ai-ukraine-older-report-nov22-print-u01-prev.pdf> [in Ukrainian].

6. Afanasiev, D. M., Zveriev, O. A., & Zveriev, D. A. (2025). Potreby vnutrishnio peremishchenykh osib yak sfera reahuvannia humanitarnykh orhanizatsii (na prykladi Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy) [Needs of internally displaced persons as a sphere of humanitarian organizations' response (on the example of the Ukrainian Red Cross Society)]. *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho Universytetu. Seriya: Pedahohika. Sotsialna Robota*, 1(56), 18–21 [in Ukrainian].

7. Vozniak, H. V., Savchuk, N. V., & Kaspshyshak, A. V. (2023). Vymushena mihratsiia v umovakh viyny v Ukraini: Instytutsiini problemy intehtatsii do zhyttia v novykh hromadakh [Forced migration during the war in Ukraine: Institutional problems of integration into new communities]. *Rehionalna Ekonomika*, 1, 45–54. Retrieved from: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001456085> [in Ukrainian].

8. Huliaieva, L. (2023). Vplyv viyny na zainiatist zhinok-vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini [Impact of war on the employment of internally displaced women in Ukraine]. *Ekonomika ta Suspilstvo*, 51. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-3> [in Ukrainian].

9. Zhylenko, R. V., & Afanasiev, D. M. (2022). Lokalnyi vymir potreb vnutrishnio peremishchenykh osib: Pryklad Uzhhorodskoi terytorialnoi hromady [Local dimension of IDP needs: Example of Uzhgorod community]. *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho Universytetu. Serii: Pedagogika. Sotsialna Robota*, 2(51), 54–57 [in Ukrainian].

10. Maistrenko, K. (2025). Sotsialna vrazlyvist vnutrishnio peremishchenykh zhinok u period viiny: Demografichniy faktor natsionalnoi bezpeky ta reproduktyvna polityka v Ukraini [Social vulnerability of internally displaced women during the war: Demographic factor of national security and reproductive policy in Ukraine]. *Tavriiskyi Naukovyi Visnyk. Serii: Publichne Upravlinnia ta Administruvannia*, 3, 66–73. <https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2025.3.8> [in Ukrainian].

11. Palyulko, O., Humeniuk, I., & Storozhuk, N. (2023). Priorytetni sotsialni problemy naselennia Ukrainy v period voiennoho stanu [Priority social problems of Ukraine's population under martial law].

Visnyk: Sotsialna Robota, 1(8), 46–51. <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2022/8-1/9> [in Ukrainian].

12. Tilikina, N. V. (2022). Problemy ukrainskykh bizhentsiv ta osib, yaki shukaiut tymchasovyi prykhystok za kordonom, vnaslidok povnomasshtabnoho vtorhnennia RF na terytoriiu Ukrainy [Problems of Ukrainian refugees and persons seeking temporary asylum abroad due to the full-scale Russian invasion of Ukraine]. *Ekonomika ta Derzhava*, 9, 69–76. Retrieved from: <https://nayka.com.ua/index.php/economy/issue/view/28> [in Ukrainian].

13. Yatsura, O. P., Piesha, I. V., Tilikina, N. V., Hlushchyk, S. I., & Semenko, I. M. (2025). Analitichnyi zvit za rezultatamy sotsiologichnoho doslidzhennia shchodo dostupu marhinalizovanykh verstv naselennia do humanitarnoi dopomohy i naiavnykh potreb sered marhinalizovanykh verstv naselennia u humanitarnii ta sotsialnii sferakh [Analytical report on the results of a sociological study of marginalized groups' access to humanitarian aid and their needs in humanitarian and social spheres]. Zaporizhzhia: BO "Merezha 100 vidsothkiv zhyttia. Zaporizhzhia" [in Ukrainian].

Н. В. Тілікіна

Оглядова стаття

Стаття надійшла до редакції 12.09.2025

Стаття прийнята 29.09.2025

Статтю опубліковано 26.12.2025

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2025-2-16>

А. Я. Цюприк

*Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
м. Львів, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2921-7778> – Цюприк А. Я.
 tsarob@ukr.net

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ В ПІДГОТОВЦІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

У статті здійснено історико-педагогічний аналіз становлення та розвитку психологічного підходу в підготовці соціальних працівників. Показано, що витoki цього підходу сягають гуманістичних ідей античної, християнської та класичної європейської педагогічної думки, у яких поступово формувалося уявлення про цілісну особистість як об'єкт і суб'єкт соціального виховання. Визначено, що в XIX столітті психологічна спрямованість педагогіки втілювалася у працях І. Песталотці, Й. Гербарта, К. Ушинського, котрі підкреслювали єдність інтелектуального, морального й емоційного розвитку людини. Простежено вплив становлення експериментальної психології (В. Вундт, В. Джеймс) на формування наукових основ професійної освіти. З'ясовано, що радянський період мав подвійний характер: ідеологічні обмеження гальмували гуманістичний розвиток психологічної думки, однак саме тоді було створено потужні психолого-педагогічні школи, які заклали методологічні засади розуміння особистості як суб'єкта діяльності. У другій половині XX століття під впливом гуманістичної та когнітивної психології (К. Роджерс, А. Маслоу, В. Франкл) європейська освіта соціальних працівників перейшла до особистісно орієнтованої парадигми, у якій ключовими стали емпатія, емоційний інтелект, саморефлексія, здатність до психологічної підтримки клієнта. У сучасній українській системі професійної освіти психологічний підхід утвердився як базова методологія підготовки соціальних працівників. Психологічна компетентність нині розглядається як інтегральна характеристика фахівця, що поєднує знання, емоції, поведінкові вміння та ціннісну орієнтацію на допомогу людині. Розвиток інтерактивних, тренінгових і цифрових освітніх технологій сприяє формуванню емпатійності, стресостійкості, комунікативної культури студентів. Обґрунтовано, що перспективи вдосконалення підготовки соціальних працівників пов'язані з подальшою інтеграцією психологічних знань у міждисциплінарний освітній простір, розвитком дослідницьких умінь, міжнародним співробітництвом і формуванням культури психологічної підтримки у професійній діяльності.

Ключові слова: психологічний підхід, соціальна робота, підготовка соціальних працівників, професійна компетентність, гуманістична парадигма, емоційний інтелект, особистісно орієнтована освіта, психологічна підтримка, інтеграція освіти й практики.

А. Ya. Tsiupryk

Lviv State University of Life Safety, Lviv, Ukraine

HISTORICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE PSYCHOLOGICAL APPROACH IN THE TRAINING OF SOCIAL WORKERS

The article presents a historical and pedagogical analysis of the formation and development of the psychological approach in the training of social workers. It is shown that the origins of this approach date back to the humanistic ideas of ancient, Christian, and classical European pedagogical thought, where the concept of a holistic personality as both an object and a subject of social education was gradually shaped. It is determined that in the 19th century the psychological orientation of pedagogy was embodied in the works of J. Pestalozzi, J. Herbart, and K. Ushynsky, who emphasized the unity of intellectual, moral, and emotional

development. The influence of experimental psychology (W. Wundt, W. James) on the scientific foundations of professional education is traced. It is established that the Soviet period had a dual nature: ideological constraints slowed down the humanistic development of psychological thought, yet it was during this time that strong psychological and pedagogical schools were created, which laid the methodological foundations for understanding the personality as a subject of activity. In the second half of the 20th century, under the influence of humanistic and cognitive psychology (C. Rogers, A. Maslow, V. Frankl), European education of social workers moved towards a person-centered paradigm in which empathy, emotional intelligence, self-reflection, and the ability to provide psychological support to clients became key competencies. In the modern Ukrainian system of professional education, the psychological approach has become a basic methodology for the training of social workers. Psychological competence is now viewed as an integral characteristic of a professional, combining knowledge, emotions, behavioral skills, and a value orientation toward helping others. The development of interactive, training-based, and digital educational technologies contributes to the formation of empathy, stress resistance, and communication culture among students. It is substantiated that the prospects for improving the training of social workers are associated with further integration of psychological knowledge into the interdisciplinary educational space, the development of research skills, international cooperation, and the establishment of a culture of psychological support in professional activity.

Key words: psychological approach, social work, training of social workers, professional competence, humanistic paradigm, emotional intelligence, person-centered education, psychological support, integration of education and practice.

Постановка проблеми. Сучасна система підготовки соціальних працівників дедалі більше орієнтується на людину як на цілісну особистість, що вимагає глибокого осмислення психологічних засад професійного становлення. Психологічний підхід у підготовці соціальних фахівців виступає не лише методологічною рамкою, а й гуманістичним стрижнем освітнього процесу, спрямованим на розуміння внутрішнього світу людини, її потреб, мотивів, поведінкових стратегій. Саме тому історико-наукове осмислення становлення цього підходу є важливою умовою вдосконалення сучасної соціально-педагогічної освіти. В історичній ретроспективі становлення психологічного підходу нерозривно пов'язане з еволюцією уявлень про природу людини, її психіку та соціальні функції. Зміна парадигм у філософії, педагогіці, соціології, медицині відображалася у способах підготовки фахівців, покликаніх допомагати людям у складних життєвих ситуаціях. Від морально-благодійницьких практик XIX століття до науково обґрунтованої соціальної роботи XX століття шлях був тривалим і складним, але саме цей процес заклав фундамент психологічної орієнтації професії.

Проблема взаємозв'язку психології і соціальної роботи актуалізується нині через потребу формування емпатійної, комунікативної, рефлексивної компетентності майбутніх фахівців. У сучасних умовах воєнних викликів, соціальної нестабільності та зростання кількості вразливих груп населення саме психологічна підготовка визначає ефективність професійної діяльності соціального працівника. Попри наявність численних праць, присвячених психологічним аспектам соціальної роботи, питання історичних етапів становлення психологічного підходу

залишаються фрагментарно висвітленими. Часто вони розглядаються лише у межах педагогіки або психології праці, тоді як соціальна робота потребує комплексного аналізу: від філантропічних традицій до сучасних компетентісно-психологічних моделей підготовки кадрів.

Отже, актуальність теми зумовлена потребою системного історичного осмислення психологічних засад підготовки соціальних працівників, без чого неможливе подальше оновлення освітніх програм і формування нової генерації фахівців, здатних до глибокої емпатії, рефлексії й ефективної соціальної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження у сфері соціальної роботи засвідчують активний пошук нових підходів до професійної підготовки фахівців, здатних ефективно діяти в умовах суспільних трансформацій і воєнних викликів. Зокрема, наголошується на необхідності формування готовності соціальних працівників до підтримки військових та осіб, які зазнали травматичного досвіду війни [1], розвитку соціально-психологічної компетентності майбутніх педагогів і працівників соціальної сфери [2; 5]. Ці праці підкреслюють, що професійна ефективність соціального працівника залежить не лише від теоретичної обізнаності, а й від здатності до емпатії, комунікації, організації допомоги та профілактики емоційного вигорання.

Дослідники акцентують увагу на побудові системних моделей підготовки фахівців соціально-педагогічної галузі, які поєднують технологічні, когнітивні та ціннісні складники [3]. Такий підхід дозволяє інтегрувати академічну підготовку із практичним досвідом, забезпечуючи не лише професійну компетентність, а й осо-

бистісну готовність до роботи у соціально вразливих спільнотах. У цьому контексті вагомими є напрацювання щодо формування готовності до взаємодії з людьми з інвалідністю [4] та організації соціально-культурного дозвілля [5], які сприяють розвитку толерантності, гуманізму та соціальної відповідальності майбутніх фахівців.

Проблеми теоретико-методологічного забезпечення професійної підготовки соціальних працівників висвітлено у роботах класичного педагогічного напрямку, зокрема у працях М. Фіцулі [6], який визначає основні принципи педагогічного процесу як систему закономірностей навчання і виховання особистості. Водночас сучасні автори доповнюють цю базу соціально-гуманітарними орієнтирами, пов'язаними з політикою психосоціальної підтримки постраждалих унаслідок війни [7] та оновленням освітніх програм підготовки докторів філософії із соціальної роботи [8]. Ці публікації розкривають потребу адаптації освітнього контенту до актуальних суспільних викликів, орієнтації на практику кризового консультування, реабілітації та роботи з громадами.

Питання соціальної політики як стратегічного підґрунтя професійної діяльності соціальних працівників розглянуто у праці А. Сіленка [9], де визначено пріоритети соціального розвитку перехідного суспільства, що зберігають актуальність і нині. На цю основу спираються дослідження Л. Тюпті та І. Іванової [10], які розробили комплексну концепцію соціальної роботи як теоретико-практичної дисципліни, орієнтованої на розвиток особистості та громади. Важливий акцент у сучасних публікаціях зроблено на психологічному аспекті професійної компетентності [11], де підкреслено взаємозв'язок між особистісною зрілістю фахівця, його емоційною стабільністю та ефективністю соціальної взаємодії. Завершує цю тематику праця О. Шевчук і Ю. Клименко [12], у якій проаналізовано роль особистості соціального працівника в налагодженні довірливих стосунків із клієнтом. Автори зазначають, що сучасний фахівець має виступати не лише посередником між людиною і соціальними інституціями, а й агентом позитивних змін у житті клієнта.

Таким чином, огляд сучасних джерел засвідчує поступову еволюцію парадигми підготовки соціальних працівників – від формування технічних умінь до розвитку цілісної особистості, здатної діяти в кризових умовах, підтримувати інших і впливати на соціальне середовище.

Мета статті – здійснити історико-педагогічний аналіз становлення психологічного підходу в підготовці соціальних працівників, визначити

основні етапи його розвитку та з'ясувати, як психологічні концепції впливали на зміст і методи професійної освіти.

Виклад основного матеріалу. Психологічний підхід у підготовці соціальних працівників є результатом тривалого розвитку гуманітарної думки про людину, її внутрішній світ і соціальну поведінку. Його витоки сягають філософських і педагогічних ідей, які поступово виводили освіту за межі суто знаннєвого змісту, утверджуючи пріоритети особистісного становлення, моральної зрілості, емоційної культури та саморефлексії.

Перші елементи психологічного підходу простежуються ще у працях мислителів античності. Платон і Арістотель підкреслювали, що виховання має враховувати індивідуальні особливості людини, гармонізувати розум, волю й почуття. Уже в античній філософії зароджується уявлення про «душевну рівновагу» як умову соціальної гармонії, що пізніше стане підґрунтям для гуманістичних концепцій допомоги людині. У християнській культурі Середньовіччя духовно-моральна допомога ближньому набула рис соціальної опіки, проте її метою було не лише матеріальне, а передусім психологічне полегшення людських страждань.

У XVIII–XIX століттях, коли починає формуватися педагогіка як наука, в європейській і вітчизняній освітній думці з'являються ідеї гуманістичного виховання, що акцентують на розвитку емоційної сфери особистості. І. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, Й. Герbart наголошували на єдності інтелектуального, морального й емоційного розвитку вихованця. Песталоцці вбачав у «серці» основу виховного процесу, вважаючи, що лише через почуття можна пробудити в людині добро. Ці положення стали теоретичним підґрунтям для майбутніх психологічно орієнтованих освітніх систем.

У другій половині XIX століття розвиток експериментальної психології (В. Вундт, Г. Спенсер, В. Джемс) започаткував нову епоху в педагогіці – перехід від споглядально-філософських до науково-емпіричних методів вивчення психіки людини. З'явилися праці, що розглядали педагогічний процес як цілеспрямований вплив на психічні процеси, мотиви, емоції, волю. Цей період збігся з формуванням соціальної педагогіки (П. Наторп, Г. Кершенштайнер), у якій зросла роль психологічних знань для роботи з дитиною та соціальним середовищем.

Початок XX ст. став етапом інтенсивного розвитку психолого-педагогічних концепцій, які згодом вплинули на підготовку соціаль-

них працівників. Ідеї гуманістичної психології, представлені працями К. Роджерса, А. Маслоу, Г. Олпорта, зосередили увагу на унікальності особистості, її прагненні до самореалізації, що згодом лягло в основу концепції соціальної підтримки.

Саме у цей період формується поняття «психологічна допомога» як професійна діяльність, спрямована на відновлення внутрішньої рівноваги людини. Водночас розвиваються перші школи соціальної роботи у Великій Британії, США, Німеччині. У програмах підготовки фахівців уперше з'являються дисципліни «Психологія спілкування», «Основи психодіагностики», «Психологія клієнта», що свідчить про інтеграцію психологічних знань у структуру професійної освіти.

В Україні витоки психологічного підходу сягають традицій народної педагогіки, що вбачала мету виховання не лише у формуванні поведінкових норм, а й у розвитку душевності, співчуття, доброзичливості. У добу українського відродження ці ідеї набули наукового обґрунтування в працях К. Ушинського, який наголошував, що «психологія – основа педагогіки», адже виховання неможливе без знання законів душевного життя людини.

Поступово ці ідеї закріплюються в освітній практиці, особливо у підготовці педагогів, медиків, соціальних діячів. На початку ХХ століття в університетах і педагогічних інститутах вводяться курси «психології особистості» та «соціальної психології», що стало передумовою для становлення психологічного складника у підготовці соціальних працівників.

Отже, історико-педагогічні витоки психологічного підходу у професійній освіті пов'язані з утвердженням гуманістичної парадигми, у центрі якої – особистість як суб'єкт взаємодії та розвитку. Ця гуманістично-психологічна лінія, започаткована ще в античності, через ідеї Нового часу та класичної педагогіки поступово привела до розуміння соціальної роботи як діяльності, що поєднує знання з психології, педагогіки та етики.

Радянський період розвитку освіти (1917–1991 рр.) мав суперечливий вплив на становлення психологічного підходу у системі підготовки фахівців соціальної сфери. З одного боку, ідеологічний контроль і домінування колективістських цінностей обмежували розвиток гуманістичної психології, що передбачала індивідуальність і автономію особистості. З іншого – саме в цей період були створені потужні наукові школи психології, які заклали методологічну основу для подальшої інтеграції психологічних знань у педагогіку, медицину, соціальну сферу.

У 1920–1930-х роках в умовах розбудови радянської системи освіти спостерігається активне впровадження психотехнічних і соціально-психологічних методів. Поширювалися ідеї, що розглядали особистість як суб'єкта діяльності, а розвиток психіки як результат взаємодії людини із соціальним середовищем. Важливою особливістю цих концепцій була орієнтація на соціальну природу особистості, що логічно поєднувалося із завданнями соціального виховання. Саме у цей час у педагогічній практиці виникає поняття «соціальний педагог», який поєднував педагогічні, виховні та психологічні функції.

У 1940–1950-х роках, у період післявоєнної відбудови, психологічна наука у СРСР переживає складний етап. Попри ідеологічні обмеження, дослідження питань морального розвитку, формування особистості, колективу, емоційної стійкості активно здійснювалися в межах педагогічної психології. Значну роль відігравали праці, які розробляли психолого-педагогічні засади діяльності вчителя й вихователя. Ці теоретичні здобутки пізніше стали підґрунтям для формування професійних якостей соціальних працівників, зокрема емпатії, соціальної відповідальності, психологічної врівноваженості.

Поступово у 1960–1970-х роках психологічний складник набуває вагомішого місця у професійній освіті. Під впливом гуманістичних ідей західної психології (К. Роджерс, Е. Еріксон, А. Маслоу), які частково проникали у радянський науковий дискурс, у системі підготовки педагогічних і медико-соціальних кадрів формується тенденція до особистісного підходу. Розвиваються напрями практичної психології, психотерапії, дефектології, які приділяють увагу внутрішньому світу людини, її емоційному стану, потребам у спілкуванні та підтримці.

У цей період зростає інтерес до проблем соціальної адаптації, міжособистісних відносин, професійного вигорання, що поступово наближає психологічну підготовку до соціальної роботи. Педагогічні інститути вводять курси «Психологія виховання», «Соціальна психологія», «Основи педагогічного спілкування», «Етика взаємодії». Хоча термін «соціальний працівник» офіційно ще не використовувався, відбувається підготовка кадрів для закладів соціального захисту, дитячих будинків, лікарень, шкіл-інтернатів, де практикувалися психологічні методи впливу.

У 1980-х роках, коли у СРСР почали активно розвиватися соціологія та прикладна психологія, відбувається інституціоналізація соціальної роботи як нової сфери діяльності. У педагогічних

і медичних інститутах створюються експериментальні кафедри соціальної педагогіки, психології розвитку, психотерапії. У програмах підготовки спеціалістів виокремлюються теми, присвячені спілкуванню з клієнтом, психолого-педагогічній діагностиці, соціальній реабілітації. У цей час також з'являються перші спроби розробити професійно-етичні стандарти роботи фахівців, які передбачали повагу до особистості, збереження гідності клієнта, доброзичливе ставлення, тобто ті принципи, що є основою сучасного психологічного підходу.

Таким чином, у радянський період психологічний підхід у підготовці фахівців соціальної сфери розвивався під впливом двох протилежних тенденцій: офіційного колективістського світогляду, який абсолютизував роль суспільства, і внутрішнього прагнення науковців до розкриття унікальності особистості. Попри ідеологічні рамки, саме тоді сформувалися потужні психолого-педагогічні школи, розроблено дієві методики виховного впливу, які надалі стали основою для становлення національної системи підготовки соціальних працівників незалежної України.

Кінець XX – початок XXI століття позначився якісним оновленням парадигми підготовки соціальних працівників у світі. Європейська модель соціальної освіти поступово відійшла від жорстких академічних стандартів до інтегративного, психологічно орієнтованого підходу, у центрі якого – людина як суб'єкт власного розвитку, а не об'єкт впливу. Отже, психологічний підхід став одним із ключових принципів сучасної соціальної роботи, тісно пов'язаних із концепціями гуманізму, особистісного зростання та самореалізації.

Європейські університети, що готують соціальних працівників, від початку 1990-х років упроваджують модель компетентнісного навчання, де психологічний складник посідає провідне місце. Це пов'язано з тим, що соціальний працівник діє у полі міжособистісних взаємин і повинен володіти не лише теоретичними знаннями про соціальні інститути, а насамперед психологічними інструментами взаємодії: активним слуханням, емпатійним розумінням, навичками підтримки, психоемоційної стабільності.

У рамках Болонського процесу (з 1999 року) було розроблено Європейські стандарти підготовки соціальних працівників (European Qualification Framework for Social Work), які виокремлюють психологічну компетентність як базовий результат освіти. До неї належать уміння розпізнавати емоційні стани клієнтів, управляти

власними почуттями, застосовувати методи консультування, фасилітації, профілактики емоційного вигорання.

Особливого значення в європейській освітній традиції набули ідеї гуманістичної психології, що трансформувалися у педагогічну концепцію «освіти, зорієнтованої на людину». У цій парадигмі викладач соціальної роботи виступає не стільки джерелом знань, скільки фасилітатором особистісного розвитку майбутнього фахівця. Взаємини між викладачем і студентом будуються на основі довіри, відкритості, рефлексії, співпереживання – саме ці принципи стали невід'ємними атрибутами сучасних освітніх технологій у соціальній сфері.

Вагомий вплив на оновлення психологічного підходу справила когнітивно-поведінкова парадигма, що поширилася у 1980–1990-х роках. Її основні ідеї – раціональна регуляція поведінки, усвідомлення власних думок і емоцій, самоконтроль – стали методологічним підґрунтям для підготовки соціальних працівників, здатних ефективно діяти в умовах стресу, конфлікту чи кризової ситуації. В освітніх програмах з'явилися дисципліни «Психологія кризових станів», «Тренінг емоційного інтелекту», «Психологічна саморегуляція соціального працівника».

Окремим напрямом є психологічна підготовка до міжкультурної взаємодії. Європейські стандарти соціальної освіти передбачають розвиток толерантності, здатності розуміти культурні відмінності, виявляти повагу до ідентичності клієнта. Це особливо актуально для країн з високим рівнем міграційних процесів і мультикультурного середовища, де соціальний працівник виступає посередником між різними соціальними групами.

Важливим елементом сучасного психологічного підходу є навчання через досвід (experiential learning). Практична підготовка соціальних працівників у Європі передбачає не лише проходження стажувань, а й рефлексивний аналіз власних дій, групові обговорення, супервізію, коучингову підтримку. Саме завдяки цим формам студенти вчаться розуміти психологічну динаміку допомоги, розвивають здатність до самоаналізу й етичного прийняття рішень.

Сучасні університетські програми інтегрують психологічні дисципліни у міждисциплінарний контекст. Так, курси з психології поєднуються з правом, соціологією, менеджментом соціальних служб. Формується модель «психологічної грамотності», за якою кожен соціальний працівник має володіти базовими навичками психологічного консультування, профілактики девіантної поведінки, медіації, кризового втручання.

Суттєвою тенденцією останніх десятиліть є впровадження цифрових технологій у психологічну освіту соціальних працівників. Онлайн-тренажери емпатії, віртуальні симулятори професійних ситуацій, інтерактивні психологічні ігри дозволяють відпрацьовувати моделі поведінки у складних комунікативних випадках. Це свідчить про перехід від традиційного академічного навчання до психологічно-цифрової парадигми, де практичний досвід поєднується з інноваційними засобами навчання.

Таким чином, європейські тенденції розвитку психологічного підходу у підготовці соціальних фахівців характеризуються гуманістичною спрямованістю, інтегративністю, практичною зорієнтованістю та міжкультурною відкритістю. Цей підхід утвердився як стрижнева методологія сучасної соціальної освіти, спрямована на формування емоційно зрілої, саморефлексивної, відповідальної особистості, здатної надавати професійну допомогу людині в усій складності її психологічного і соціального буття.

На сучасному етапі розвитку освіти України відбувається глибоке переосмислення місця психологічного підходу у підготовці соціальних працівників. Перехід до компетентнісної парадигми, затвердження нових стандартів вищої освіти, а також інтеграція у європейський освітній простір актуалізують потребу у фахівцях, які володіють не лише соціально-правовими чи управлінськими знаннями, а передусім психологічними компетентностями.

Після 1991 року в Україні розпочався активний процес становлення соціальної роботи як професії. На відміну від радянської доби, коли акцент робився на педагогічних і виховних аспектах, у незалежній державі поступово формується система вищої освіти, у якій психологічна підготовка стає невід'ємною складовою частиною професійної підготовки соціального працівника. У навчальних планах університетів і коледжів з'явилися дисципліни «Психологія соціальної роботи», «Психологічне консультування», «Психологія конфлікту», «Психологічна допомога у кризових ситуаціях». Це свідчить про визнання того, що основою соціальної діяльності є розуміння людини, її емоційних станів і внутрішніх мотивів поведінки.

Сучасна українська наукова школа активно розробляє моделі психологічної компетентності соціального працівника. Психологічний підхід тлумачиться як інтегративна методологія, що забезпечує цілісність підготовки, що поєднує риси когнітивної, афективної й поведінкової сфер особистості майбутнього фахівця.

Паралельно в українській освіті розвиваються інтерактивні та тренінгові технології, які орієнтовані на особистісне зростання студентів. Використовуються методи ролівого моделювання, групової рефлексії, арт-терапії, психодраматичних технік, симуляцій кризових ситуацій. Такі підходи дають можливість студентам не лише засвоїти знання, а й прожити професійні ситуації, відчувати емоційний контекст соціальної взаємодії.

Важливу роль у формуванні сучасного психологічного підходу відіграє цифровізація освіти. Пандемія COVID-19 прискорила впровадження онлайн-курсів і дистанційних форм навчання, у тому числі у соціальній галузі. З'явилися платформи психологічного консультування, електронні симулятори професійних кейсів, віртуальні середовища підтримки студентів. У результаті формується новий формат психологічної освіти як цифрова емпатія, яка поєднує технологічні інструменти з глибинним розумінням людських почуттів і реакцій.

Нинішній етап розвитку української соціальної освіти характеризується також орієнтацією на європейські стандарти підготовки. Це передбачає впровадження компетентнісних моделей, заснованих на психологічному підґрунті, де центральними є здатність до критичного мислення, комунікації, адаптації, роботи з травмою. Особливого значення набуває підготовка до роботи з внутрішньо переміщеними особами, ветеранами, дітьми, які пережили втрату, сферами, де без ґрунтовної психологічної підготовки професійна допомога неможлива.

Нині в Україні розвиваються регіональні ініціативи, що поєднують університети, громадські організації й практиків соціальної роботи. Такі об'єднання створюють навчально-практичні центри психологічної підтримки, які слугують лабораторіями для формування професійних компетентностей студентів. У цих центрах проводяться індивідуальні та групові консультації, тренінги емоційної стійкості, супервізії та волонтерські програми допомоги населенню.

Перспективи розвитку психологічного підходу у підготовці соціальних працівників в Україні пов'язані з кількома стратегічними напрямками: розширенням міждисциплінарної інтеграції психології, педагогіки, соціології, медицини, що дає змогу готувати фахівців широкого профілю з високою психологічною культурою; посиленням науково-дослідницького складника у професійній підготовці, коли майбутній соціальний працівник не лише застосовує готові методики, а і самостійно досліджує психосоціальні проблеми клієнтів; розвитком міжнародного спів-

робітництва, участю українських університетів у європейських програмах, обмінах, сертифікаційних курсах, що дає можливість адаптувати найкращі європейські практики психологічного навчання. Таким чином, сучасний етап розвитку української системи підготовки соціальних працівників характеризується переходом від традиційного педагогічного підходу до психологічно орієнтованої освітньої моделі, яка формує фахівця-гуманіста, здатного до професійного саморозвитку, етичної взаємодії та надання психологічної підтримки людині у складних життєвих ситуаціях.

Висновки і перспективи. Історичний аналіз розвитку психологічного підходу у підготовці соціальних працівників засвідчив його еволюційний характер і багатовимірність. Витоки цього підходу сягають гуманістичних традицій античної та європейської педагогічної думки, у межах яких поступово утверджувалася ідея людиноцентризму, пріоритету духовно-психологічного розвитку особистості над засвоєнням суто знаннєвих структур. Уже в класичній педагогіці XIX століття визнавалась необхідність врахування індивідуальних психологічних особливостей вихованця як основи ефективного навчання і виховання. У радянський період, попри ідеологічні обмеження, саме психологічна наука створила методологічні засади для формування соціально орієнтованої освіти. Розробки, присвячені закономірностям розвитку особистості, діяльності, мотивації, стали теоретичним підґрунтям для зародження психологічного виміру у професійній підготовці кадрів соціальної сфери. Європейська освітня традиція, спираючись на ідеї гуманістичної, когнітивно-поведінкової та позитивної психології, сформувала цілісну модель психологічно орієнтованої підготовки соціальних працівників. У її центрі розвиток емоційного інтелекту, емпатії, рефлексії, навичок фасилітації і саморегуляції. Психологічна підготовка розглядається як стрижень професійної компетентності, що забезпечує ефективну соціальну допомогу людині. В Україні психологічний підхід набуває особливої актуальності в умовах воєнних і соціальних викликів, коли соціальна робота стає сферою кризового втручання, підтримки і реабілітації. Сучасна система професійної освіти дедалі активніше інтегрує психологічно орієнтовані технології – тренінгові, рефлексивні, арт-терапевтичні, цифрові, які сприяють становленню емоційної зрілості, комунікативної культури, стресостійкості майбутніх фахівців.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що психологічний підхід у підготовці соціальних пра-

цівників виконує три ключові функції: гуманізує освітній процес, ставлячи в його центр особистість фахівця та клієнта; забезпечує професійну компетентність через інтеграцію знань, емоцій і дій; формує ціннісну орієнтацію на допомогу людині, її самореалізацію та гідність.

Подальші перспективи дослідження вбачаються у розробленні науково обґрунтованої моделі психологічної компетентності соціального працівника, визначенні критеріїв її оцінювання, удосконаленні інтерактивних методів навчання й розвитку емоційного інтелекту здобувачів освіти. Усе це сприятиме становленню в Україні європейського стандарту соціальної освіти, заснованого на принципах гуманізму, психологічної культури та духовно-моральної зрілості фахівця.

Список літератури:

1. Бутиліна О. В., Євдокимова І. А. Підготовка соціальних працівників до роботи з військовими та особами, які постраждали внаслідок війни. *Актуальні дослідження в соціальній сфері*: матеріали двадцять другої міжнародної науково-практичної конференції. Одеса, 17 листопада 2023 р. / Гол. ред. В. В. Корнєшук. Одеса : ФОП Бондаренко М. О., 2023. С. 144–146.
2. Керик О. Є. Формування соціально-психологічної компетентності у процесі професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2013. Вип. 35. С. 81–83.
3. Концептуально-технологічна модель підготовки майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери : монографія / авт. кол. Т. Василюк, І. Лисонь, І. Размолодчикова, І. Шимко. Упоряд. І. Лисонь. Кривий Ріг : КДПУ, 2022. 182 с.
4. Підвальна Ю. В. Формування готовності майбутніх соціальних працівників до роботи з людьми з інвалідністю. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи : збірник наукових праць*. Умань : Візаві, 2019. № 2. С. 81–88.
5. Платонова О. Г. Формування готовності працівників соціальної сфери до організації роботи в сфері дозвілля. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки*. Чернігів. Нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 2017. № 142. С. 142–144.
6. Фіцула М. М. Педагогіка. Київ : Альма Матер, 2009. 560 с.
7. Семигіна Т. В. Психосоціальна підтримка тих, хто пережив війну: завдання для політики. *Розвиток основних напрямів соціогуманітарних наук: проблеми та перспективи* : збірник статей та тез IV Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Кам'янське, 6–7 квітня 2017 р. / За наук. ред. К. Ю. Богомаза. Кам'янське : ДДТУ, 2017. С. 15–17.

8. Семигіна Т. В., Пожидаєва О. В., Карагодіна О. Г. Програми підготовки докторів філософії із соціальної роботи: аналіз змісту. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2022. № 12–13. С. 108–113.

9. Сіленко А. Соціальна політика та її пріоритети у перехідному суспільстві. *Людина і політика*. 2003. № 1(25). С. 118–128.

10. Тюптя Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота: теорія і практика : навчальний посібник. 2-ге видання, перероблене і доповнене. Київ : Знання, 2008. 574 с.

11. Чуйко О. В. Психологічний зміст професійної компетентності соціального працівника. *Актуальні проблеми психології*. 2009. № 7(20). С. 244–247.

12. Шевчук О., Клименко Ю. Роль особистості соціального працівника в ефективній взаємодії з клієнтом. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 6. С. 50–55. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.6.8>.

References:

1. Butylina, O. V., Yevdokymova, I. A. (2023). Pidhotovka sotsialnykh pratsivnykiv do roboty z viiskovymy ta osobamy, yaki postrazhdaly vnaslidok viiny [Training social workers to work with military personnel and war victims]. *Aktualni doslidzhennia v sotsialnii sferi: Materialy dvadtsiat druhoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Odesa, 17 lystopada 2023 r. / Hol. red. V. V. Korneshchuk. Odesa: FOP Bondarenko M. O. S. 144–146 [in Ukrainian].

2. Keryk, O. Ye. (2013). Formuvannia sotsialno-psykholohichnoi kompetentnosti u protsesi profesiinoi pidhotovky maibutnikh sotsialnykh pedahohiv [Formation of social and psychological competence in the process of professional training of future social educators]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Pedahohika. Sotsialna robota*. Vyp. 35. S. 81–83 [in Ukrainian].

3. Kontseptualno-tekhnologichna model pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv sotsialno-pedahohichnoi sfery. (2022). [Conceptual and technological model of training future specialists in the socio-pedagogical sphere]: monohrafiia / avt. kol. T. Vasyliuk, I. Lysokon, I. Razmolodchykova, I. Shymko. Uporiad. I. Lysokon. Kryvyi Rih: KDPU. 182 s. [in Ukrainian].

4. Pidvalna, Yu. V. (2019). Formuvannia hotovnosti maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv do roboty z liudmy z invalidnistiu [Preparing social workers to work with

people with disabilities]. *Psykhologo-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly: zbirnyk naukovykh prats*. Uman: Vizavi. № 2. S. 81–88 [in Ukrainian].

5. Platonova, O. H. (2017). Formuvannia hotovnosti pratsivnykiv sotsialnoi sfery do orhanizatsii roboty v sferi dozvillia [Preparing of social workers to organize work in the leisure sector]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohichni nauky*. Chernihiv. Nats. ped. un-t im. T. H. Shevchenka. № 142. S. 142–144 [in Ukrainian].

6. Fitsula, M. M. (2009). Pedahohika [Pedagogy]. Kyiv: Alma Mater. 560 s. [in Ukrainian].

7. Semyhina, T. V. (2017). Psykhosotsialna pidtrymka tykh, khto perezhyv viinu: zavdannia dlia polityky [Psychosocial support for war survivors: a challenge for policymakers]. *Rozvytok osnovnykh napriamiv sotsiohumanitarnykh nauk: problemy ta perspektyvy: zbirnyk statei ta tez IV Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu*. Kamianske, 6–7 kvitnia 2017 r. / Za nauk. red. K. Yu. Bohomaza. Kamianske: DDTU. S. 15–17 [in Ukrainian].

8. Semyhina, T. V., Pozhydaieva, O. V., Karahodina, O. H. (2022). Prohramy pidhotovky doktoriv filosofii iz sotsialnoi roboty: analiz zmistu [Doctor of Philosophy in Social Work Programs: Content Analysis]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Hraal nauky»*. № 12–13. S. 108–113 [in Ukrainian].

9. Silenko, A. (2003). Sotsialna polityka ta yii priorytety u perekhidnomu suspilstvi [Social policy and its priorities in a transitional society]. *Liudyna i polityka*. № 1(25). S. 118–128 [in Ukrainian].

10. Tiuptia, L. T., Ivanova, I. B. (2008). Sotsialna robota: teoriia i praktyka [Social work: theory and practice]: Navchalnyi posibnyk. 2-he vydannia, pereroblene i dopovnene. Kyiv: Znannia. 574 s. [in Ukrainian].

11. Chuiko, O. V. (2009). Psykholohichniy zmist profesiinoi kompetentnosti sotsialnoho pratsivnyka [Psychological content of professional competence of a social worker]. *Aktualni problemy psykholohii*. № 7(20). S. 244–247 [in Ukrainian].

12. Shevchuk, O., Klymenko, Yu. (2023). Rol osobystosti sotsialnoho pratsivnyka v efektyvnii vzaiemodii z kliientom [The role of a social worker's personality in effective interaction with a client]. *Vvichlyvist. Humanitas*. № 6. S. 50–55. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.6.8> [in Ukrainian].

А. Я. Цюприк

Оглядова стаття

Стаття надійшла до редакції 25.09.2025

Стаття прийнята 12.10.2025

Статтю опубліковано 26.12.2025

НОТАТКИ